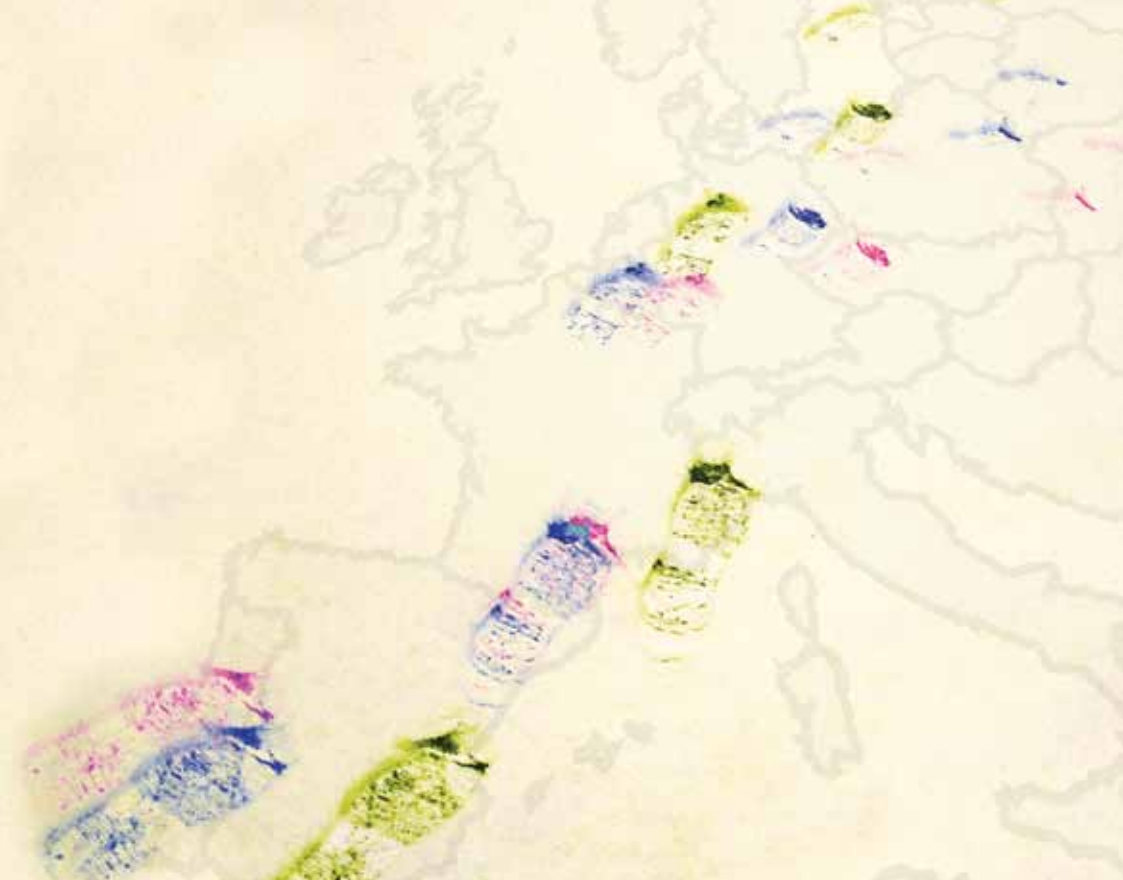

EURÓPAI VISSZATÉRÉSI ALAP

Magyar Helsinki Bizottság

Emberi jogi garanciák és a nemzetközi migráció

Jegyzet a rendészeti oktatás számára

Tartalom

I. Bevezető az emberi jogokról, a tiszteletben tartásukat vizsgáló nemzetközi intézményekről, valamint az UNHCR és más nemzetközi szervezetek jogköréről	3
1.1. Az emberi jogok nemzetközi védelmének kialakulása, fejlődése	3
1.2. Az emberi jogok nemzetközi joganyaga	3
1.3. Az emberi jogok tiszteletben tartását vizsgáló főbb nemzetközi eljárások	7
1.4. Egyéb illetékes nemzetközi szervezetek feladatköre	9
II. A non-refoulement elve; a kínzás, embertelen és megalázó bánásmód tilalma	10
2.1. A kínzás, az embertelen és megalázó bánásmód jelentése	11
2.2. A tilalom tartalma és extraterritoriális alkalmazása	18
2.3. A tilalom alkalmazásával kapcsolatos gyakori kérdések	21
III. A menedékjog alapjai és hozzáférés a nemzetközi védelemhez	24
3.1. A menedékjog alapfogalmai	24
3.2. Hozzáférés a nemzetközi védelemhez	26
3.3. A menedékjogi eljárás sajátosságai	29
IV. Az emberi jogok tiszteletben tartásának biztosítása a schengeni külső határon	31
4.1. A határellenőrzéssel összefüggésben a schengeni külső határon lefolytatható közigazgatási (idegenrendészeti) eljárások természete	32
4.2. Az eljárás alá vont személy fogalma	33
4.3. Az eljárás alá vont személlyel szemben alkalmazható idegenrendészeti intézkedések meghatározása, osztályozása	38
4.4. Az intézkedés során korlátozható emberi jogok érvényesülésének biztosítása, hatósági segítése	44
V. Sérülékeny csoportok	52
5.1. A trauma fogalma és következményei	52
5.2. A bántalmazás áldozatai	57
5.3. Gyermekek, családtagjaiktól elszakított kis- és fiatakorúak	63
5.4. A nők és a társadalmi nem (gender) kérdése	70
VI. Interkulturális kommunikáció	75
6.1. A kultúra és az interkulturális kommunikáció	76
6.2. A kulturális különbségek	77
6.3. Identitás és kultúra	79
6.4. Az interkulturális kompetencia	80
6.5. Gyakorlati megfontolások a határőrizeti és idegenrendészeti munka során	81
VII. A határmegfigyelés gyakorlati tapasztalatai	85
7.1. Jogesetek ismertetése	85

© 2012, Magyar Helsinki Bizottság

Szerkesztette: Kőszeg Ferenc

Szerzők: dr. Ambrus Ágnes, Bakonyi Anikó, dr. Balázs László, Gyulai Gábor,
dr. Hautzinger Zoltán, dr. Hárdi Lilla, dr. Iván Júlia, Kroó Adrienn,
Udvarhelyi Éva Tessza

Grafikai kivitelezés: (gromek) - fortin&Bras Studio Kft.

Nyomda: Prime Rate Kft.

Felelős kiadó: dr. Pardavi Márta

Magyar Helsinki Bizottság

1054 Budapest, Bajcsy-Zsilinszky út 36-38.

Tel/fax: (+36 1) 321 4141, 321 4323

www.helsinki.hu

I. Bevezető az emberi jogokról, a tiszteletben tartásukat vizsgáló nemzetközi intézményekről, valamint az UNHCR és más nemzetközi szervezetek jogköréről

Az állami szuverenitás évszázadokon keresztül felülírt minden egyéb szempontot, így az egyéni érdekeket és jogosultságokat is. Az emberi jogok megfogalmazásával, majd előbb az egyes nemzetek jogrendszerében való megjelenésükkel, majd pedig az emberi jogokra vonatkozó nemzetközi dokumentumok elfogadásával megtört az állami szuverenitás mindenhatósága. Témánk szempontjából nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy miközben elismert és jogos nemzeti érdek fűződik egy-egy ország és lakossága biztonságához, nem kevésbé fontos az emberi jogok tiszteletben tartása és az, hogy a határrendészeti/idegenrendészeti eljárások során következetesen tartsák tiszteletben a törvényes előírásokat, és tévesen felfogott állami érdekből se engedjenek teret önkényeskedéseknek, visszaéléseknek.

I.1. Az emberi jogok nemzetközi védelmének kialakulása, fejlődése

A középkorban az 1215-ben kelt angol Magna Charta vagy a magyar Aranybulla (1222) a nemesiség jogait foglalta törvénybe a királyi hatalommal szemben. Az országlakosok bizonyos jogait, például vallásszabadságát a 17. században kezdték törvénybe foglalni. A szabadságjogok rendszere a felvilágosodás nyomán alakult ki, törvénybe iktatásukra az amerikai illetve a francia forradalom idején került sor. A törvénybe foglalt jogok elsősorban az állammal szemben védtek az egyes ember jogait, szabadságát. Ezekből a törvényekből azonban még hiányzott az egyetemesség igénye, kizárólag az adott politikai közösség tagjai számára biztosították a szabadságjogokat (a rabszolgákat például kizárva belőlük). Nemzetközivé az emberi jogok a második világháborút követően lettek, ekkor váltak a nemzetközi jog. részévé. Ma az emberi jogok és az alapvető szabadságjogok pusztán emberi mivoltunk folytán mindannyiunkat megilletnek, e jogok nem kötődnek állampolgársághoz. Fokozatosan bővült a védett jogok katalógusa, és vált egyre hatékonyabbá a jogokkal kapcsolatos állami kötelezettségek teljesítésének ellenőrzésére szolgáló intézményrendszer.

I.2. Az emberi jogok nemzetközi joganyaga

Az emberi jogokra vonatkozó joganyagok lehetnek

- kötelező erővel bíró dokumentumok: pl. nemzetközi egyezmények, megállapodások;
- kötelező erővel nem bíró ún. soft law (puha jog) dokumentumok: pl. az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata;
- kötelező erővel bíró szokásjog, amely az államok lényegében egyöntetű gyakorlatán és azon a meggyőződésükön (opinio juris) alapul, hogy amit tesznek az kötelező.

Hatókörüket tekintve a dokumentumok lehetnek

- egyetemesek (univerzálisak): pl. az ENSZ-egyezmények, amelyek valamennyi ENSZ-tagállam (193 a jegyzet írásakor) számára nyitva állnak aláírásra / csatlakozásra (mint például a gyermek jogairól szóló egyezmény, amelynek 191 állam a részese);
- regionálisak: például az Európa Tanács vagy az Európai Unió egyezményei, rendeletei, amelyek egy meghatározott régió, kontinens államai számára állnak nyitva aláírásra / csatlakozásra (pl. az Emberi Jogok Európai Egyezménye).

- kötelezhetik az államot, hogy valamilyen tevékenységtől tartózkodjon: pl. a diszkrimináció tilalma vagy a visszaküldés tilalma, vagy
- kötelezhetik az államot, hogy valamit tegyen meg: pl. alapfokú oktatás biztosítása a gyermekeknek.

A legfontosabb idevágó egyezmények:

- **A Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya (1966)**

(Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya, kihirdető jogszabály: 1976. évi 8. tvr.) Az egyezmény 7. cikke fogalmazza meg a kínzás, és a kegyetlen, embertelen vagy megalázó bánásmód tilalmát, a 2. cikk 1. bekezdése szól a diszkrimináció tilalmáról az egyezmény rendelkezéseinek alkalmazása során, 9. cikke foglalkozik a személyes szabadság korlátozásával és ezzel összefüggésben a 10. cikk mondja ki, hogy a szabadságuktól megfosztott személyekkel emberségesen és az emberi személyiség veleszületett méltóságának tiszteletben tartásával kell bánni. A 23. cikk 1. bekezdése fogalmazza meg a család egysége védelmének alapelvét, a 24. cikk 3. bekezdése pedig kimondja, hogy minden gyermeknek joga van ahhoz, hogy állampolgárságot szerezzen.

Az egyezmény és annak fakultatív jegyzőkönyve (magyar kihirdető jogszabály: 1988. évi 24. tvr.) egyéni panaszjogot tesz lehetővé. Az egyéni panaszok ügyében az ENSZ Emberi Jogi Bizottsága (Human Rights Committee) jár el. A költségtérítés meglehetősen hátrányos szabályai miatt ez kevésbé népszerű jogérvényesítő fórum. A Bizottság legismertebb idevágó döntése 1997 áprilisában született (a kérelem regisztrációs száma: 560/1993; U.N. Doc. CCPR/C/59/D/560/1993): a Bizottság Ausztráliát marasztalta el egy kambodzsai menedékkérő fogva tartása miatt, az Egyezmény 9. cikkének megsértéséért. További részletek az ENSZ emberi jogi biztosságának weboldalán: www.unhchr.org.

- **Az ENSZ Kínzás Elleni Egyezménye (1984)**

(Egyezmény a kínzás és más kegyetlen, embertelen vagy megalázó büntetések és bánásmód ellen, kihirdető jogszabály: 1988. évi 3. tvr.) Az egyezmény (a kínzás és más kegyetlen, embertelen vagy megalázó büntetések vagy bánásmód ellen) 1. cikkének 1. bekezdése meghatározza mi értendő kínzáson, a 3. cikk 1. bekezdése pedig a visszaküldés tilalmát fogalmazza meg. A Kínzás Elleni Bizottság ismétlődően megállapította, hogy nemcsak a tényleges kínzás sérti az egyezményt, hanem az is, ha egy állam valakit olyan országba küld vissza, ahol kínzás fenyegeti (bővebben lásd a következő fejezetben). A 3. cikk 2. bekezdésének alkalmazása során nagy haszonnal forgathatjuk az ENSZ Emberi Jogi Tanácsa a kínzás témakörében megbízott különleges jelentéstevőjének jelentéseit. További részletek a következő weboldalon: www.unhchr.org. Az Egyezmény Fakultatív Jegyzőkönyve (2002) a független nemzeti megelőző, monitorozó mechanizmusról rendelkezik. Magyarországon az alapvető jogok biztosa fogja ellátni a nemzeti megelőző mechanizmus feladatait a csatlakozási okirat letétbe helyezését követő harmadik évtől, azaz 2015-től. (Kihirdető jogszabály: 2011. évi CXLI. tv.)

• **Az ENSZ Menekültügyi Egyezménye (1951)**

(A menekültek helyzetére vonatkozó egyezmény, kihirdető jogszabály: 1989. évi 15. tvr.) Az egyezmény főbb rendelkezései: a menekült definíciója (1. cikk), a diszkrimináció tilalma (3. cikk), a visszaküldés tilalma (33. cikk), jogok (4-34. cikk) és kötelezettségek (2. cikk), együttműködés az ENSZ-szel, az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságával (35-36. cikk). Nem szól az egyezmény eljárási és szervezeti kérdésekről, valamint arról, hogy mely szervezet járjon el menekültügyben: ezt a részes államokra bízta. Az egyezmény „újírtása”, hogy bevezeti a menekült általános definícióját [1. cikk A.(2)], ellentétben a korábbi nemzetközi dokumentumokkal (1921-1946), amelyek mindig egy konkrét menekültnépesség (oroszok, asszírok, örmények, osztrák/német zsidók stb.) számára nyújtandó védelemről rendelkeztek. Az egyezmény definíciója alapján elismert menekültek az ún. konvenciók menekültek. Fontos tudni, hogy nem a menekült meghatározási (elismerési) eljárás kimenetelétől függ az, hogy valaki menekült-e vagy sem, mert nem az elismerés következtében lesz valakiből menekült; a hatósági döntés mindössze deklarálja az illető menekült mivoltát. A definícióban foglalt feltételeknek a menekültként való formális elismerést megelőzően kell fennállniuk. A visszairányítás tilalmának (non-refoulement) elve a menekültek nemzetközi védelmének sarokkövét képezi, a nemzetközi jog jelenlegi állása szerint általánosan kötelező, kógens (jus cogens) szabály. Bár az egyezmény szövege a menekült kifejezést használja itt, ez az elv a menedékkérőt (értsd: kérelmező jogi státuszút) is védi, hiszen mindaddig, amíg a menekült státusz meghatározási eljárás jogerősen nem zárult le, a kérelmező potenciális menekültnek tekintendő. Az ENSZ Menekültügyi Főbiztosa felelős az egyezmény végrehajtásának ellenőrzéséért. Bővebben: www.unhcr.org.

• **ENSZ egyezmény és jegyzőkönyvek a nemzeti határokon átnyúló szervezett bűnözésről (2000)**

(Egyezmény a nemzetközi szervezett bűnözés ellen, Jegyzőkönyv az emberkereskedelem, különösen a nők és gyermekek kereskedelmének megelőzéséről, visszaszorításáról és büntetéséről, Jegyzőkönyv a migránsok szárazföldön, légi úton és tengeren történő csempészetére elleni fellépésről, kihirdető jogszabályok: 2006. évi CI, CII. és CIII. tv.) Az embercsempészet és emberkereskedelem menekültekkel kapcsolatos szerepe vitatott. Tény, hogy sok menekülő nem lenne képes elhagyni üldöztetésének helyszínét az embercsempészek tevékeny közreműködése nélkül. Ugyanakkor nagyon sokan veszítik életüket a mostoha körülmények, a viszontagságos utazás és az embercsempészek, emberkereskedők pénzéhsége miatt. Az ENSZ Közgyűlés 2000 novemberében fogadta el az egyezményt. Magyarország az első aláírók között volt. Az egyezményt három fakultatív jegyzőkönyv egészíti ki:

- az emberkereskedelem (trafficking), különösen a nőkkel és gyermekekkel való kereskedés megelőzéséről, visszaszorításáról és megbüntetéséről,
- a migránsok földön, vízen és levegőben történő csempészetéről (smuggling),
- lőfegyverek jogellenes gyártásáról és kereskedelméről.

„Kereskedésről” akkor beszélünk, ha a tevékenység célja kizsákmányolás, „elrabszolgásítás” (pl. nők és gyermekek szexuális kizsákmányolása vagy szervkereskedelem); a „csempészés” nem tartalmaz ilyen speciális célt, pusztán a határok jogellenes átlépéséhez térítés ellenében nyújtott segítséget jelenti. Fontos ebben az

összefüggésben megjegyezni, hogy az 1951 évi egyezmény 31. cikke jogellenes határ-átlépés esetén is büntetlenséget biztosít a menekülők számára. További részletek a megfelelő ENSZ weboldalon: www.unodc.org.

- **Nemzetközi humanitárius jog: a genfi egyezmények (1949)**

(A háború áldozatainak védelmére vonatkozó egyezmények és jegyzőkönyvek, kihirdető jogszabály: 1954. évi 32. tvr. (szöveg külön mellékletben), teljes szöveggel: 1989. évi 20. tvr.) A nemzetközi humanitárius jog számunkra releváns anyagát az 1949-ben született és a háború áldozatainak védelmét szolgáló négy genfi egyezmény, valamint az ezeket kiegészítő, 1977-ben létrejött két jegyzőkönyv képezi. Ezt a joganyagot nevezzük átfogó néven „genfi jognak” (szemben a hágai joggal, amely elsősorban a hadviselésre vonatkozó szabályokat tartalmazza). A négy egyezménynek (a hadra kelt fegyveres erők sebesültjei és betegei helyzetének javításáról; a tengeri haderő sebesültjei, betegei és hajótöröttei helyzetének javításáról; a hadifoglyokkal való bánásmódról; a polgári lakosság háború idején való védelméről) közel 190 állam a részese. A jegyzőkönyvek (az első a nemzetközi jellegű fegyveres összeütközésekre, a második a nem-nemzetközi, tehát polgárháborús körülményekre vonatkozik) Magyarországon 1989-ben léptek hatályba (1989 évi 20. tvr.).

A nemzetközi humanitárius jog és a menekültjog kapcsolata: a menekültek számára a IV. genfi egyezmény és az I. Jegyzőkönyv nyújt a 1951. évi egyezményben foglaltakon túlmenő, különleges védelmet, ha megszállt területeken tartózkodnak. A belső menekültek számára egyedül a nemzetközi humanitárius jog nyújt védelmet. Ezen egyezmények és a genfi egyezmény megfelelő alkalmazása dönti el, hogy egy adott csoportot menekültként vagy harcoló félként kell-e kezelni a befogadó országban. További kapcsolat a két egyezményrendszer között, hogy a nemzetközi humanitárius jog megsértői – a háborús bűnösök – ki vannak zárva a menekültek nemzetközi védelmének köréből.

A nemzetközi humanitárius jog és az emberi jogok kapcsolata: kiegészítik egymást, eltérő körülmények között és eltérő módon érvényesülnek. A nemzetközi emberi jog bizonyos rendelkezései (abszolút jogok) az egyént minden időben – háborúban és békében – egyaránt védik, más rendelkezéseinek alkalmazása azonban korlátozható rendkívüli körülmények között. A nemzetközi humanitárius jog fegyveres összeütközések esetén alkalmazandó. Bővebben: www.icrc.org/ihl.

- **Az Emberi Jogok Európai Egyezménye (1950)**

(Egyezmény az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről, kihirdető jogszabály: 1993. évi XXXI. tv, javított szöveg: 1994. évi LXXXVI. tv., 1998. évi XLIII. tv., 2004. évi III. tv.) Az emberi jogok érvényesítésének sajátos, nagy hatású eszköze. Az Egyezménynek az Európa Tanács valamennyi tagállama (47) részese. Az Egyezményben biztosított jogok megsértése esetén benyújtott egyéni panaszok ügyében az Emberi Jogok Európai Bírósága (Strasbourg) jár el. Mivel az Egyezmény nem tartalmaz kifejezetten a menekültekről szóló rendelkezéseket, első pillantásra úgy tűnhet, hogy előírásai menekültek ügyére nem vonatkoznak. Valójában 1989 óta számos döntés született, amelyek a menedékkérők helyzetére nézve egész Európában meghatározó jelentőségűeknek bizonyultak. Ezek a döntések az Egyezmény 3., 5., 8. és 13. cikkéhez kapcsolódnak. A Bíróság eljárási szabályzatának 39. pontja értelmében a

Bíróság, az ügy tisztázása érdekében, leállíthatja a folyamatban levő kitoloncolási vagy kiadatási eljárást. Ennek az intézkedésnek a szerepét a Bíróság a Cruz Varas kontra Svédország ügyben elemezte, és megállapította, hogy akkor alkalmazandó, ha visszafordíthatatlan és orvosolhatatlan sérelmet okozna a panaszolt intézkedés végrehajtása, különösen akkor, ha a kitoloncolás vagy kiadatás küszöbön áll, és a panaszost - szerinte - a fogadó államban nagy valószínűséggel az egyezmény 2. vagy 3. cikkében foglalt rendelkezésekkel ellentétes bánásmód fenyegeti. (A Bíróság irataiban a peres felek neve között a versus – rövidítése: v – szó szerepel. A magyar szövegekben a kontra szó honosodott meg, Jegyzetünkben ezt használjuk.) - Az egyezmény Negyedik Kiegészítő Jegyzőkönyvének 4. cikke kimondja, hogy tilos a külföldiek kollektív kiutasítása, a Hetedik Kiegészítő Jegyzőkönyv 1. cikke pedig részletesen foglalkozik a kiutasítással (magyar kihirdető jogszabály: 1993. évi XXXI. törvény). Az egyezmény Tizenkettedik Kiegészítő Jegyzőkönyve (2000. november) a diszkrimináció általános, tehát nem csak az Egyezmény rendelkezéseinek alkalmazása során, hanem az élet valamennyi területén érvényesítendő tilalmát fogalmazza meg. További részletek az Európa Tanács weboldalai: www.coe.int, www.echr.coe.int.

• Az EU Alapjogi Chartája (2000/2007)

Az Európai Unió csúcsszervei: a Tanács, a Bizottság és az Európai Parlament valamint az Európai Unió Bírósága 2000. december 7-én, a nizzai konferencián közfelkiáltással elfogadták az Unió emberi jogi kartáját (2000/C 364/01, az Amszterdami Szerződés utáni változat: 2007/C 303/1). A Lisszaboni Szerződés (hatályba lépett 2009. december 1-én) az Alapjogi Chartát – amelynek jogi helyzete addig nem volt egyértelmű –, az EU-t alapító szerződések erejével ruházta fel. Ez azt jelenti, hogy a többi uniós jogszabály végrehajtásakor az európai intézményeknek és a tagállamoknak kötelező tiszteletben tartaniuk a Chartában foglalt jogokat is. A Charta preambuluma utal az Unió államainak elhatározására, hogy „osztottnak a közös értékeken alapuló közös jövőben”, és kimondja, hogy „szellemi és erkölcsi öröksége tudatában az Unió az emberi méltóság, a szabadság, az egyenlőség és a szolidaritás oszthatatlan és egyetemes értékein alapul, a demokrácia és a jogállamiság elveire támaszkodik”. A Charta egyetlen szövegbe foglalja az európai polgárokat, valamint az Unió területén élő valamennyi személyre vonatkozó polgári, politikai, gazdasági és szociális jogokat (hat fejezetben: emberi méltóság, szabadságok, egyenlőség, szolidaritás, a polgárok jogai, igazságszolgáltatás). A dokumentum 18. cikke szól a menedékgjogról, 19. cikke a kitoloncolással, kiutasítással és kiadatással szembeni védelemről. Részletek: www.europarl.europa.eu

1.3. Az emberi jogok tiszteletben tartását vizsgáló főbb nemzetközi eljárások

A főbb nemzetközi egyezmények kétféle eljárásmodot honosítanak meg: egyrészt a kormányokat **időszakos jelentéstételre kötelezik**, másrészt lehetővé teszik **egyéni panaszok benyújtását a kormányokkal szemben**. Mind az országjelentéseket, mind pedig az egyéni panaszokat általában ugyanaz a szerv: az egyezmény keretei között felállított – rendszerint független szakértőket és nem államképviselőket tömörítő - Bizottság vizsgálja meg. Ilyen például a Kínzás Elleni Bizottság, amely az ENSZ kínzás elleni egyezménye, vagy az ENSZ Emberi Jogi Bizottsága, amely az ENSZ Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya alapján végez vizsgálatokat. Van azonban kivétel: például az ENSZ gyermekjogi egyezménye alapján csak országjelentések

készültek 2012-ig, egyéni panaszok fogadására az egyezmény nem nyújtott lehetőséget; az Emberi Jogok Európai Egyezménye alapján viszont eljárások csak egyéni panaszok nyomán indulnak, de az Emberi Jogok Európai Bírósága egyes esetekben lehetővé teszi az államok közötti jogvitát is. Különleges helyzetet foglal el az ENSZ Kínzás Elleni Egyezménye, mert az ún. Fakultatív Jegyzőkönyv folytán egy további jogérvényesítő és védő eljárást hoz létre: **a független belső ellenőrző és megelőző mechanizmust**, amelyet a csatlakozó állam köteles működtetni, és amelynek szakemberei bejelentés nélkül látogatást tehetnek minden olyan helyen, ahol a fogvatartottak a joggal való visszaélés áldozatai lehetnek: börtönökben, őrzött szállásokon, fogdáknak, elmeotthonoknak, idősek és fogyatékosok intézményeiben.

Az ENSZ Emberi Jogi Tanácsát 2006-ban hívta életre az ENSZ Közgyűlése azzal a céllal, hogy a különösen súlyos emberi jogi jogsértésekkel foglalkozzon. 2007-től az ún. Egyetemes Időszakos Felülvizsgálat (Universal Periodic Review) keretében időről-időre átvilágítja az ENSZ 193 tagállamát. Az első átvilágítási kör 2011-ben zárult le. Magyarország 2011 májusában számolt be az emberi jogok helyzetéről. Ezen kívül a Tanács elődje által létrehozott speciális eljárási rend tovább működik, ennek keretében 33 tematikus és 8 ország-raportőr (Special Rapporteur) készít jelentést a Tanács számára. Ezek feladata a kirívóan súlyos emberi jogi helyzetek vizsgálata. Ország-raportőr dolgozik Szudán, Szomália, Palesztina, Irán, Haiti, Észak-Korea, Elefántcsontpart, Kambodzsá és Mianmar ügyében, tematikus raportőr pedig többek között a szólásszabadság, a rasszizmus, az önkényes fogvatartás, az emberkereskedelem áldozatai, a kínzás és az emberi jogvédők jogainak ügyében. A szólásszabadság és a rasszizmus ügyében kinevezett raportőrök 2011-ben felkeresték Magyarországot.

Az ENSZ Menekültügyi Főbiztosának Hivatalát (UNHCR) az Egyesült Nemzetek Közgyűlése 1951. január elseji hatállyal hozta létre a menekültek helyzetéről szóló 1951 évi egyezmény rendelkezései végrehajtásának ellenőrzésére. A Hivatal Alapszabálya értelmében a Főbiztos hatásköre időbeli és földrajzi megkorlát nélkül terjed ki a menekültekre, függetlenül attól, hogy azok olyan állam területén tartózkodnak-e, amely részese az 1951. évi egyezménynek, vagy sem, vagy attól, hogy a befogadó állam elismerte-e őket menekültnek. Ennek megfelelően a Főbiztos elismerheti menekültnek azt az Alapszabály definíciójának megfelelő személyt, aki például Indiában van, bár India a jegyzet írásakor nem részese az 1951. évi egyezménynek, de elismerheti azt is, aki Magyarországon van, pedig Magyarország részese az egyezménynek, és rendelkezik az annak végrehajtására szolgáló jogi és szervezeti infrastruktúrával.

A szervezet megbízatása eredetileg három évre szólt, ennyi idő alatt kellett volna, hogy tartós megoldást dolgozzon ki a második világháború egymillió menekültje számára, akiknek a helyzete még 1950-ben is rendezetlen volt; a Hivatal 33 főnyi személyzettel és 300.000 dolláros éves költségvetéssel kezdte meg a munkáját. Hatvan évvel később a szervezetnek 7200 munkatársa van, 123 országban mintegy 25 millió emberről gondoskodik, éves költségvetése 3,3 milliárd dollár körül mozog. Mandátumát kezdetben ötévente vizsgálta felül és hosszabbította meg az ENSZ Közgyűlése; megbízatása 2003-tól határozatlan időre szól.

A Főbiztost az Egyesült Nemzetek Főtitkára jelöli, és a Közgyűlés választja. A 2012-ben aktív főbiztos (Antonio Guterres) a szervezet történetében tizedikként tölti be a tisztséget.

A szervezet Végrehajtó Bizottsága tekinti át a szervezet költségvetését, és fogalmazza meg a menekültek védelmével kapcsolatos irányelveket. Ez utóbbiak a gyakorlati jogi munkában is segítséget jelentenek. A VB tagjait (a tagok államok) az Egyesült Nemzetek Gazdasági és Szociális Tanácsa választja a méltányos földrajzi megoszlás elve alapján az ENSZ azon tagállamai közül, amelyek komoly elkötelezettséget tanúsítanak a menekültek ügye iránt. A VB jelenleg 85 tagból áll, Magyarország 1992 óta tag.

A szervezet alapvető feladata, hogy tartós megoldásokat keressen a menekültek problémáira. Ilyenek:

- önkéntes hazatérés; ennek megszervezésében általában szerepet kap a Nemzetközi Migrációs Szervezet (International Organization for Migration);
- beilleszkedés/integráció a befogadó országban;
- továbbtelepítés egy harmadik országba (resettlement), szervezett áttelepítési programok keretében, többnyire a Nemzetközi Migrációs Szervezet bevonásával.

A szervezet működésével kapcsolatos további részletek a www.unhcr.org weboldalon találhatók. A **Főbiztosság magyarországi képvisellete** 1989-ben kezdte meg működését. Kezdetben a kormányzati és nem-kormányzati szervek kapacitásának erősítése volt az elsődleges feladata. Az ország EU-s csatlakozása óta a magyarországi képviselőt nyomon követi, ellenőrzi az 1951. évi egyezmény végrehajtását az egyezmény 35. cikke értelmében, továbbá jogi elemzéseket készít az idevágó magyar jogszabályokról és joggyakorlatról az egyes ENSZ szervek és az Európai Unió részére. 2006-tól a Főbiztosság budapesti Képvisellete **közép-európai regionális képviselőként** működik, hét országra kiterjedő hatáskörrel (Bulgária, Csehország, Lengyelország, Magyarország, Románia, Szlovákia és Szlovénia). Tevékenysége különösen fontos kérdései: bejutnak-e a menekültek a felsorolt országok területére, hozzáférnek-e a menedékjogi eljáráshoz; korrekt és hatékony-e a menedékjogi eljárás; ellátásuk az eljárás során megfelel-e a nemzetközi normáknak; rendelkezésükre állnak-e megoldások helyzetük tartós rendezésére; milyen lehetőségek vannak a hontalanság elkerülésére.

Az EU Bírósága (Luxembourg) nem pótlólagos fellebbezési fórum nemzeti ügyekben, hanem alapvetően előzetes döntéshozatali fórum, amely a nemzeti bírót által megfogalmazott, tisztázandó kérdésekben foglal állást, értelmezi az EU jogát. Ezek az ügyek érinthetnek emberi jogi kérdéseket is (például a Fővárosi Bíróság jogértelmezésért fordult menekültügyben az EU bírósághoz 2010-ben és 2011-ben). Bővebben: <http://www.curia.europa.eu>

Az EU Alapjogi Ügynöksége (Bécs): 2007-ben hívta életre az Európai Unió, melynek tanácsadó testülete is egyben. Fontos szerepe van abban, hogy az emberi jogokat megismerjék és tiszteletben tartásuk EU-szerte. Mind a 27 tagállamban figyelemmel kíséri, kutatja az emberi jogok tényleges helyzetét, általános/átfogó, valamint téma-specifikus kutatások révén. Tevékenysége fókuszában az EU Alapjogi Chartája áll. Bővebben: <http://fra.europa.eu>

I.4. Egyéb illetékes nemzetközi szervezetek feladatköre

I.4.1 ICRC / IFRC

A Vöröskereszt Nemzetközi Bizottságának (ICRC, 1863) tevékenysége a humanitárius jogról szóló 1949 évi négy genfi egyezményen és az 1977 évi I. kiegészítő jegyzőkönyvön alapul, ezek teszik lehetővé számára a segítségnyújtást sebesültek, betegek és a civil lakosság számára, továbbá azt, hogy ellenőrizhesse, hogy mindazok, akik a nemzetközi humanitárius jog védelme alatt állnak, valóban annak megfelelő bánásmódban részesülnek-e. A Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága és a nemzeti Vöröskereszt és Vörösféldhold Társaságok Nemzetközi Szövetsége (Federáció - IFRC) alkotják a Nemzetközi Vöröskereszt és Vörösféldhold Mozgalmat, melynek képviselői négyévente találkoznak. A mozgalom központi kereső szolgálatot működtet az eltűntek, szétszakadt családok felkutatására. További részletek a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottságának weboldalán találhatók: www.icrc.org.

I.4.2. Nemzetközi Migrációs Szervezet (IOM)

A Nemzetközi Migrációs Szervezet genfi székhelyű kormányközi szervezet, amely 1951-ben jött

létre. 132 tagállammal és 17 megfigyelő státuszú állammal; több mint 100 országban fejti ki tevékenységét. Alapelve, hogy a humánus és szervezett keretek között zajló migráció egyaránt szolgálja a migránsok és a tagállamok, valamint a nemzetközi közösség érdekeit. A szervezet főbb szolgáltatási területei: a kormányok közötti gyakorlati együttműködés előmozdítása, önkéntes hazatérő és reintegrációs programok, migrációs információs kampányok, válságkezelő programok, kutatások a migráció témakörében, kampányok az illegális migráció és az emberkereskedelem visszaszorítására. Magyarország 1991-től teljes jogú tagja a szervezetnek, 1992-től működik képviselője Budapesten. Bővebben: www.iom.int.

Összefoglaló kérdések

1. Mikorra tehető az emberi jogok kialakulásának kezdete?
2. Milyen nemzeti mechanizmust ír elő az ENSZ kínzás elleni egyezményének fakultatív jegyzőkönyve?
3. Mi a különbség az emberkereskedelem és az embercsempészet között?
4. Jogi értelemben kötelező-e az EU Alapjogi Chartája?
5. Mióta tagja Magyarország az ENSZ Menekültügyi Főbiztosság legfőbb döntéshozó szervének, a Végrehajtó Bizottságnak?
6. Mivel foglalkozik a Nemzetközi Migrációs Szervezet?

Ajánlott szakirodalom

Ambrus Ágnes: A menedék a nemzetközi jogban. In: Nemzetközi jogi olvasókönyv, dokumentumok, szemelvények, szerk. Nagy Boldizsár, Jeney Petra, Osiris Kiadó, Budapest, 2002.

Kardos Gábor: Emberi jogok egy új korszak határán, T-Twins Kiadó, 1995.

Mink Júlia: Human Rights Protection and EU Asylum Legislation, ELTE Jogtudományi Kar, Budapest, 2011.

Shaw, Malcolm N.: Nemzetközi jog, Osiris Kiadó, Budapest, 2001.

Tóth Judit: Menedékjog kérdőjelekkel, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1995.

Weller Mónika: Emberi jogok és európai integráció, Emberi Jogok Magyar Központja Közalapítvány, Budapest, 2000.

www.refugeelawreader.org

II. A non-refoulement elve; a kínzás, embertelen és megalázó bánásmód tilalma

Az előző fejezet röviden bemutatta az emberi jogok védelmének nemzetközi keretrendszerét. A számos védett emberi jog között – mind jelentősége miatt, mind e kiadvány témája szempontjából – kiemelt szerepet tölt be a kínzás és ahhoz hasonló (kegyetlen, embertelen, megalázó) bánásmód tilalma. Ez a tilalom talán a legszigorúbb az összes közül és a közkeletű vélekedés szerint az emberiség egyik legfontosabb „civilizációs vívmánya”. Például, míg néhány évszázada Európában is bevett büntetési formának számított a csonkítás, a kerékbetörés, a karóba húzás vagy a botozás, ma elképzelhetetlen lenne, hogy egy magát civilizáltnak tartó ország ilyen büntetéseket alkalmazzon. A tilalom azonban jócskán túlmutat azon a pusztán kötelezettségen, hogy az állami hatóságok tartózkodjanak ezektől az elfogadhatatlan módszerektől; a tilalomnak számos olyan következménye van, amelyek közvetlenül kapcsolódnak a migrációhoz, illetve a határőrizeti/idegenrendészeti munkához. Mintegy hidat teremtve az általános emberi jogi kötelezettségek és a specifikus menedékjogi megfontolások között a jelen fejezet a kínzás, embertelen és megalázó bánásmód fogalmát és az ehhez kapcsolódó abszolút kötelezettségeket mutatja be.

2.1. A kínzás, az embertelen és megalázó bánásmód jelentése

2.1.1. A kínzás orvosi meghatározása

A jogi meghatározások előtt célszerű röviden áttekinteni, hogy mit tekint az orvostudomány kínzásnak (az embertelen vagy megalázó bánásmód fogalmát az orvostudomány nem definiálja). Az orvosi szakirodalom például a kínzás következő öt csoportját szokta elkülöníteni:¹

- 1. Deprivációs technikák:** Az áldozat megfosztása (deprivációja) valamilyen alapvető emberi szükséglet kielégítésének lehetőségétől. Tipikus esetei a szociális depriváció (a külvilággal való kapcsolattartás és kommunikáció korlátozása, a mozgástér extrém korlátozása), a szenzoros depriváció (fény vagy hangingeretek kizárása), a perceptuális depriváció (a térben is időben való eligazodás összezavarása), az alvásdepriváció, a táplálkozási depriváció (víz vagy élelmiszer megvonása vagy táplálás szennyezett élelmiszerrel), a higiénés depriváció (tisztálkodási lehetőség vagy a ruhacsera lehetőségének megvonása) és az egészségügyi depriváció (a szükséges orvosi ellátáshoz való hozzáférés megvonása).
- 2. Kényszer technikák:** Az áldozatot valamilyen számára fájdalmas cselekedetre kényszerítik fizikai és/vagy pszichés kényszer alkalmazásával. Ide tartozik az úgy nevezett „lehetetlen választások” kínzástechnika is, amikor az áldozatnak két fájdalmas cselekedet között kell választania (pl. választhat, hogy megölik-e egy férfitörököt vagy megerősökölják a feleségét), mely a szenvedésen túl gyötrő lelkiismeret-furdalást is okoz.
- 3. Kommunikációs technikák:** Például az áldozat félreinformálása, fájdalmat, és szenvedés kiváltó hírekkel. Ide tartozik az a gyakorlat is, hogy az elkövető hol kínzóként, fenyegetően lép fel, hol pedig segítőkész, védelmező módon viselkedik (az úgynevezett „double-bind” technika).
- 4. Drog-abúzus technikák:** Kábító hatású szerek, drogok nem megfelelő vagy akár toxikus alkalmazása. Okozhat fájdalmat, hallucinációkat, stb.
- 5. Szexuális kínzási technikák:** A nemiséggel összefüggő, a fájdalom és szenvedésen túl általában súlyos megaláztatást kiváltó kínzási formák. Ide tartoznak a nemi szerveket érintő, fájdalmat okozó kínzási módszerek, a nemi erőszak minden formája, a kényszerabortusz, vagy a nemi szerepekkel kapcsolatos megalázás (pl. nyilvános levetkőztetés és megalázó cselekvésekre való kényszerítés).

Az alkalmazott kínzástechnikák mind időben, mind térben jelentősen változnak, bizonyos kínzási módszerek azonban számos történelmi korban és helyszínen előfordulnak. A hát mögött összekötözött kezekkel történő fellógatás („strappado”) egyaránt előfordult a kora újkori spanyol inkvizíció kínzókamráiban, a náci koncentrációs táborokban és a török csendőrség gyakorlatában a XX. század végén. Számos Magyarországon „középkorinak” tekintett, vagy például az ötvenes évek kommunista diktatúrájához kötött kínzási módszer a XXI. század elején is bevett gyakorlat Afrika vagy Ázsia egyes országaiban.

¹ Hárdi István (szerk.): Az agresszió világa, Medicina, 2000. (Vesti, Somnier, Kastrup, 1992. nyomán)

2.1.2. Az ENSZ Kínzás Elleni Egyezménye

Az ENSZ Kínzás Elleni Egyezményének I. cikke a következőképpen definiálja a kínzás fogalmát:

Az Egyezmény szempontjából a „kínzás” kifejezés minden olyan cselekményt jelent, amelyet szándékosan, éles testi vagy lelki fájdalom vagy szenvedés kiváltása céljából alkalmaznak valakivel szemben, hogy tőle, illetőleg harmadik személytől értesüléseket vagy vallomást csikarjanak ki, vagy hogy olyan cselekmény miatt büntessék, amelyet ő, vagy harmadik személy követett el, illetőleg amelynek elkövetésével őt vagy harmadik személyt gyanúsítanak, hogy megfélemlítsék, vagy nyomást gyakoroljanak rá, illetőleg hogy harmadik személyt félemlítsenek meg, vagy hogy harmadik személyre gyakoroljanak nyomást, valamint bármilyen megkülönböztetési formára alapított más okból alkalmaznak, ha az ilyen fájdalmat vagy szenvedést közfeladatot ellátó személy vagy hivatalos minőségben eljáró bármely más személy vagy ilyen személy kifejezett vagy hallgatóságos ösztönzésére vagy ennek hozzájárulásával bárki más okozza. (...)

A fenti egyezményes definíció megalkotásakor kiemelt jelentőségűnek bizonyult, hiszen ekkor határozták meg először egy kötelező erejű univerzális nemzetközi jogi dokumentumban a kínzás szó jogi tartalmát. Ezen kívül a definíció rámutat két lényeges, ám a hétköznapi szóhasználat alapján nem feltétlenül egyértelmű tulajdonságra:

- A kínzás **nem feltétlenül jár közvetlen testi fájdalommal**, a kínzásnak létezik testi és lelki formája is, illetve a kettő kombinációja.
- A kínzás **nem feltétlenül arra „irányul”, akin végrehajtják** (például a kínzás célja lehet a megkínzott áldozat hozzátartozójának zsarolása).

Mindazonáltal az ENSZ Kínzás Elleni Egyezményének definíciója több szempontból is **indokolatlan korlátozásokat** tartalmaz:

- Korlátozza, hogy mi lehet a kínzás **célja** (értesülés vagy vallomás kicsikarása, büntetés, megfélemlítés, nyomásgyakorlás), és ezzel kizár olyan kínzási helyzeteket a definícióból, melyek ugyanolyan súlyos fájdalmat és szenvedést válthatnak ki (például más célú, öncélú vagy nem meghatározott/ismert célú kínzás).
- Korlátozza továbbá, hogy ki lehet a kínzás **elkövetője** (csak „állami” személy, vagy ilyen személy ösztönzésére vagy hozzájárulásával valaki más).

Az Egyezmény szövegezésének közvetlen történelmi kontextusa (elsősorban a korabeli latin-amerikai diktatúrákkal kapcsolatos tapasztalat) áll nagy valószínűséggel e korlátozások hátterében, amelyek mára viszont **egyértelműen elavulttá teszik** az egyezményes definíciót. Ez utóbbi ugyanis nem foglalja magában a kínzás számos tipikus fajtáját, melyek hátterében nem-állami elkövető áll (például hozzátartozó, család, klán, az államhoz nem kötődő politikai vagy vallási csoport, stb.). Az egyezmény nem tekinti például kínzásnak a családon belüli erőszak súlyos formáit vagy a női nemiszerv-csonkítást, melyek a nemzetközi gyakorlatban ma már egyértelműen kimerítik a kínzás fogalmát. A közkeletű kritika szerint az egyezményes definíció leginkább a nő- vagy gyermek-specifikus kínzási formákat zárja ki saját meghatározásából. Mindezek fényében **az Emberi Jogok Európai Bíróságának a magyar gyakorlat szempontjából is irányadó kínzás-értelmezése túlmegy az ENSZ Egyezmény definícióján**, azt csak esetenként és csak „megerősítő háttér-referenciaként” használja.

2.1.3. Az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlata

Az Emberi Jogok Európai Bírósága (strasbourgi bíróság) esetjogában nem csak a kínzás, hanem (az Emberi Jogok Európai Egyezményének 3. cikke kapcsán) az embertelen és megáldozó bánásmód és büntetés fogalmát is értelmezi. Lévéen az ENSZ Kínzás Elleni Egyezményének korlátozott és rész-

ben elavult definíciója, a bíróság gyakorlata jelenti az elsődleges útmutatót a magyar jogalkalmazó számára e kérdéses bánásmódok jogi tartalmának megértéséhez.

A strasbourgi bíróság jogerős ítéletei kötelező érvénnyel bírnak az ügyben érintett állam(ok)ra, az ítéletek végrehajtását az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága ellenőrzi. A bíróság döntéseinek hatása azonban jócskán túlmutat az érintett országokon, mivel egyfajta „kötelező iránymutatásként” szolgálnak az Európa Tanács többi tagállama számára is (hasznoló jogsértés esetén egy másik állam is ugyanolyan elmarasztaló döntésre számíthat). A strasbourgi ítéletek így kiemelt szerepet játszanak az emberi jogokkal kapcsolatos európai jogfejlődésben, az egyes országok jogalkotói és jogalkalmazói az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlatát követve kell, hogy eljárjanak az emberi jogokat is érintő kérdésekben.

A „büntetés” és a „bánásmód” közötti különbségtétellel vajmi keveset foglalkozik a bíróság, hiszen az utóbbi – mint általános fogalom – a büntetést is magában foglalja. A „bánásmód” beemelése a fogalomba közvetetten arra utal, hogy a sérelmes cselekedetek motivációja és célja nagyon sokféle lehet. Így az Emberi Jogok Európai Egyezménye 3. cikkében foglalt tilalom kapcsán a leglényegesebb kérdés a „kínzás”, az „embertelen bánásmód” és a „megalázó bánásmód” meghatározása, illetve az e fogalmak közötti viszony megállapítása. E tekintetben a következő öt átfogó következtetést vonhatjuk le:

1. **Nincs konkrét, zárt definíció** egyik fogalmi elem esetén sem, tartalmukat a bíróság gyakorlatának átfogó vizsgálatával lehet megállapítani.
2. A kínzás, az embertelen és megalázó bánásmód egyaránt olyan **szándékos cselekedetek**, melyek **fájdalmat és szenvedést** okoznak.
3. Bár van tartalmi és súlyosságbeli különbség az egyes fogalmi elemek között, **mind-egyik egyformán a 3. cikkben foglalt abszolút tilalom sérelmét idézi elő.**
4. **Nem feltétel a fizikai sérelem** (fájdalom, szenvedés) egyik fogalmi elemnél sem, a kínzásnak léteznek pusztán pszichés formái is (ugyanúgy, mint az ENSZ Kínzás Elleni Egyezmény definíciójánál).
5. **Irreleváns az elkövető**, tehát abban az esetben is megállapítható a 3. cikk sérelme, ha azt az államtól teljesen független személy/csoport alkalmazza a sérelmes bánásmódot, amennyiben az állam nem tudja és/vagy nem akarja azt hatékony eszközökkel megakadályozni, megbüntetni és megelőzni (szemben az ENSZ Kínzás Elleni Egyezmény definíciójában foglaltakkal).
6. A fogalmi elemek értelmezése **időben változik, fejlődik és tükrözi az emberi jogok fejlődését**, így a „tűrészathár” bizonyos kérdésekben szigorúbbá válik (tehát ami a nyolcvanas években még nem okozta a cikk sérelmét, ma már lehet, hogy embertelen bánásmódnak minősül). Ezt a lényeges tendenciát talán legkifejezőbben a Selmouni kontra Franciaország (25803/94. sz. kérelem, 1999. július 28.) ügyben fogalmazta meg a bíróság: 101. (...) figyelembe véve, hogy az Egyezmény egy „élő eszköz, amit a mai körülmények fényében kell értelmezni”, a bíróság álláspontja, hogy bizonyos cselekedetek, melyeket a múltban nem minősítettek „kínzásnak”, csupán „embertelen és megalázó bánásmódnak” a jövőben lehet, hogy más minősítést kapnak. A bíróság szerint az emberi jogok és alapvető szabadságjogok védelmére vonatkozó egyre magasabb megkövetelt normák elkerülhetetlenül megkövetelik a nagyobb szigorúságot akkor, amikor a demokratikus társadalmak alapvető értékeinek sérelmét minősítjük.

A 3. cikk sérelmének vizsgálatát a bíróság általában a következő lépések segítségével végzi:

1. I.A bánásmód **súlyosságának el kell érnie egy bizonyos küszöböt** a 3. cikk sérelmének megállapításához (ezen „érzékenységi küszöb” időben csökken – lásd később).
2. Ha a cikk sérelme megállapítást nyer, a bíróság **számos tényező figyelembevételével minősíti** a bánásmódot kínzásnak, embertelen vagy megalázó bánásmódnak/büntetésnek. A döntő tényezők például:
 - fizikai hatás (fájdalom, testi károsodás vagy csonkítás, sérülések, negatív élettani hatások, stb.)
 - pszichikai hatás (szenvedés, trauma, szorongás, alsóbbrendűségi érzés, stb.)
 - mennyire maradandó vagy ideiglenes ezek hatása (milyen gyorsan múlnak el a negatív hatások természetes úton, elmúlnak-e egyáltalán, mennyire gyógyíthatók a negatív következmények, stb.)
 - a bánásmód célja, az elkövető motivációja
 - a bánásmód gyakorlásának időtartama (mennyire alkalmazzák tartósan, folyamatosan, ismétlődő módon a sérelmes bánásmódot)
 - az áldozat kiszolgáltatottsága, alárendelt helyzete vagy önvédelmi lehetősége
 - a bánásmód alkalmazásának speciális körülményei (fogvatartás, stb.).

Mindkét fenti lépésnél figyelembe kell venni az áldozat **egyéni tulajdonságait** (neme, kora, elmeállapota, fizikai állapota, egészségi állapota, stb.).

Zárt definíció hiányában a bíróság gyakorlatát áttanulmányozva például a következőképpen határozható meg a három tárgyalt fogalmi elem:²

- **Embertelen bánásmód:** Olyan bánásmód, mely - ha esetleg nem is eredményez testi sérelmet -, szándékosan okoz súlyos fizikai vagy pszichikai szenvedést, fájdalmat.
- **Megalázó bánásmód:** Olyan bánásmód, amely nagymértékben megalázza az adott személyt mások előtt; vagy akarata, lelkiismerete ellenére olyan cselekedetre kényszeríti, mely lealacsonyítja saját szemében; az adott személyben szorongást, alsóbbrendűségi érzést vált ki; megalázza, lealacsonyítja például abból a célból, hogy fizikai, lelki ellenállását megtörje (tehát az embertelen bánásmód egyfajta speciális esete).
- **Kínzás:** A szándékos, embertelen bánásmód különösen súlyos fajtája, mely igen erős és kegyetlen szenvedést, fájdalmat okoz.

Az alábbi táblázat a teljesség igénye nélkül időrendi sorrendben mutat be egy sor, a szakirodalom által lényegesnek ítélt példát arra, hogy a bíróság milyen bánásmódok esetében állapította meg az Emberi Jogok Európai Egyezménye 3. cikkének sérelmét és pontosan hogyan minősítette a kérdéses bánásmódot:

² Dr. Mink Júlia: Kínzás, embertelen, megalázó bánásmód, büntetés tilalma (előadás) nyomán, Sarlópusztai menekültügyi továbbképzés és szakmai találkozó, 2007. szeptember

Írország kontra Egyesült Királyság (5310/71, 1978. január 18.)	Az úgynevezett „öt módszer” alkalmazása fogvatartottakkal szemben: falhoz állítás, fej csuklyával való letakarása, zajterhelés, alvásmegvonás, étel- és italmegvonás (az érzékelés összezavarodásához, dezorientációhoz vezet)	Embertelen és megalázó bánásmód
	Fogvatartottak súlyos bántalmazása, amely esetenként testi sérüléssel jár	Embertelen bánásmód
Tyrer kontra Egyesült Királyság (5856/72, 1978. április 25.)	Fiatalkorúak bírósága által kiszabott testi büntetés (három vesszőcsapás)	Embertelen bánásmód
Soering kontra Egyesült Királyság (14038/88, 1989. július 7.)	„Siralomház-szindróma” (a halálbüntetés kiszabása és végrehajtása között „halálsoron” eltöltött hosszú idő – évek, a folyamatos bizonytalanság okozta végletes szorongás) Nota bene: ekkor a halálbüntetés még nem esett abszolút tilalom alá	Embertelen és megalázó bánásmód
Aksoy kontra Törökország (21987/93, 1996. december 18.)	„Palesztin akasztás” vagy „strappado” (fogvatartott fellógatása háta mögött összekötözött kezeinél fogva, ami súlyos fájdalmat és mara-dandó sérülést okoz)	Kínzás
D kontra Egyesült Királyság (30240/96, 1997. május 2.)	A betegség végső stádiumában levő AIDS-beteg kiutasítása St. Kitts-re, ahol nem kapna megfelelő egészségügyi ellátást, így az egyébként is rövid várható élettartama tovább rövidülne, és szenvedésnek lenne kitéve	Embertelen bánásmód
Aydin kontra Törökország (23178/94, 1997. szeptember 25.)	Fogvatartott bántalmazás és megerőszakolása	Kínzás

Selmouni kontra Franciaország (25803/94, 1999. július 28.)	Fogvatartott bántalmazása ökölrel és baseball-ütővel, vizelettel való lespriccelés, lábak égetése, tűvel való fenyegetés	Kínzás
Jabari kontra Törökország (40035/98, 2000. július 11.)	Iráni nő kiutasítása Iránba, ahol házasságtörésért elítélnék és megköveznék, vagy megostoroznák	Kínzás
Peers kontra Görögország (28524/95, 2001. április 19.)	Több mint kéthónapos fogvatartás egy kis, kétszemélyes, természetes fény és szellőzés nélküli cellában, ahol gyakran elviselhetetlen a hőség, a nap jelentős részét ágyban kell tölteni (anélkül, hogy bármilyen alternatív tevékenységre lenne lehetőség) és csak a cellában van egy nyitott vécé, ami gyakran rossz és csak a cellatárs jelenlétében és láttára lehet használni	Megalázó bánásmód (függetlenül attól, hogy semmi sem igazolja az állami szervek megalázási szándékát)
Ciprus kontra Törökország (25781/94, 2001. május 10.)	Egy közösség mozgásszabadságának korlátozása, állandó felügyelete, elszigeteltségben tartása (görög ciprioták a Törökország által megszállt Észak-Cipruson)	Megalázó bánásmód
Van der Ven és Lorse kontra Hollandia (50901/99. és 52750/99, 2003. február 4.)	Két, magas biztonsági fokozatú börtönben tartott fogvatartott heti rendszerességgel történő meztelenségre vetkőztetése és testüreg-átvízsgálást is magában foglaló motozása (a szokásos számos biztonsági előírás alkalmazásán túl) három és fél, illetve hat éven keresztül. A hatóság a gyakorlat ilyen rendszerességének szükségességét nem tudta meggyőzően indokolni.	Embertelen és megalázó bánásmód
Pantea kontra Románia (33343/96, 2003. június 3.)	Fogvatartottat cellatársai súlyosan bántalmazzák előzetes letartóztatása alatt, aminek megelőzésére és megakadályozására a fogdaszemélyzet nem tesz semmilyen érdemi lépést. Tudható volt a fogvatartott pszichés állapota alapján, hogy különösen sérülékeny és könnyen ki lehet téve ilyen bántalmazásnak.	Embertelen és megalázó bánásmód

Riad és Idiab kontra Belgium (29787/03. és 29810/03, 2008. január 24.)	Tíznapos fogvatartás a brüsszeli repülőtér tranzitónájában megfelelő ételmisszerellátás és fekvőhely, tisztálkodási és mosási lehetőség, illetve szabad levegőn tartózkodás lehetősége nélkül	Embertelen és megalázó bánásmód
Tehrani és mások kontra Törökország (32940/08, 41626/08 és 43616/08, 2010. április 13.)	Túlzsúfoltság és elfogadhatatlan higiéniai körülmények idegenrendészeti őrizetben	A 3. cikk sérelme (nem specifikálja, hogy kínzás, embertelen vagy megalázó bánásmód)
Gäffen kontra Németország (22978/05, 2010. június 1.)	A fizikai kínzással való pusztító fenyegetés is kínzásnak vagy embertelen bánásmódnak minősülhet az ügy körülményeitől (különösen az áldozatra gyakorolt nyomás és az okozott pszichés szenvedés mértékétől) függően	Embertelen bánásmód
Csüllög kontra Magyarország (30042/08, 2011. június 7.)	Fogvatartás „különleges biztonságú körletben” embertelen fizikai körülmények között (nem volt természetes fény és elkülönített vécé a zárkában, a fogvatartottat állandóan videokamerával figyelték és szinte semmilyen személyes tárgyat sem tarthatott magánál, egyszemélyes zárkában kellett a büntetését leülnie, és mindenhol egyedül, örök kíséretében mehetett, látogatóival kizárólag üvegezett kabinon keresztül találkozhatott, a zárkán kívül kezét-lábát minden alkalommal megbilincseltek, még az orvosi és fogorvosi vizsgálatokon sem vették le testéről a kényszerítőeszközöket, stb.)	Embertelen és megalázó bánásmód
Gubacsi kontra Magyarország (44686/07, 2011. június 28.)	Rendőri bántalmazás előállítás során (rugdosás, ütlegelés, ágyékon rúgás)	Embertelen és megalázó bánásmód

2.2. A tilalom tartalma és extraterritoriális alkalmazása

2.2.1. A tilalom forrásai

A kínzás és az embertelen, megalázó bánásmód vagy büntetés tilalma az egyik legszigorúbb, legáltalánosabb emberi jogi kötelezettség, melyet számos kötelező erejű nemzetközi jogi dokumentum rögzít. Az univerzális jogforrások közül kiemelendő a **Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya**³ (1966), melynek 7. cikke rögzíti, hogy

Senkit sem lehet kínzásnak, kegyetlen, embertelen, megalázó elbánásnak vagy büntetésnek alávetni. Különösen tilos bárkit szabad hozzájárulása nélkül orvosi vagy tudományos kísérletnek alávetni.

Az **ENSZ Kínzás Elleni Egyezménye**⁴ (1984) 2. cikk 1. bekezdése szintén megerősíti a tilalmat kifejezetten a kínzás vonatkozásában:

Minden részes állam törvényhozási, igazgatási, bírósági és egyéb hatékony intézkedéseket köteles hozni annak érdekében, hogy megakadályozza kínzási cselekmények elkövetését a joghatósága alá tartozó egész területen. (...)

Az ENSZ Egyezmény 16. cikke kiterjeszti a fenti tilalmat a kegyetlen, embertelen vagy megalázó büntetésre és bánásmódra is.

A regionális jogforrások közül mindenképp említendő az Európa Tanács égisze alatt 1950-ben létrejött **Emberi Jogok Európai Egyezménye**⁵, melynek 3. cikke szerint

Senkit sem lehet kínzásnak, vagy embertelen, megalázó bánásmódnak vagy büntetésnek alávetni.

Ez az egyezmény azért kiemelt jelentőségű az idevágó jogforrások között, mert ez alapján vizsgálja a kínzás tilalmának megsértését az Emberi Jogok Európai Bírósága (strasbourgi bíróság). A bíróság később bemutatandó gyakorlata fontos szerepet játszik nem csak a tilalom érvényesítésében, de az ahhoz kapcsolódó fogalmak tisztázásában is.

Az idevágó regionális jogforrások között szerepel az **Európai Unió Alapjogi Chartája**⁶ (2000) is, melynek 4. cikke az Emberi Jogok Európai Egyezményével azonos módon erősíti meg a kínzás, embertelen, megalázó bánásmód tilalmát. Az Alapjogi Charta emellett azon emberi jogok „tartalmát és terjedelmét”, melyek – mint a tárgyalt tilalom – megtalálhatóak mind a Chartában, mind az Emberi Jogok Európai Egyezményében, az Egyezményben foglaltakhoz köti (52. cikk 3. bekezdés).

A tilalom széleskörű nemzetközi jogi beágyazottságát tükrözi, hogy **Magyarország Alaptörvényének**⁷ III. cikk 1. bekezdése is rögzíti:

Senkit nem lehet kínzásnak, embertelen, megalázó bánásmódnak vagy büntetésnek alávetni, valamint szolgásgábn tartani. Tilos az emberkereskedelem.

³ Kihirdette: 1976. évi 8. törvényerejű rendelet

⁴ ENSZ Egyezmény a kínzás és más kegyetlen, embertelen vagy megalázó büntetések vagy bánásmódok ellen, kihirdette: 1988. évi 3. törvényerejű rendelet

⁵ Egyezmény az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről, kihirdette: 1993. évi XXXI. törvény

⁶ A 2009. december 1-én hatályba lépő Lisszaboni Szerződés az Európai Unióról szóló szerződés és az Európai Közösséget létrehozó szerződés módosításáról 1. cikk 8. bek. értelmében a Charta 2007-ben módosított változata, mint az alapszerződés része, az EU kötelező erővel bíró jogforrásává vált.

⁷ 2011. április 25.

2.2.2. A tilalom extraterritoriális alkalmazása

A kínzás, embertelen vagy megalázó bánásmód vagy büntetés tilalma a „klasszikus” értelmezésen túl (az állam tartózkodik e cselekedetektől, büntesse meg elkövetőit, és hatékonyan akadályozza meg elkövetésüket) egy úgynevezett **„extraterritoriális”** (területen kívüli) tartalommal is bír, és ennek révén ez idegenrendészetben is alkalmazni kell; a tilalomnak ez a vonatkozása az elmúlt évtizedekben kristályosodott ki a nemzetközi jogban. A határrendészeti munka során így nem csak azt kell biztosítani az eljáró hatóságoknak, hogy munkájuk során senkivel szemben ne alkalmazzanak kínzást, embertelen vagy megalázó bánásmódot, hanem azt is garantálniuk kell, hogy **senkit nem küldenek vissza olyan területre, ahol az illető a leírt tilalmas bánásmód áldozata lenne.**

A tilalom extraterritoriális kiterjesztése elsőként **A menekültek helyzetéről szóló 1951-es ENSZ egyezmény**⁸ („Genfi Egyezmény”) 33. cikkében jelent meg.

A kiutasítás vagy visszaküldés („refoulement”) tilalma

1. Egyetlen Szerződő Állam sem utasítja ki vagy küldi vissza („refouler”) a menekültet azon ország területének határára, ahol élete vagy szabadsága faji, vallási okokból, nemzeti hovatartozása miatt, vagy abból az okból van veszélyeztetve, hogy bizonyos társadalmi csoporthoz tartozik, vagy bizonyos politikai véleményt vall.
2. A jelen rendelkezésből folyó kedvezmény azonban nem illeti meg azt a menekültet, akiről alaposan feltehető, hogy veszélyezteteti annak az országnak biztonságát, amelynek területén nem, vagy aki mivel különösen súlyos bűncselekményért jogerősen elítélték, veszélyt jelent az illető ország lakosságára nézve.

Így vált közzé a nemzetközi gyakorlatban a **non-refoulement**⁹ francia kifejezés, melynek pontos angol vagy magyar fordítása nem létezik. Míg korábban a non-refoulement elv a Genfi Egyezmény fenti rendelkezésére utalt kizárólag, tartalma később kiszélesedett (lásd a következő fejezetben).

Az **ENSZ Kínzás Elleni Egyezménye** szintén kötelezi a részes államokat a kínzás tilalmának extraterritoriális alkalmazására (3. cikk 1. bekezdés):

*Egyetlen részes állam sem utasíthat, toloncolhat vagy adhat ki valakit egy másik olyan államnak, ahol nyomós okoknál fogva tartani lehet attól a veszélytől, hogy az illető személyt megkínózzák. (...)*¹⁰

Az extraterritoriális alkalmazásra vonatkozó két fenti nemzetközi jogi előírás azonban mára **túlhaladott korlátozásokat tartalmaz:**

- Korlátozottan határozza meg a **bánásmódot**, amire vonatkozik (az ENSZ Egyezmény meghaladott kínzás-definíciója – lásd a 2.1.2-es fejezetet – illetve az élet és a szabadság veszélyeztetése öt meghatározott okból).
- A Genfi Egyezmény **enged eltérést** a non-refoulement tilalmától (2. bekezdés).

⁸ Kihirdette: 1989. évi 15. törvényerejű rendelet

⁹ Ejtisd: [non-röfuman]

¹⁰ Az 1988. évi 3. törvényerejű rendelet által kihirdetett hivatalos magyar fordítás ezen a ponton súlyos, értelemzavaró hibát tartalmaz. Az Egyezmény eredeti angol és francia nyelvű szövege itt a magyar szöveggel ellentétben egyértelmű tiltást fogalmaz meg („No State Party shall expell...” illetve „Aucun Etat partie n'expulsera...”), ezért jelen jegyzet is ennek pontos fordítását tartalmazza, az Egyezményt kihirdető magyar jogszabály hibás szövege helyett.

Az **Emberi Jogok Európai Bírósága** mellett 1998-ig egyfajta előszűrő és bizonyos esetekben elsőfokú döntéshozatali testületként működő Emberi Jogok Európai Bizottsága már a hetvenes években is rendre kimondta az Emberi Jogok Európai Egyezménye 3. cikkének extraterritoriális alkalmazandóságát. Jól tükrözi ezt például az X. kontra Egyesült Királyság ügyben (8581/79. sz. kérelem, 1980. március 6.) született határozat:

(...) a Bizottság következetesen alkalmazott álláspontja, hogy egy személy kiutasítása vagy kiadatása vezethet – bizonyos különleges körülmények között – a 3. cikk sérelméhez, amennyiben komoly okkal hihető, hogy a személy a cikkben foglalt tilalmat sértő bánásmódnak lesz kitéve a fogadó országban.

Az **Emberi Jogok Európai Bírósága** is megerősítette az 1989-es Soering kontra Egyesült Királyság ügyben a Bizottság esetjogában korábban megjelent alapelvet. A 3. cikkes esetjog egy jelentős része azóta **kiutasítási és kiadatási ügyekkel** foglalkozik. A bíróság számos döntése lényegében szó szerint megismétli az alábbi alapelvet (T. I. kontra Egyesült Királyság, 43844/98. sz. kérelem, 2000. március 7. elfogadhatósági határozat):

A bíróság következetesen megerősítette döntéseiben, hogy a kínzás, embertelen és megalázó bánásmód vagy büntetés 3. cikkben foglalt alapvető jelentőségű tilalma, az Egyezmény 1. cikkével együtt értelmezve annak érdekében, hogy a részes államok „biztosítsák a joghatóságuk alatt álló minden személy számára az Egyezményben foglalt jogokat és szabadságokat”, arra is kötelezi a részes államokat, hogy ne utasítsanak ki senkit egy olyan országba, ahol alapos okkal hihető, hogy a 3. cikk sérelmét okozó bánásmódnak lenne kitéve.

A non-refoulement kötelezettségét a nemzetközi szerződések kihirdető hazai jogforrások mellett a 2012. január 1-jétől hatályos **Alaptörvény** XIV. cikk (1) bekezdése is leszögezi:

Senki nem utasítható ki olyan államba, vagy nem adható ki olyan államnak, ahol az a veszély fenyegeti, hogy halálra ítélik, kínozzák vagy más embertelen bánásmódnak, büntetésnek vetik alá.

A fenti tilalmat erősíti meg a magyar idegenrendészeti/migrációs jogszabály is. A 2007. évi II. törvény a harmadik országbeli állampolgárok beutazásáról és tartózkodásáról 51. § (1) bekezdése szerint:

A visszairányítás, illetve a kiutasítás nem rendelhető el és nem hajtható végre olyan ország területére, amely az érintett tekintetében nem minősül biztonságos származási vagy biztonságos harmadik országnak, így különösen, ahol a harmadik országbeli állampolgár faji, vallási, nemzeti hovatartozása, egy meghatározott társadalmi csoporthoz tartozása vagy politikai véleménye miatt üldöztetés veszélyének lenne kitéve, továbbá olyan állam területére vagy olyan terület határára sem, ahol nyomós oknál fogva tartani lehet attól, hogy a visszairányított, illetve a kiutasított harmadik országbeli állampolgár az Alaptörvény XIV. cikk (2) bekezdésében meghatározott magatartásnak lenne kitéve (non-refoulement).

A non-refoulement kötelezettségének magyar jogi interpretációjával kapcsolatban a következő elsődleges megállapításokat tehetjük:

- A tilalom megfogalmazása egyesíti a Genfi Egyezmény 33. cikkében foglalt eredeti non-refoulement definíciót és az Emberi Jogok Európai Egyezménye 2. és 3. cikkében foglalt tilalmak extraterritoriális értelmezését.
- A magyar jogszabályban foglalt tilalom abszolút jellegű, eltérést nem enged (lásd részletesen a következő fejezetben).
- A tilalom megsértésének veszélye mind a visszairányítás/kiutasítás elrendelésekor,

mind annak végrehajtásakor vizsgálándó. Ez azért szükséges, mert az idevágó körülmények az elrendelés és a végrehajtás között eltelt (esetenként hosszú) idő alatt változhatnak.

2.3. A tilalom alkalmazásával kapcsolatos gyakori kérdések

2.3.1. Lehet-e kivételt tenni a kínzás tilalma alól?

A kínzás, embertelen és megalázó bánásmód tilalma kapcsán időről időre felmerül az a kérdés, hogy létezhetnek-e olyan speciális körülmények, amelyek indokolhatják a tilalomtól való eltérést.

Mind a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya (4. cikk 2. bekezdés), mind az Emberi Jogok Európai Egyezménye (15. cikk 2. bekezdés) **abszolút, eltérést nem engedő emberi jogként** határozza meg, hogy senkit sem szabad kínzásnak, embertelen vagy megalázó bánásmódnak vagy büntetésnek alávetni; ettől a tilalomtól, még szükségállapot, háború, vagy a nemzet létét fenyegető más vészhelyzet esetén sem lehet eltérni. Ezzel a kínzás tilalmát **az emberi jogok legvédelettebb körébe** sorolják (például az élet védelmével vagy a rabszolgaság tilalmával együtt).

Az Emberi Jogok Európai Bírósága következetes joggyakorlata is rendre megerősíti a tilalom abszolút, kivételt nem engedő jellegét, melyet **egyéb szempontok (nemzetbiztonság, terrorizmus vagy szervezett bűnözés elleni küzdelem, elkövetett bűncselekmények, a személy viselkedése, stb.) nem gyengíthetnek** (lásd például Tomasi kontra Franciaország, 12850/87. sz. kérelem, 1992. augusztus 27., Chahal kontra Egyesült Királyság, 70/1995/576/662 sz. kérelem, 1996. november 11., Selçuk és Asker kontra Törökország, 12/1997/796/998-999. sz. kérelem, 1998. április 24.). Több állam közös beavatkozása ellenére a bíróság nagykamarája a Saadi kontra Olaszország (37201/06 sz. kérelem, 2008. február 28.) ügyben újra megkérdőjelezhetlenné tette ezt a szabályt:

137. A bíróság először is elismeri, hogy az államok óriási nehézségekkel néznek szemben a modern időkben, amikor meg akarják védeni közösségeiket a terrorista erőszaktól (...). Így a bíróság nem becsülheti alul a terrorizmus veszélyét ma, sem azt a fenyegetést, amit a közösség számára jelent. Ez ugyanakkor nem kérdőjelezheti meg a 3. cikk abszolút jellegét. (...)

139. A bíróság megállapítja, hogy félreértelmezett az az érv, miszerint mérlegelni kell a [3. cikk] sérelem kockázatát visszaküldés esetén és a veszélyt, amit a [házájában, Tunéziában, távollétében terrorizmusért elítélt] személy jelent a közösség számára. A „kockázat” és a „veszélyesség” fogalma ebben a kontextusban nem alkalmas mérlegelésre, mivel ezeket csak egymástól függetlenül lehet értelmezni. Vagy fennáll a [3. cikk sérelmének] érdemi kockázat a visszaküldés esetén a bíróság rendelkezésére álló bizonyítékok alapján, vagy nem. A lehetőség, hogy a személy súlyos fenyegetést jelenthet a közösség számára, amennyiben nem valósul meg a visszaküldés, semmilyen módon nem csökkenti a sérelmes bánásmód veszélyét, aminek a személy ki lenne téve visszaküldése esetén. Ezért szemben a beavatkozó állam erre vonatkozó előterjesztésével helytelen lenne megkövetelni a bizonyítás magasabb fokát abban az esetben, ha a személyről úgy tartják, hogy súlyos veszélyt jelent a közösség számára, hiszen a [sérelmes bánásmód] kockázatának mérlegelése független ettől a kérdéstől.

A kínzás tilalmának abszolút jellege azt is jelenti, hogy semmilyen kulturális vagy vallási hagyomány nem tehet indokoltá egy ilyen gyakorlatot. Jó példa erre az úgy nevezett női nemiszerv-csonkítás (a külső női nemi szervek egyes részeinek csonkolása vagy teljes kiemlése, esetlegesen a megcsonkított női nemi szerv „összevarrása”). E gyakorlat széles körben elterjedt elsősorban Afrika bizonyos területein, jelenleg is legalább százmillió nő él megcsonkított nemi szervvel a világon. Az, hogy a női nemiszerv-csonkítás egy rendkívül erős kulturális beágyazottsággal bíró évezredek hagyomány a világ egyes részein sem teszi elfogadhatóbbá emberi jogi szempontból. A női nemiszerv-csonkítás amellett, hogy az európai országok büntetőjogi szabályai szerint súlyos bűncselekménynek számít, emberi jogi szempontból kínzásnak minősül a rendkívül negatív egészségügyi és pszichés következményei miatt (például elviselhetetlen fájdalom és szenvedés, vérzés, életvesztély, állandó vizeelési és menstruációs problémák, fájdalmas nemi élet, terhességi és szülési komplikációk, a nemi vágy teljes elvesztése, poszt-traumás stressz zavar, stb.).

2.3.2. Mennyire kell „bizonyítani” a tilalmas bánásmód veszélyét?

További kulcsfontosságú kérdés, hogy mi a bizonyítás szükséges szintje a non-refoulement-nal kapcsolatos döntések meghozatalakor; azaz a sérelmes bánásmódnak **milyen szintű valószínűsége vagy bizonyossága** elégséges ahhoz, hogy a döntéshozó megállapítsa a visszaírányítás, kiutasítás, kitoloncolás vagy kiadatás tilalmát.

Az Emberi Jogok Európai Bíróságának 3. cikk eseteivel kapcsolatos töretlen gyakorlata a következő formulát használja a bizonyítás szükséges foka vonatkozásában:

(...) **érdemi okkal hihető**, hogy fennáll a kínzás, embertelen vagy megalázó bánásmód vagy büntetés **valós veszélye** (...)

A bíróság gyakorlatának ismeretében:

- Ez **nem kell, hogy elérje az 50%-os valószínűséget**, azaz a kínzás, embertelen, megalázó bánásmód vagy büntetés bekövetkeztének nem kell valószínűbbnek lenni, mint annak, hogy ez nem következik be (lásd például Saadi kontra Olaszország, 37201/06 sz. kérelem, 2008. február 28.).
- Ugyanakkor **több kell, hogy legyen „puszta lehetőségénél”** (lásd például Vilvarajah és mások kontra Egyesült Királyság, 13163/87., 13164/87. és 13165/87. sz. kérelmek, 1991. október 30.).

Lényegében ez a formula szerepel az ENSZ Kínzás Elleni Egyezményében és az ENSZ Emberi Jogok Bizottságának döntéseiben is, továbbá ezt alkalmazza az Amerika-közi Emberi Jogok Bizottság is. Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a kínzás, embertelen vagy megalázó bánásmód veszélyének extraterritoriális vizsgálatok az irányadó nemzetközi joggyakorlat **nem követel minden ésszerű kétséget kizáró bizonyítást**, sőt megelégszik azzal is, ha a sérelmes bánásmód előfordulása valószínű (tehát puszta „elméleti” lehetőségénél komolyabb) veszélyt jelent. A **bizonyítás jóval alacsonyabb megkövetelt szintje** hátterében a bizonyítási eszközök korlátozott-sága (kevés tényszerű bizonyítási elem, jövőre is vonatkozó elemzés) és a döntés rendkívül **súlyos következményei** (kínzás bekövetkezése, élet veszélyeztetése, stb.) állnak.

2.3.3. Kikkel szemben köteles az állam alkalmazni a non-refoulement elvét?

Az Emberi Jogok Európai Egyezményének I. cikke értelmében a részes államok **„a joghatóságuk alatt álló minden személy számára”** biztosítják az egyezményben foglalt jogokat. Ez adott esetben többet jelent annál, hogy az állam a területén tartózkodó személyek számára biztosítja mindezen jogok érvényesülését: például az ország külképviseletei vagy egy külföldi or-

szágot megszálló hadserege is az állam joghatóságát gyakorolja bizonyos személyek fölött. Különösen érdekes e tekintetben a mérföldkövet jelentőségű Al-Skeini kontra Egyesült Királyság döntés (55721/07. sz. kérelem, 2011. július 7), amely megállapítja, hogy az Egyesült Királyság megsértette egyezményes kötelezettségeit Irak brit megszállási zónájában.

Az államok 3. cikk felelőssége (így a non-refoulement kötelezettsége is) az állam szerveinek minden cselekményére vonatkozik, így a **repülőtéri és kikötői tranzitónakban is fennáll**, függetlenül attól, hogy az ország területére történő formális beléptetés megtörtént-e. Az Amuur kontra Franciaország (19776/92. sz. kérelem, 1996. június 25.) ügyben a bíróság elvetette a „nemzetközi zóna” mint koncepció létezését, és megállapította, hogy az ország joghatósága, és így egyezményes kötelezettségei kiterjednek erre a területre is. Mindezek alapján megállapítható, hogy a non-refoulement elvét Magyarország minden a joghatósága alatt álló személlyel szemben köteles alkalmazni, így a határőrizeti munka során is, **függetlenül attól, hogy a magyar állam joghatósága alá kerülő személy jogszerűen lépett-e az ország területére, illetve megtörtént-e a formális beléptetés.**

2.3.4. Csak a visszaküldés célországára tekintetében kell vizsgálni a refoulement veszélyét?

Az Emberi Jogok Európai Bírósága megerősítette, hogy a visszaküldés tilalma az ún. „lánc-refoulement” esetére is vonatkozik (először a Német Alkotmánybíróság mondta ezt ki 1996-ban a 2 BvR 1938/93 és 2 BvR 2315/93 sz. ítéletekben). Lánc-refoulement veszélye akkor áll fenn, ha a kiutasított vagy kiadott külföldit nem a kiutasítás/kiadatás célországában fenyegeti a 3. cikk sérelmét okozó bánásmód, viszont fennáll a veszélye, hogy a célországból egy ilyen országba küldik tovább. Az e tekintetben mértékadó, korábban már hivatkozott T. I. esetben a bíróság egy Sri Lanka-i állampolgár visszaküldését vizsgálta az Egyesült Királyságból Németországba, ahol visszatoloncolás várt rá származási országába:

A bíróság úgy találja, hogy a közvetett visszaküldés egy köztes országba, amely szintén az Egyezmény részes állama, nem befolyásolja az Egyesült Királyság felelősségét abban a tekintetben, hogy biztosítsa, hogy e kiutasítási döntés következtében a panaszos ne legyen kitéve a 3. cikk sérelmét okozó bánásmódnak.

A lánc-refoulement így akkor is megvalósul, amikor egy menedéket kérő külföldit olyan szomszédos országba küldenek vissza, ahol nem fenyegeti kínzás vagy embertelen bánásmód, viszont a menekültügyi rendszer nem működik megfelelően (azaz nem alkalmas a nemzetközi védelemre szoruló külföldiek hatékony azonosítására, és nem nyújt megfelelő védelmet az arra jogosultaknak). A non-refoulement kötelezettség betartása érdekében elengedhetetlen továbbá, hogy a határőrizeti munka során az illetékes hatóságok minden esetben „meghallják” és „megértsék” a menedékkérelmeket (lásd bővebben a 3.2 fejezetben).

A strasbourgi bíróság később ezt az elvet kiterjesztette a visszaküldés célországán belüli különböző régiók vonatkozásában is. A Salah Sheekh kontra Hollandia (1948/04 sz. kérelem, 2007. január 11.) ügyben a somáliai állampolgárságú kérelmezőt az ország viszonylagosan biztonságosnak ítélt északi részébe akarták volna visszaküldeni, ahol azonban nem rendelkezett sem személyes kapcsolatokkal, sem a jogszerű belépés és tartózkodás feltételeivel, így a bíróság szerint fennállt a veszélye, hogy onnan vissza kell térnie az ország déli részébe, ahol viszont a 3. cikk sérelmének valós veszélye fenyeget:

A bíróság már korábban kimondta, hogy egy külföldi közvetett visszaküldése egy köztes országba nem befolyásolja az Egyesült Királyság felelősségét abban a tekintetben, hogy biztosítsa, hogy e kiutasítási döntés következtében a panaszos ne legyen kitéve a 3. cikk sérelmét okozó bánásmódnak. (...) A bíróság nem látja okát, hogy másképp döntsön abban az esetben sem, amikor a kiutasítás – akárcsak a jelen ügyben – nem egy köztes országba, hanem a származási ország egy meghatározott régiójába történne.

Összefoglaló kérdések

1. Hogyan határozza meg az Emberi Jogok Európai Bírósága a kínzás, embertelen és megalázó bánásmód fogalmát? Milyen fő szempontokat értékel ilyenkor a bíróság?
2. Mit jelent a non-refoulement kötelezettsége a határrendészeti és idegenrendészeti munka során?
3. Milyen helyzetekben és milyen személyek vonatkozásában köteles Magyarország alkalmazni a refoulement tilalmát?
4. Mit jelent a lánc-refoulement tilalma?
5. Milyen mértékben kell bizonyítani a refoulement veszélyét ahhoz, hogy megállapítást nyerjen a visszaküldés tilalma?
6. Mik a kínzás tilalmát lefedtető legfontosabb jogforrások?
7. A súlyos bűncselekmények elkövetőit és a terroristákat is megilleti-e a védelem a kínzással szemben?

III. A menedékjog alapjai és hozzáférés a nemzetközi védelemhez

3.1. A menedékjog alapfogalmai¹¹

Az otthon, a szülőföld elhagyása soha sem könnyű döntés. Ugyanakkor nem mindegy, hogy a döntés mennyiben alapul túlnyomóan önkéntes mérlegelésen vagy kényszerítő körülményeken. Kényszerítő körülményekről akkor beszélünk, amikor valaki azért hagyja el lakóhelyét, hogy az életét, testi-lelki épségét mentse, illetve elkerüljön valamilyen súlyos emberi jogsértést (mint az üldözés, a kínzás, az embertelen bánásmód, a rabszolgaság vagy a súlyos diszkrimináció). Ezekben az esetekben nincs mód a vonzó és taszító tényezők egyéni mérlegelésére, a lakóhely elhagyásának nincs alternatívája. Az ilyen helyzeteket általánosságban **kényszerszermigrációnak** nevezzük. A jog speciálisan kezeli a migráció ezen formáit, elismerve az emberek jogát, hogy az ilyen bánásmódot úgy kerüljék el, hogy menedéket keresnek egy másik országban (lásd a 4. fejezetben).¹²

Menedékkérő (Asylum-seeker)

Menedékkérő az a külföldi, aki menedékjogi kérelmet terjesztett elő, és ügyében **még nem született jogerős döntés**, vagyis sem az elsőfokú közigazgatási hatóság - a Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal – sem bírósági felülvizsgálat esetén az illetékes megyei bíróság még nem döntött véglegesen. A magyar jog szerint a menedékkérelemnek nincs semmilyen formai követelménye, benyújtható írásban és szóban, bármilyen nyelven.¹³ Ezt az egyszerű tény indokolja, hogy a védelemre szoruló külföldieknek vajmi kevés fogalma van a nemzetközi menedékjogról vagy a

¹¹ A fejezetben tárgyalt alapfogalmakat a Gyulai Gábor: Külföldiek Magyarországon – Segédlet újságíróknak a migráció és a menekültügy témájának bemutatásához, Magyar Helsinki Bizottság 2011 c. kiadvány alapján ismertetjük. A kiadvány innen letölthető: <http://helsinki.hu/dokumentum/Kulfoldiek%20Magyarorszag-05-II-2011-WEB.pdf>

¹² Gyulai Gábor: Külföldiek Magyarországon – Segédlet újságíróknak a migráció és a menekültügy témájának bemutatásához, Magyar Helsinki Bizottság 2011, 4. oldal

¹³ A menedékjogról szóló 2007. évi LXXX. törvény 35. § (1) bekezdése sem rögzít kötelező formát a menedékkérelem benyújtására, mindössze annyit, hogy a „menekültügyi eljárás a menekültügyi hatóságnál benyújtott elismerés iránti kérelemre indul.”

magyar közigazgatási eljárás szabályairól, így bármilyen formai követelmény kizárná a leginkább kiszolgáltatott személyeket az őket megillető védelemből.

Menekült (Refugee)

Az 1951-es Genfi Egyezmény értelmében a menekült olyan, a származási országán kívül tartózkodó személy, aki megalapozottan fél attól, hogy származási országában üldözés érne faja, vallása, nemzetisége, politikai véleménye vagy egy meghatározott társadalmi csoporthoz való tartozása miatt, és saját állama védelmét nem tudja, vagy az üldözéstől való félelmében nem akarja igénybe venni. **Üldözés** alatt a menedékjog vagy valamilyen kirívóan súlyos jogsértést (kínzás, embertelen vagy megalázó bánásmód, rabszolgaság, szolgaság, halállal való fenyegetés, fizikai vagy nemi erőszak, stb.), vagy több különböző sérelem összeadódó hatását érti (például súlyos és tartós diszkrimináció az élet több különböző és meghatározó területén). A **meghatározott társadalmi csoport** általában egy olyan csoportot jelent, amelyet egy „védett” (azaz veszélyeztetett vagy más módon megváltoztathatatlan, az emberi méltósághoz szorosan kapcsolódó) tulajdonság határoz meg. Ilyen lehet a nemi identitás, a szexuális orientáció, a családi háttér, egy „visszacsinálhatatlan” múltbeli eseményen alapuló tulajdonság vagy a hivatás.

25

A menedékjog rugalmasan alkalmazkodott az emberi jogok és a társadalom fejlődéséhez. Míg az ötvenes-hatvanas évek menekültje jellemzően egy politikai okok miatt üldözött felnőtt férfi volt, addig mára egyre gyakrabban indokolja a védelem biztosítását valamilyen, a „társadalmi nemhez” (gender) kötődő tényező. Míg a családon belüli erőszak, az Afrika jelentős részén honos női nemi szerv-csonkítás vagy a homoszexuálisok bántalmazása sokáig tabunak számított, mára ezeket egyértelműen üldözésnek tekinti a menedékjog és az ez elől menekülők védelmet kell, hogy kapjanak a Genfi Egyezmény alapján.

A menekültek Magyarországon a magyar állampolgárokkal szinte azonos jogokat élveznek, valamint az állam szükség esetén ún. konvenciók útlevélet is kibocsát számukra (ezt a menekültek helyzetéről szóló 1951. évi Genfi Egyezmény alapján teszi).¹⁴

Kiegészítő védelem (Subsidiary protection)

A menekültek védelmét „kiegészítő” védelmi forma, melynek létrehozása a menedékjog alapkövét jelentő 1951-es Genfi Egyezmény létrejötté óta lezajlott jogi és társadalmi változások nyomán vált indokolttá. Különböző formái az egyes országok nemzeti gyakorlatában alakultak ki, majd az Európai Unió egységesítette a kiegészítő védelem közös európai fogalmát és tartalmát, felismerve, hogy a menekültdefiníció jelenleg számos arra rászoruló személynek nem biztosít védelmet. A magyar gyakorlatban az oltalmazott státusz testesíti meg a kiegészítő védelem EU-s definícióját (lásd a vonatkozó címszót alább).

Oltalmazott

A magyar jog szerint oltalmazott státuszra az jogosult, aki nem menekült, ugyanakkor fennáll annak a valós veszélye, hogy visszaküldése esetén úgynevezett „súlyos sérelemnek” lenne kitéve. A súlyos sérelem jelentése: halálbüntetés, kínzás, embertelen vagy megalázó bánásmód vagy büntetés, civil személy életének vagy személyének fenyegetettsége megkülönböztetés nélküli erőszak miatt, melynek hátterében fegyveres konfliktus (például polgárháború) áll. Az oltalmazottak státusza és jogi helyzete több tekintetben hasonlít a menekültekéhez.

¹⁴ Gyulai Gábor: Külföldiek Magyarországon – Segédlet újságíróknak a migráció és a menekültügy témájának bemutatásához, Magyar Helsinki Bizottság 2011, 12. oldal

Befogadott

A magyar jog befogadottnak nevezi azt a nemzetközi védelemre szoruló külföldit, akit nem lehet hazájába visszaküldeni, mert ott üldözés, kínzás, embertelen vagy megalázó bánásmód vagy halálbüntetés áldozata lenne, de mégsem jogosult sem menekült, sem oltalmazott státuszra. A befogadott státuszt egy évre adják (utána felülvizsgálat tárgyát képezi és hosszabbítható) és magában foglalja a munkavállalás lehetőségét, azonban csak előzetesen megszerzendő munkavállalási engedély birtokában. A befogadottak részére a magyar állam nem ad magyar úti okmányt (akkor sem, ha semmilyen úti okmánnyal nem rendelkeznek).

Menedékes

A menedékes státusz alkalmazását a magyar jog a **menekülők tömeges beáramlása** (angolul mass influx) esetére helyezi kilátásba, a vonatkozó uniós szabályozás alapján. Ezekben az esetekben nincs lehetőség a menedékjogi eljárás egyéniesített lefolytatására az érkezők nagy száma miatt, de szükség van a nagyszámú külföldi helyzetének azonnal rendezésére. A menedékes státusz megadása így a menekültügyért felelős miniszter döntésétől függ, és általában egy meghatározott csoportra vonatkozik (például az X és Y dátum között érkezett Z állampolgárságú személyek). A menedékes státusz által nyújtott védelem hangsúlyozottan ideiglenes jellegű és feltételezi, hogy idővel sor kerül a tömegesen érkezett külföldiek visszatérésére vagy a nemzetközi védelmi igények egyéniesített meghatározására. A nemzetközi menedékjogi gyakorlatban ezt nevezzük **ideiglenes védelemnek** (temporary protection). Magyarország az elmúlt évtizedben nem alkalmazta a védelem ezen formáját. Fontos kiemelni, hogy a menedékes nem a menekült vagy a menedékkérő szinonimája, hanem egy külön védelmi kategóriát jelöl.

3.2. Hozzáférés a nemzetközi védelemhez

3.2.1. A menedékkérelem benyújtása

A menedékkérelem benyújtására vonatkozóan a magyar jogszabályok nem tartalmaznak formai előírásokat, azt **szóban és írásban is, bármilyen nyelven, bármely hatóság (rendőrség, büntetés-végrehajtás stb.) előtt** megtehetik a külföldiek. A védelemhez való hozzáférés körében kiemelt jelentősége van a menedékkérelmet benyújtani szándékozó külföldi és az eljáró, vagy az ezt észlelő hatóság közötti kommunikációnak. A menedékkérelem kifejezésre juttatása ugyanis történhet verbális vagy nem-verbális, ráutaló magatartással, amelyet természetesen legkésőbb a kérelem jegyzőkönyvezésekor hivatalos, okirati formában rögzít az adott hatóság képviselője. A menedékjogról szóló 2007. évi LXXX. törvény (a továbbiakban Met.) végrehajtásáról szóló 301/2007 (XI.9.) Korm. rendelet (a továbbiakban Met. Vhr.) 62. § szerint mind írásban, mind szóban előterjeszthető a kérelem, ez utóbbira kerülhet például sor akkor, ha az illető írástudatlan, ez esetben a szóbeli kérelmet a hatóságok kötelesek jegyzőkönyvben rögzíteni. Abban az esetben, ha a külföldi nem a menekültügyi hatóság előtt fejezi ki a menekültkénti elismerésre irányuló szándékát, a Met. Vhr. 64.§ (1) bekezdése szerint az érintett hatóságnak tájékoztatnia kell a külföldit, hogy kérelmével mely hatósághoz fordulhat. Ez tehát egy általános, minden magyar hatóságot terhelő kötelezettség. Konkrétabb elvárásokat rögzít a Met. Vhr. 64. § (2) bekezdése abban az esetben, ha „a külföldi elismerés iránti kérelem benyújtására irányuló szándékát idegenrendészeti eljárás során nyilvánítja ki, nyilatkozatát az eljáró hatóság jegyzőkönyvbe foglalja, és – a jegyzőkönyv, valamint az általa rögzített ujjnyomat-lap egyidejű megküldésével – haladéktalanul értesíti a menekültügyi hatóságot.” Ugyanígy, a kérelemről felvett jegyzőkönyv egyidejű megküldésével haladéktalanul értesíti a menekültügyi hatóságot az a szerv, amely előtt folyó szabálysértési vagy büntetőeljárásban kerül sor a menedékkérelem benyújtására irányuló nyilatkozat megtételére (Met. Vhr. 64. § (3) bekezdés).

Fontos tehát megjegyeznünk, hogy a **menedékkérelem benyújtása iránti szándékról felvett jegyzőkönyvet az eljáró hatóság képviselője köteles haladéktalanul továbbítani a Bevándorlási és Állampolgársági Hivatalnak**. Ennek nyomós, gyakorlati okai is vannak: a menekültek sokszor rossz idegállapotban, kimerülten kerülnek a hatóság látókörébe, így előfordulhat, hogy nehézségekbe ütközik szándékuk világos és a magyar hatóság számára is érthető kifejezése. Nem ritka az sem, hogy a menedékkérő korábbi tapasztalatai miatt fél az egyenruhát viselő személyektől például azért, mert származási országában éppen egyenruhás rendőrök, katonák bántalmazták, így különösen nehéz bizalommal lennie a magyar hatóság képviselői iránt. (Erről bővebben lásd az 5. fejezetet a traumatizált személyekről.)

A fenti jogszabályhelyek tehát minden idegenrendészeti hatóság előtti eljárásban irányadóak, így a Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal előtti eljárásban éppúgy, mint a rendőrség által lefolytatott idegenrendészeti eljárásban.

A menedékkérőknek az eljáráshoz való jogát rögzíti az Európai Unió Tanácsának 2005/85/EC irányelve a menekültstátusz megadására és visszavonására vonatkozó tagállami eljárások minimumszabályairól (ún. Eljárási irányelv), amelynek hatálya a tagállamok területén, a határon, illetve a tranzitónában benyújtott menedékkérelmek elbírálására terjed ki. Az eljárási irányelv 6. cikkének (2) bekezdése szerint a tagállamok kötelesek lehetővé tenni, hogy minden nagykorú személy benyújthasson menedékkérelmet. Ugyanezen cikk (1) bekezdése úgy rendelkezik, hogy a tagállamok megkövetelhetik, hogy a menedékkérelem benyújtására személyesen, meghatározott helyen kerüljön sor. Az irányelv 7. cikke úgy rendelkezik, hogy a menedékkérőknek kizárólag az eljárás lefolytatása céljából jogában áll a kérelem elbírálása ideje alatt a tagállamok területén tartózkodni. Ezen rendelkezések tulajdonképpen az eljáráshoz való hozzáférést hivatottak garantálni, hangsúlyozva, hogy itt **nem pusztán harmadik országbeli állampolgárokról van szó, hanem olyan személyekről, akik már kinyilvánították igényüket, hogy ismerjék el őket menekültként**. Az új Met. 35. §-ával összhangban tehát ez azt jelenti, hogy azok a külföldi személyek, akik a Magyar Köztársaság valamely határátkelőjén, illetve nemzetközi repülőtérén menedékkérelmet kívánnak benyújtani, ezt jogszabályi korlátozás nélkül megtehetessék. Az irányelv Preambulumának 16. pontja külön nevesíti a tagállamok tranzitónáiban lefolytatandó eljárásokat, azzal, hogy a létező szabályozást hozzá kell igazítani a határon lévő ilyen kérelmezők speciális helyzetéhez, főként azon kérelmezők esetében, akik nem teljesítik az országba történő belépés feltételeit.¹⁵

A menedékkérelem benyújtásának és megfelelő rögzítésének egy további fontos következménye van a menedékkérő tartózkodásának feltételeire nézve. Ahogy a Met. 5. § (1) bekezdése előírja, **a menekültkénti elismerését kérő személy külön feltételekkel jogosult a Magyar Köztársaság (Magyarország) területén való tartózkodásra** és a Magyarország területén való tartózkodásra jogosító – külön jogszabályban meghatározott – engedélyre, a humanitárius tartózkodási engedélyre.¹⁶ Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy még abban az esetben is, ha jogellenesen – a beutazási feltételeket nem teljesítve – lépnek hazánk területére, akkor menedékkérelmük jogerős elbírálásáig, meghatározott feltételekkel jogosultak az ország területén tartózkodni.

¹⁵ Magyar Helsinki Bizottság: A menedékkérők hozzáférése az ország területéhez és a menedékjogi eljáráshoz a Magyar Köztársaságban, 2008. december, 30. oldal. A kiadvány letölthető innen: http://helsinki.webdialog.hu/dokumentum/Border_Monitoring_Report_2007_HUN_FINAL.pdf

¹⁶ A harmadik országbeli állampolgárok beutazásáról és tartózkodásáról szóló 2007. évi II. törvény, 29. § (1) bekezdés c) pont.

3.2.2. A Genfi Egyezmény 31. cikkének érvényesülése¹⁷

A Genfi Egyezmény 31. cikk (1) bekezdése a következőképp rendelkezik: „A Szerződő Államok az országba való jogellenes belépésük, vagy tartózkodásuk miatt nem sújtják büntetéssel azokat a menekülteket, akik közvetlenül olyan területről érkeztek, ahol életük, vagy szabadságuk az 1. Cikkben foglalt meghatározás értelmében veszélyeztetve volt, és akik engedély nélkül lépnek be területükre, illetőleg tartózkodnak ott, feltéve, hogy haladéktalanul jelentkezik a hatóságoknál és kellőképpen megindokolják jogellenes belépésüket, illetőleg jelenlétüket.”

A Genfi Egyezmény az 1989. évi 15. törvényerejű rendelettel vált a magyar jog részévé, így elvben közvetlenül alkalmazandó nemzeti jogszabály. Az Egyezmény fenti cikkének értelmében, a fenti feltételek megvalósulása esetén bizonyos jogellenes cselekmények esetén az adott állam nem érvényesíti büntetőigényét, mert azt a Genfi Egyezmény – mint a magyar jog része – kizárja. Tipikus, az idegenrendészettel és migrációval összefüggő, de nem kizárólagos esetek lehetnek a hamis vagy hamisított úti okmánnyal megkísérelt belépés, vagy tartózkodás, illetve a belépéshez köthető különböző (köz- vagy magán-) okirat hamisítás jellegű cselekmények, valamint a korábban elrendelt beutazási és tartózkodási tilalom megsértése.

Annak ellenére, hogy a menekültügyben közreműködő magyar hatóságok számára a fenti jogszabály jogalapot teremt arra, hogy az Egyezményt alkalmazzák, az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága (a továbbiakban UNHCR) és a Magyar Helsinki Bizottság tapasztalatai szerint az esetek döntő többségében büntetőeljárás indul a hamis úti okmánnyal érkező külföldiek ellen közokirat-hamisítás büntettének gyanújával.

A fenti esetkörökben a menedékkérők büntetőjogi felelősségének vizsgálatakor nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a körülményt, hogy a Genfi Egyezmény bizonyos esetekben lehetővé teszi, hogy a hatóságok eltekintsenek a felelősség megállapításától. **a menedékkjog természete és a menekülés jellemző körülményei** miatt a menedékkérők gyakran nem rendelkeznek a menedéket nyújtó országba való belépés jogszabályban rögzített feltételeinek megfelelő úti okmányokkal, vízummal. Előfordulhat, hogy amikor **az élete, testi épsége, vagy szabadsága kerül veszélybe, a menekülő jogon kívüli eszközökhöz kell, hogy folyamodjon és illegálisan, hamis vagy hamisított dokumentumokkal kényszerül menekülni származási országából.** A közokirat-hamisítás tehát sok esetben szükségszerű cselekmény, az üldözés elől való menekülés része. Az UNHCR álláspontja szerint külön kiemelandó, hogy a menekültstátusz deklaratív jellegéből fakadóan a Genfi Egyezmény 31. cikk (1) bekezdésében foglaltak menedékkérőkre – tehát azokra a személyekre, akik kérelmének elbírálása folyamatban van a menekültügyi hatóság előtt – is irányadóak és alkalmazandóak.

Az UNHCR véleménye szerint a Genfi Egyezmény 31. cikk (1) bekezdésének érvényesüléséhez – az Emberi Jogok Európai Egyezményében biztosított jogokhoz hasonlóan –, a Szerződő Államok konkrét intézkedéseket hivatottak tenni nemzetközi jogi kötelezettségeiknek megfelelően, így azokban az esetekben, ahol a Genfi Egyezmény 31. cikk (1) bekezdésének feltételei teljesülnek, el lehet és kell tekinteni a menedékkérő vagy később az elismert menekült, oltalmazott büntetőjogi felelősségre vonásától.

A magyar gyakorlat ezzel szemben azt mutatja, hogy a Büntető Törvénykönyv (Btk.) 274. § (1) bek. b) pontjának alkalmazása során a büntetőeljárás lefolytatásakor az eljáró hatóságok nem alkalmazzák a Genfi Egyezmény fenti rendelkezését, nem mérlegelik a menedékkérő speciális körülményeit. Ahhoz, hogy Magyarország nemzetközi jogi kötelezettségeit megfelelően teljesítse, a közokirat-hamisítás büntettére vonatkozó magyar büntetőjogi szabályozás tekintetében mielőbb meg kell teremteni az összhangot a Genfi Egyezménnyel.

¹⁷ A Genfi Egyezmény 31. cikkének érvényesüléséről bővebben lásd még: Magyar Helsinki Bizottság: A menedékkérők hozzáférése az ország területéhez és a menedékkjogi eljáráshoz a Magyar Köztársaságban, 2008. december, 31. oldal.

A fentiekkel ellentétben a hatóságok rendszerint azzal érvelnek a 31. cikk (1) bekezdésének alkalmazását felvető esetekben, hogy számukra a büntetőeljárásról szóló törvény (Be.) rendelkezései az irányadók, továbbá feljelentési kötelezettségük keletkezik, amint észlelik, hogy a külföldi úti okmánya hamis. A Magyar Helsinki Bizottság álláspontja szerint a jelen helyzetben a magyar büntetőeljárásról szóló törvény ellentétes a Genfi Egyezményrel, így a hatóságok nem tudnak a nemzetközi egyezmény tárgyának és céljának megfelelően eljárni.¹⁸

Az elmúlt években felmerült jogértelmezési és gyakorlati kérdések megvitatása érdekében mind az UNHCR, mind a Magyar Helsinki Bizottság a Legfőbb Ügyészséghez fordult annak érdekében, hogy megismerhesse az Ügyészség álláspontját a Genfi Egyezmény 31. cikk (1) bekezdése alkalmazásával kapcsolatban. A Legfőbb Ügyészség álláspontja szerint azon személyek esetében, akiket utóbb a menekültügyi eljárás során menekültként, illetve oltalmazottként ismernek el, a közokirat-hamisítás büntethetőségét a Btk. 22. § i) pont alapján jogszabály engedélye kizárja. A büntethetőségi akadály a menekültkénti, illetve oltalmazottkénti jogerős elismeréssel következik be, így az Ügyészség álláspontja szerint abban az esetben, ha a Genfi Egyezmény 31. cikk (1) bekezdésében foglalt egyéb feltételek maradéktalanul fennállnak („haladéktalanul jelentkeznek a hatóságoknál és kellőképpen megindokolják jogellenes belépésüket, illetőleg jelenlétüket”), a menekültügyi eljárás jogerős befejezéséig a nyomozás felfüggesztésének lehet helye.¹⁹

3.3. A menedékjogi eljárás sajátosságai

Menedékjogi eljárás (Asylum procedure)

A menedékjogi eljárás során határozza meg a Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal (BÁH), illetve felülvizsgálati eljárásban az illetékes megyei bíróság, hogy egy menedékkérő jogosult-e a nemzetközi védelem valamelyik formájára (menekült, oltalmazott vagy befogadott státusz). A védelem megszerzése természetesen nem „bemondásra” történik, a hatóság hosszadalmas meghallgatások illetve írásos bizonyítékok (orvosi szakvélemények, a származási országról szóló objektív beszámolók, okiratok, fényképek stb.) alapján értékeli, hogy a kérelmező valóban jogosult-e védelemre Magyarországon.

Az eljárás két szakaszra tagolódik: az **előzetes eljárásra** (ahol azt vizsgálják meg, hogy nincs-e olyan ok, ami miatt nem indokolt a kérelem érdemi vizsgálata – például a kérelmező EU állampolgár vagy egy biztonságosnak mondott országon keresztül érkezett Magyarországra) és a **részletes eljárásra**. A menedékjogi eljárás négyféle eredménnyel zárulhat: menekült, oltalmazott vagy befogadott státusz, illetve elutasítás.

Dublini eljárás (Dublin procedure)

A menedékjogi eljárás a legtöbb EU-tagállamban az úgy nevezett dublini eljárással kezdődik, amely az ezt előíró „Dublin II.” uniós rendeletről kapta a nevét. A dublini rendszer lényege, hogy **az Európai Unióban mindig csak egy tagállam vizsgáljon meg egy menedékkérelmet**, így el lehessen kerülni a menedékkérelmek többszöri ismételt benyújtását különböző tagállamokban, amelyek így mindig újra és újra le kellene, hogy folytassák a teljes eljárást. A dublini eljárás azt hivatott megállapítani (például ujjlenyomat segítségével), hogy melyik ország felelős az adott kérelmező esetében (ez általában az a tagállam, ahova az illető először belépett).

¹⁸ Magyar Helsinki Bizottság: A menedékkérők hozzáférése az ország területéhez és a menedékjogi eljárás-hoz a Magyar Köztársaságban, 2008. december, 32. oldal.

¹⁹ Be. 188. § (1) bekezdés d) pontja

Megjegyzendő, hogy míg a dublini rendszer feltételezi, hogy minden tagállamban hasonló elbánásban részesül egy menedékkérő, addig a gyakorlat óriási eltérést mutat, mind az elhelyezési körülmények, mind a menekültügyi döntéshozatal tekintetében, így a dublini rendszert a civil szervezetek és az ENSZ Menekültügyi Főbiztosság részéről számos éles kritika éri. 2011-ben az **Emberi Jogok Európai Bírósága** is megállapította, hogy **a menedékkérők visszaküldése Görögországba dublini eljárás keretében sérti a kínzás és embertelen bánásmód általános tilalmát, és mint ilyen, tilalmas gyakorlat.**

Ha nem áll fenn a Dublin II rendelet alkalmazásának valamelyik feltétele, vagyis nem merül fel, hogy egy másik EU tagállam a felelős a menedékkérelem elbírálásáért, továbbá más, a kérelem részletes vizsgálat nélküli elutasítását eredményező körülmény sincs, akkor a Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal részletes vizsgálat keretében folytatja a menekültügyi eljárást. Itt legalább egy hosszabb meghallgatás keretében mondja el a menedékkérő, hogy milyen okok miatt kellett elhagynia származási országát.

Fontos alapelv, hogy a menedékjogi eljárás alapvetően egy a **jövőre irányuló vizsgálatot** jelent, vagyis azt, hogy az illető menedékkérőt visszatérése esetén fenyegetné-e üldözés. Természetesen a már megtörtént üldözési cselekmények (kínzás, szexuális erőszak, bántalmazás stb., úgynevezett múltbéli üldözés) is megalapozhatják a menekültkénti elismerést, ez azonban nem elengedhetetlen feltétele a pozitív döntésnek azok esetében, akikkel még nem történtek meg a fentiek (éppen azért, mert idejében elhagyták otthonukat).

A menedékjogi eljárásban ritkán áll a kérelmezők rendelkezésére tanú (szemtanú) vagy hivatalos okirat (mert ezek gyakran megsemmisültek, vagy nem beszerezhetők, mert nincs illetékes hatóság, amelyik kiállítaná őket pl. Szomáliában), ezért a döntés meghozatalakor nagy szerepe van a kérelmező **szavahihetőségének**, vagyis annak, hogy valószínű, elképzelhető, hiteles módon tud-e beszámolni a vele törtétekről, vagy arról a veszélyről, ami fenyegeti hazájában. A szavahihetőség azonban nem azt jelenti, hogy a kérelmező minden egyes részletet vagy tényt a maga teljességében kell, hogy előadjon. Teljesen természetes, hogy az emberi emlékezet olykor cserbenhagyja az illetőt, különösen akkor, ha nehéz, fájdalmas események felidézéséről van szó. Éppen ezért a menekültügyi eljárásban pl. a súlyosan traumatizált kérelmezők esetén a szavahihetőség vizsgálata körültekintőbb kell, hogy legyen, mint az egészséges kérelmezők esetén. (Erről bővebben lásd 5. fejezetet) Fontos még kiemelnünk, hogy önmagában a szavahihetőség hiánya nem szolgálhatna a kérelem elutasításának alapjául, mindössze egy fontos jelzés arra, hogy előfordulhat, hogy nem vagy nem úgy történtek a dolgok, ahogy az a kérelmező elmondásából következne.

A menekültügyi eljárás másik sajátossága, hogy **nem beszélhetünk kétséget kizáró bizonyításról**, éppen a fenti bizonyítási eszközök hiányában, ezért – még egy pozitív döntés esetén is – legfeljebb **valószínűsíteni** lehet azt, hogy a kérelmezőt hazájába való visszaküldés esetén üldözés fenyegetné.

A nehézkes bizonyítási szabályok ellenére vannak olyan objektív eszközök, amelyeket rendszeresen használ a menekültügyi hatóság, hogy alaposan megvizsgálja a menedékkérelmet. Ilyen tipikusan a származási ország vonatkozásában gyűjtött országinformáció, amelyeket nemzetközi kormányzati és nem kormányzati szervezetek (pl. ENSZ, Amnesty International) vagy magyar hatóságok (pl. magyar külképviseletek) jelentései tesznek lehetővé. Ezen kívül megbízható hírügynökségek (pl. Reuters) vagy hírcsatornák által szolgáltatott információ is segítheti a döntéshozót abban, hogy ellenőrizze, a kérelmező állítása megfelelhet-e a valóságnak, például a mondott helyszínen él-e a megnevezett népcsoport, létezik-e az említett népszokás stb.

A menekültügyi eljárás során mindig tart a hatóság személyes meghallgatást, ezért különösen fontos, hogy arra úgy kerüljön sor, hogy a kérelmező lelkileg és fizikailag meghallgatásra alkalmas állapotban legyen. Ez mind az ügyintézőnek, mind a kérelmezőnek hosszadalmas és nehéz interjút

jelent az esetek többségében, ahol fontos a pártatlan, kiegyensúlyozott ügyintézés, vagy akár a támogató légkör – az esetlegesen átélt nehézségek miatt ugyanis érthető, ha a menedékkérő nehezen oldódik fel és bizalmatlan a hatósági személyekkel. A menedékkérők használhatják anyanyelvüket a menekültügyi eljárás során, ezért is kiemelt fontosságú a tolmács szerepe, mert nagyon sok múlhat azon, hogy helyesen ért-e bizonyos szavakat és valóban sikerül-e megérteniük egymást az eljárás szereplőinek. A tolmács mindig a hatóságtól függetlenül és pártatlanul kell, hogy eljárjon, ugyanúgy, mint más hatósági eljárások során.

A menedékjogi eljárásban részt vehet az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága, és a kérelmező jogi képviselője is.

A menekültügyi hatóság a gyakorlatban nagyjából három hónap alatt dönt a kérelmekről, a jogszabály szerint 45 nap alatt kell határozatot hozni. Az elutasító határozat ellen a kérelmező bírósághoz fordulhat, a felülvizsgálati kérelem benyújtására 15 napja van a kérelmezőnek. A felülvizsgálati kérelem benyújtása kulcsfontosságú, mert olyan jogkövetkezmények járhatnak vele, mint például a kiutasítás végrehajtásának felfüggesztése a bíróság részéről. **Abban az eljáró hatóságoknak is fontos szerep jut, hogy az őrizetben lévő kérelmezők felülvizsgálati kérelmei valóban eljussanak a címzett hatósághoz és ez által az őrizeteseik élhessenek jogorvoslathoz való jogukkal.**

Összefoglaló kérdések

1. Mi a különbség a menekült és menedékkérő státusza között? Miben élveznek azonos jogokat?
2. Milyen okokból kaphat valaki Magyarországon nemzetközi védelmet a hatályos jogszabályok szerint?
3. Hogyan lehet Magyarországon menedéket kérni?
4. Igaz-e az az állítás, hogy a menedékkérők nem jogosultak a magyarországi tartózkodásra, csak ha jogszerűen érkeztek hazánkba?
5. Ön szerint a beutazási és tartózkodási tilalom megsértéséért meg lehet-e büntetni az a menekültet, aki a tilalom ellenére belépett hazánk területére?
6. Vajon elvárás-e, hogy a menedékkérő kétséget kizáróan bizonyítsa, hogy üldözés érte származási országában?

IV. Az emberi jogok tiszteletben tartásának biztosítása a schengeni külső határon

Az alapvető emberi jogok nemzetközi egyezményekben, valamely ország belső jogrendjében, alkotmányában vagy sarkalatos törvényeiben való szabályozása önmagában még nem elegendő. A szabadságjogok, így például a tisztességes eljáráshoz való jog, vagy a non-refoulement elve, a kínzás, embertelen és megalázó bánásmód és büntetés tilalma akkor érvényesülhetnek, ha biztosításuk garanciái a hatósági eljárásban is jelen vannak. Megalapozott hatósági döntés csak úgy születethet, ha az eljárás során a hatóság egyfelől a döntéshez szükséges minden tényt megvizsgál, másfelől biztosítja, hogy az eljárás alá vont személy érvényesítheti eljárási jogait, E fejezetben számba vesszük mindazokat a körülményeket, melyekre az idegenrendészeti eljárás során tekintettel kell lenni.

4.1. A határellenőrzéssel összefüggésben a schengeni külső határon lefolytatható közigazgatási (idegenrendészeti) eljárások természete

A vonatkozó uniós jog (az úgynevezett Visszatérési Irányelv²⁰) **nem teszi lehetővé, hogy a tagállamok büntetőjogi szankciókkal sújtsák a külföldit pusztán azért, mert illegálisan lépett az ország területére, és illegálisan tartózkodik itt.** Az Európai Unió Bírósága ezen felül kimondta a 2011-es El Dridi ügyben, hogy az uniós szabályozással

[...] ellentétes valamely tagállamnak [...] olyan szabályozása, amely kizárólag azért rendeli szabadságvesztéssel büntetni valamely harmadik ország jogellenesen tartózkodó állampolgárát, mert e személy – megsértve az ezen állam területének meghatározott határidőn belüli elhagyását elrendelő határozatot – jogszerű indok nélkül továbbra is e területen marad.²¹

A büntetőjogi szankciót (szabadságvesztés-büntetés kiszabását) az EU-s szabályozás csak kivételes esetben teszi lehetővé, csupán akkor, ha

- az érintett harmadik országbeli állampolgárral szemben már folytattak le kiutasítási eljárást,
- amennyiben e célból idegenrendészeti őrizetbe vették, letelt annak maximális időtartama, és
- jogellenesen mégis valamelyik tagállamban tartózkodik, anélkül hogy vissza nem tért igazoló indok állna fenn.²²

A magyar idegenrendészeti szabályozás²³ és törvényi indokolása is ezt a szemléletet tükrözi. A tagállamok ugyanakkor **szankcionálhatják az illegális belépést és tartózkodást, illetve az ehhez kapcsolódó visszaéléseket polgári és közigazgatási úton.** Polgári jogi szankció például az, ha megszüntetik a bizonyított érdekházasságnak a tartózkodáshoz való jog tekintetében fennálló joghatását. Közigazgatási jogi szankció lehet a kiutasítást előkészítő és az idegenrendészeti őrizet.²⁴ Fontos követelmény, hogy a szankcióknak és kényszerintézkedéseknek hatásosnak, hátrányos megkülönböztetéstől menteseknek és arányosoknak kell lenniük. Bűncselekmény elkövetése esetén természetesen a külföldiekre is a magyar állampolgárokkal azonos szabályok vonatkoznak.

Az idegenrendészeti hatósági eljárás **a közigazgatási jog – azon belül a közigazgatási eljárási törvény (Ket.)²⁵ – hatálya alá tartozik** azzal, hogy e törvény rendelkezéseit kell alkalmazni, ha az idegenrendészetre vonatkozó törvény eltérő szabályt nem állapít meg. Az idegenrendészeti eljárásokban alapvető jelentősége van az **ügyfelek tájékoztatásának** (különösen jogaikról, kötelezettségeikről és az igénybe vehető jogorvoslati lehetőségekről). Garanciális jellegű szabályozás, hogy a jelenlevő ügyféllel **az anyanyelvén vagy az általa értett más idegen nyelven szóban is közölni kell a hatóság, illetve a bíróság határozatát.** Ha az ügyfél ismeretlen helyen tartózkodik, a döntés közlése hirdetményi úton történik.

²⁰ Az Európai Parlament és a Tanács 2008/115/EK irányelve (2008. december 16.) a harmadik országok illegálisan tartózkodó állampolgárainak visszatérésével kapcsolatban a tagállamokban használt közös normákról és eljárásokról

²¹ Európai Unió Bírósága, El Dridi, C-61/11, 2011. április 28., 62. §

²² Európai Unió Bírósága, Achughabian, C-329/11, 2011. december 6., 50. §

²³ E fejezet esetében idegenrendészeti szabályozás esetén a harmadik országbeli állampolgárok beutazásának és tartózkodásáról szóló 2007. évi II. törvényt (Harmtv.) és a végrehajtásáról szóló 114/2007. (V. 24.) Korm. rendeletet (Harmvhr.) kell érteni.

²⁴ Lásd a 4.3.3 alfejezetben.

²⁵ A közigazgatási hatósági eljárás és szolgáltatás általános szabályairól szóló 2004. évi CXL. törvény (Ket.)

A vonatkozó szabályozás alapján megállapítható, hogy – a rendészeti igazgatás önálló részeként kialakult – idegenrendészet a külföldiek (ez esetben harmadik országbeli állampolgárok) határátlépésére és beutazására, magyarországi tartózkodására, jogaik gyakorlására és ennek ellenőrzésére, a szankciók esetleges alkalmazására, valamint a kiutazásokra vonatkozó hatósági jogalkalmazásra terjed ki.²⁶ A magyar idegenrendészeti szabályozás célja többek között a harmadik országok illegálisan tartózkodó állampolgárainak visszatérésével kapcsolatban a Visszatérési Irányelv**ből** fakadó **jogharmonizációs teendők** végrehajtása, valamint a **jogbiztonság növelése**, az illegális migráció, és az ehhez kapcsolódó egyes visszaélések (például az érdekházasságok) elleni küzdelem hatékonyabbá tétele.

Külön említést érdemel a menedékjogi eljárás is, amely jellegéből következően eltér a büntető-, a szabálysértési vagy az idegenrendészeti eljárástól. A menedékjogi eljárás alapja ugyanis nem valamilyen jogsértő cselekmény még abban az esetben sem, ha a menedékkérő megfelelő dokumentumok vagy engedélyek nélkül lépi át az országhatárokat, vagy adott esetben embercsempészek segítségét veszi igénybe ehhez. E körülmények nem érvénytelenítik menedék iránti igényét, és nem fosztják meg jogaitól.²⁷ A Visszatérési Irányelv preambuluma**n**ak (9) bekezdésében foglalt kötelező norma meghatározza, hogy

[...] a valamely tagállamban menedékjogot kérő, harmadik országbeli állampolgár a kérelmét elutasító határozat vagy a menedékkérői minőségben való tartózkodásának jogát megszüntető határozat hatálybalépéséig nem tekintendő úgy, hogy illegálisan tartózkodik az adott tagállam területén.

4.2. Az eljárás alá vont személy fogalma

A magyar jogi szabályozás – részint Magyarország európai uniós csatlakozása miatt – már nem elégszik meg azzal, hogy a külföldi személyi körét minden olyan természetes személyben jelölje meg, aki nem magyar állampolgár. A különféle jogszabályok a külföldiekre vonatkozóan megkülönböztetik

- a szabad mozgás jogát élvező személyt, és
- a harmadik országbeli állampolgárt.

A szabályozás ezen belül meghatározza a külföldiek védelemre jogosult kategóriáit, elsősorban az ide vonatkozó nemzetközi kötelezettség alapján. Ezek

- a menekült,
- az oltalmazott,
- a menedékes,
- a befogadott,
- a hontalan,
- az emberkereskedelem áldozata, és
- a kísérő nélküli kiskorú.

²⁶ Ivancsics Imre: Az idegenrendészet. In: Kilényi Géza (szerk.): A közigazgatási jog nagy kézikönyve. Complex Kiadó, Budapest 2008. 1667. o.

²⁷ Lásd részletesen a 3. fejezetben. Vö.: Lloyd Dakin: Biztonsági megfontolások és a menekültek védelme. Pécsi Határőr Tudományos Közlemények III. Pécs, 2004. 238. o.

4.2.1. A szabad mozgás jogát élvező személy

Az Európai Unió 2004-ben egységes keretbe foglalta a szabad mozgás és tartózkodás jogával rendelkező személyek körét.²⁸ Ezt vette át a szabad mozgás és tartózkodás jogával rendelkező személyek beutazásáról és tartózkodásáról szóló 2007. évi I. törvény (Szmtv.), amely az uniós polgárok körénél tágabb személyi körnek, az Európai Gazdasági Térségről szóló megállapodás feleinek, azaz az Európai Unió tagállamai, valamint Norvégia, Liechtenstein és Izland állampolgárainak, azaz az **EGT állampolgároknak biztosítja a szabad mozgás és tartózkodás jogának gyakorlását**. Rajtuk kívül a szabad mozgás és tartózkodás joga kiterjed:

- az EGT állampolgár magyar állampolgársággal nem rendelkező, az EGT állampolgárt kísérő vagy hozzá csatlakozó családtagjának,
- a magyar állampolgár magyar állampolgársággal nem rendelkező, a magyar állampolgárt kísérő vagy hozzá csatlakozó családtagjának, valamint
- annak az EGT állampolgárt vagy a magyar állampolgárt kísérő vagy hozzá csatlakozó személynek, akinek a hatóság családtagjaként való beutazását és tartózkodását engedélyezi, és aki
 - a magyar állampolgár eltartottja, vagy vele legalább egy éve egy háztartásban él, illetve akiről súlyos egészségügyi okból a magyar állampolgár személyesen gondoskodik,
 - az EGT állampolgár eltartottja volt, vagy vele legalább egy évig egy háztartásban élt abban az országban, ahonnan érkeznek, illetve akiről súlyos egészségügyi okból az EGT állampolgár személyesen gondoskodik.

A szabad mozgás joga azt jelenti, hogy a tagállamoknak biztosítaniuk kell, hogy az uniós polgárok érvényes személyazonosító igazolvánnyal vagy útlevéllel, és családtagjaik, akik nem valamelyik tagállam állampolgárai, érvényes útlevéllel **beutazhassanak a területükre**. Az uniós polgárokat emellett érvényes személyazonosító igazolvány vagy útlevél birtokában **külön feltételek és más formai követelmények nélkül három hónapig** – bizonyos feltételek mellett (például munkavállalás, tanulmányok folytatása) három hónapot meghaladó időtartamra is – **megilleti a tartózkodás joga egy másik tagállam területén**.²⁹ Ez utóbbi esetben a tartózkodási jog akkor illeti meg a szabad mozgás jogát élvező személyt, ha elegendő forrással rendelkezik önmaga és családtagja(i) eltartására. Az állandó tartózkodás joga az EGT állampolgárt és családtagját abban az esetben illeti meg, ha öt évig hosszabb megszakítás nélkül tartózkodik jogszerűen Magyarországon.

A beutazáshoz és tartózkodáshoz való jog korlátozására csak az arányosság elvének betartásával és az érintett magatartása alapján lehetséges. Olyan magatartásról van szó, amely **valódi, közvetlen és súlyos veszélyt jelent a társadalom valamely alapvető értékére**, különösen a közrendre, a köz- és nemzetbiztonságra vagy a közegészségügyre.³⁰

²⁸ Az Európai Parlament és a Tanács 2004. április 29-i 2004/38/EK irányelve az Unió polgárainak és családtagjaiknak a tagállamok területén történő szabad mozgáshoz és tartózkodáshoz való jogáról

²⁹ Lékó Zoltán (szerk.): A migrációs jog kézikönyve. Complex Kiadó. Budapest, 2009. 53-54. o.

³⁰ Rózsás Eszter: Az idegenrendészet. In: Chronowski Nóra – Petrétei József (szerk.) Tanulmányok Ádám Antal professor emeritus születésének 80. évfordulójára. PTE ÁJK Pécs, 2010. 295. o.

4.2.2. A harmadik országbeli állampolgár

A szabad mozgás és tartózkodás jogával nem rendelkező személyek legalapvetőbb körét a harmadik országbeli állampolgárok beutazásáról és tartózkodásáról szóló 2007. évi II. törvény (Harmtv.) határozza meg. E szerint harmadik országbeli állampolgárok azok a külföldiek, **akik nem rendelkeznek a szabad mozgás és tartózkodás közösségi jogával**.³¹ Ennek megfelelően harmadik országbeli állampolgárnak kell tekinteni – az ellenkező bizonyításág – azt a személyt, aki állampolgársága igazolására harmadik ország által kiállított érvényes úti okmányt használ fel, vagy nem valószínűsíti, hogy külön törvényben meghatározottak szerint a szabad mozgás és tartózkodás jogával rendelkezik.

A harmadik országbeli állampolgár beutazására vonatkozóan az elsődleges jogforrás az úgynevezett **Schengeni határ-ellenőrzési kódex**³², amely a **hat hónapon belül három hónapot meg nem haladó tartózkodás** esetére a következő beutazási feltételeket határozza meg:

- érvényes, a határ átlépésére jogosító **úti okmány**,
- érvényes **vízum, amennyiben ez szükséges** a külső határok átlépésekor,
- a tervezett tartózkodás **céljának és körülményeinek** igazolása,
- megfelelő **anyagi fedezet** mind a tervezett **tartózkodás** időtartamára, mind a származási országba való **visszatéréshez** vagy egy olyan harmadik országba történő átutazáshoz, ahová a belépése biztosított,
- a belépésre jelentkező személy **nem áll beutazási tilalmat elrendelő figyelmeztető jelzés hatálya alatt** a Schengeni Információs Rendszerben (SIS), illetve **nem jelent veszélyt** a tagállamok közrendjére, belső biztonságára, közegészségügyére vagy nemzetközi kapcsolataira, különösen nem áll a tagállamok nemzeti adatbázisaiban szereplő beutazási tilalmat elrendelő figyelmeztető jelzés hatálya alatt.

4.2.3. A védelemre jogosult külföldiek kategóriái

A magyar jogalkotó a fenti kategóriákkal párhuzamosan (lényegében a harmadik országbeli állampolgárok csoportján belül) létrehozott különböző „védelmi státuszokat” is. Ezek a külföldiek olyan csoportjait foglalják magukban, akik nem a szokásos tartózkodási feltételeknek (lakhatás, megélhetés, egészségbiztosítás megléte, stb.) köszönhetően jogosultak Magyarországon tartózkodni, hanem azért, mert **védelemre szorulnak, és védelemre való jogosultságuk Magyarország nemzetközi kötelezettségei alapján megalapozott**. Az ilyen személyek a határellenőrzési és idegenrendészeti munka során is kiemelt figyelmet, és sokszor a más ügyekben alkalmazottól eltérő bánásmódot igényelnek. A jelen kiadvány 3. fejezete már foglalkozott a menedékjogi eljárás körében megszerezhető védelmi formákkal. Ezeken kívül védelemre jogosultak: **A hontalanok**, akiket a Harmtv. és a hontalan személyek jogállásáról szóló 1954. évi New York-i egyezmény vonatkozó rendelkezése szerint saját joga szerint **egyetlen állam sem ismer el állampolgárának**. Hontalan státusz számos okból kifolyólag jöhet létre: államutódlás következtében, egyes államok területén élő kisebbségeket érő durva diszkrimináció következtében, állam-

³¹ Harmadik ország alatt Magyarországon (mint első ország) és az EGT megállapodásban részes államon (mint második ország) kívüli országokat kell érteni.

³² Az Európai Parlament és a Tanács 2006. március 15-i 562/2006/EK rendelete a személyek határátlépésére irányadó szabályok közösségi kódexének (Schengeni határ-ellenőrzési kódex) létrehozásáról.

polgársági jogszabályok ütközése esetén, más ország állampolgárával való házasságkötés révén, huzamos idejű külföldi tartózkodással, állampolgárságtól való megfosztással, állampolgárságról való lemondással stb. Megjegyzendő, az államok kötelezettsége, hogy az állampolgárságra vonatkozó szabályaik megalkotásánál kerüljék a hontalanság kialakulását.³³ **Kísérő nélküli kiskorú** lehet menekült vagy hontalan is. A magyar szabályozás azonban a menedékkért nem folyamodó, más védelmi státuszra nem jogosult kísérő nélküli kiskorú külföldiek számára is biztosítja a védelmet, egy önálló jogállás formájában.³⁴ Fontos hangsúlyozni, hogy a menedékkjogi és idegenrendészeti jogszabályokban **mindenki kiskorú, aki tizennyolcadik életévét még nem töltötte be**. Végül megemlítenéd az **embercsempészás áldozatai**, akik számára a magyar jogalkotó szintén biztosította a védelem egy formáját, melyet azonban szigorúan a bűncselekmény felderítésében való együttműködéshez kötött. A védelem bármelyik formájára való jogosultságot egy **erre hivatott közigazgatási szerv (a Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal), illetve felülvizsgálati eljárásban a bíróság állapítja meg**, a védelemre való jogosultság felmérése **nem a határellenőrzésért felelős szerv feladata és hatásköre**.

A következő táblázatok a teljesség igénye nélkül mutatják be az egyes védelmi formák legfontosabb tulajdonságait:³⁵

	Menekült	Oltalmazott
Definíció / személyi hatály: Olyan személy, aki	megalapozottan fél üldözéstől faja, vallása, nemzetisége, politikai véleménye vagy egy meghatározott társadalmi csoporthoz tartozása miatt.	ki van téve a súlyos sérelem (halálbüntetés, kínzás, embertelen vagy megalázó bánásmód, vagy megkülönböztetés nélküli erőszak) valós veszélyének.
Kizárás oka a védelemből	- Béke elleni, háborús vagy emberiség elleni bűncselekményt, - súlyos nem politikai bűncselekményt, - az ENSZ céljaiba és alapelveibe ütköző bűncselekményt követett el.	- Béke elleni, háborús vagy emberiség elleni bűncselekményt, - súlyos nem politikai bűncselekményt, - az ENSZ céljaiba és alapelveibe ütköző bűncselekményt követett el. - Ha tartózkodása a nemzetbiztonságot sérti
Milyen eljárásban szerezhető meg?	Menedékkjogi eljárás	Menedékkjogi eljárás
Az eljárás megindítása	Kérelemre (menedékkérelem)	Kérelemre (menedékkérelem)

³³ További részletes információk: Gyulai Gábor: Hontalanság Magyarországon – Jelentés a hontalanok védelméről, a hontalanság megelőzéséről és csökkentéséről, Magyar Helsinki Bizottság, 2010. december.

³⁴ A gyermek-specifikus megfontolásokkal és a kísérő nélküli kiskorúakkal az 5.3-as fejezet foglalkozik részletesen.

³⁵ Részletes összehasonlító elemzést tartalmaz az egyes védelmi státuszokról és megszerzésük eljárási keretéről a következő kiadvány: Gyulai Gábor: A nemzetközi védelem nem EU-harmonizált formái Magyarországon, Európai Migrációs Hálózat, 2009. augusztus (vö. a tanulmány megjelenését követő egyes jogszabály-változásokkal).

	Befogadott	Emberke- reskedelem áldozata	Kísérő nélküli kiskorú	Hontalan
Definíció / személyi hatály: Olyan személy, aki	akit nem lehet visszaküldeni a non-refoulement elve alapján, mert visszaküldése esetén halálbüntetés, kínzás, kegyetlen, embertelen, megalázó bánásmód fenyegeti.	aki emberke- reskedelem áldozatává vált és bűncselekmény felderítése érdekében a hatóságokkal a bizonyítást jelentősen elősegítő módon együttműködik.	kiskorú (18. életévét még nem töltötte be), és jogszabály vagy szokás alapján felügyeletért felelős nagykorú személy kíséréte nélkül lépett Magyarország területére, vagy a belépést követően maradt felügyelet nélkül, mindaddig, amíg ilyen személy felügyelete alá nem kerül, vagy aki Magyarországon született és azt követően a magyar jog szerint érte felelős személy felügyelete nélkül maradt.	akit saját joga szerint egyetlen állam sem ismer el állampolgárnak.
Kizárás oka a védelemből	Nincs	Nincs	Nincs	• Béke elleni, háborús vagy emberiség elleni bűncselekményt, • súlyos nem politikai bűncselekményt, • az ENSZ céljaiba és alapelveibe ütköző bűncselekményt követett el.
Milyen eljárásban szerezhető meg?	Menedékjogi és idegenrendészeti eljárás	Idegenrendészeti eljárás	Idegenrendészeti eljárás	Speciális idegenrendészeti eljárás (hontalansági eljárás)
Az eljárás megindítása	Hivatalból vagy kérelemre (menedékkérelem) az ügy körülményeitől függően; visszairányítás, kiutasítás, kitoloncolás és kiadatás esetén hivatalból vizsgálendő	Hivatalból (ügyész, bíróság, rendvédelmi és nemzetbiztonsági szerv, illetve a Nemzeti Adó- és Vámhivatal kezdeményezheti)	Hivatalból (a gyámhatóság kezdeményezi)	Kérelemre (hontalan státusz iránti kérelem benyújtásával)

4.3. Az eljárás alá vont személlyel szemben alkalmazható idegenrendészeti intézkedések meghatározása, osztályozása

Az idegenrendészeti jogalkalmazás során alapvetően mind a beutazáshoz, mind a tartózkodáshoz való jog gyakorlásával kapcsolatban kétféle döntés hozható. Az érintett személy rendelkezik, vagy nem rendelkezik a szükséges jogosítványokkal és feltételekkel. Ahogy az fentebb olvasható **a szabad mozgás és tartózkodás jogával rendelkező személyek beutazása és tartózkodása csak kivételes esetben korlátozható. Alapvetően más a helyzet a harmadik országbeli állampolgárokkal**, akikkel szemben – amennyiben Magyarország területén jogszerűen nem tartózkodhatnak – a beutazáskor beléptetés megtagadása (visszairányítás) intézkedés, belföldön a tartózkodás vizsgálatakor pedig idegenrendészeti előállítás, személyazonosság megállapítása érdekében visszatartás, indokolt esetben idegenrendészeti vagy kiutasítást előkészítő őrizet, végső soron beutazási és tartózkodási tilalom, kiutasítás és kitoloncolás rendelhető el. Az alábbiakban a harmadik országbeli állampolgárokkal szemben alkalmazható idegenrendészeti intézkedésekről és kényszerintézkedésekről lesz szó.

4.3.1. A beléptetés megtagadása és a visszairányítás

A **beléptetés megtagadása** a határon folytatott személyellenőrzéshez kapcsolódik. Amennyiben ennek során a határellenőrző hatóság (rendőrség) **a beutazás feltételeiben valamilyen akadályt** (hiányt, fogyatékossgot, kizáró okot) tapasztal, megtagadja az ellenőrzés alatt álló külföldi beléptetését. A beléptetés megtagadása ugyanakkor nem csak nemzeti, hanem **közösségi jogintézmény**, hiszen alapvetően a **Schengeni határ-ellenőrzési kódex** értelmében kell megtagadni annak a harmadik országbeli állampolgárnak a beléptetését, aki nem rendelkezik a kódexben foglalt, három hónapot meg nem haladó időtartamra vonatkozó tartózkodási feltételekkel, illetve beutazását a kódexben foglalt kivételek alapján sem lehet engedélyezni. A beléptetés megtagadásáról – a Schengeni határ-ellenőrzési kódex által meghatározott **formanyomtatványt** alkalmazva – **indokolt döntést kell hozni**, amellyel szemben halasztó hatállyal nem bíró jogorvoslatként bírósági felülvizsgálatnak van helye.

A beléptetés megtagadásának oka lehet, ha a harmadik országbeli állampolgár

- nem rendelkezik érvényes úti okmánnyal,
- hamis vagy hamisított úti okmánnyal rendelkezik,
- nem rendelkezik érvényes vízummal vagy tartózkodási engedéllyel,
- hamis vagy hamisított vízummal, tartózkodási engedéllyel rendelkezik,
- nem rendelkezik megfelelő dokumentumokkal a tartózkodás céljának és feltételeinek igazolására,
- az Európai Unió tagállamainak területén hat hónapos időtartamon belül már három hónapig tartózkodott,
- nem rendelkezik elegendő, a tartózkodás időtartamának és céljának megfelelő, illetve a származási vagy tranzit országba való visszatéréshez elegendő anyagi fedezettel,
- olyan személy, akire vonatkozóan beutazási és tartózkodási tilalmat elrendelő figyelmeztető jelzést adtak ki a Schengeni Információs Rendszerben (SIS) vagy a nemzeti nyilvántartásnak minősülő Határregisztrációs Rendszerben, avagy
- az Európai Unió egy vagy több tagállamának közrendjét, belső biztonságát, közegészségügyét vagy nemzetközi kapcsolatait veszélyeztető személy.

A beléptetés megtagadása a vízum érvénytelenítésével (megsemmisítésével) jár, ha a személy

beutazási és tartózkodási tilalmat elrendelő SIS figyelmeztető jelzés hatálya alatt áll (kivéve, ha azt valamelyik tagállam a figyelmeztető jelzés ellenére is kiadta; ebben az esetben e tagállam elérése érdekében átutazás céljából lehetséges a beléptetés), vagy alaposan feltételezhető, hogy a vízum megszerzése csalárd módon történt.³⁶

A beléptetés megtagadásával szorosan összefüggő aktus a **visszairányítás**. Ez a hatóságnak (rendőrségnek) a **beléptetés megtagadásával együttesen meghozott döntése**, amellyel egyúttal **meghatározza azt az országot, ahová a visszairányított személy visszatérni köteles**. Ez általában az az ország, ahonnan a személy érkezett vagy őt visszafogadni köteles, ahol a szokásos tartózkodási helye van, vagy más olyan állam, ahová beutazhat. A visszairányítás biztosítása érdekében a rendőrség a harmadik országbeli állampolgár személyi szabadságát is korlátozhatja. Így a visszairányított személy kötelezhető arra, hogy legfeljebb nyolc óra időtartamban a tovább- vagy visszainduló járművön, legfeljebb hetvenkét óráig a határállomás meghatározott helyén, légi úton érkező külföldi esetében nyolc napig a repülőtér meghatározott helyén tartózkodjon, avagy a visszaszállításra köteles szállító vállalat egy másik induló járatára átszálljon.

4.3.2. A külföldiek ellenőrzése és az előállítás

A schengeni belső határokon **megszűnt határellenőrzés** egyik úgynevezett **kompenzációs következménye**, hogy a tagállamok rendészeti eszközökkel fokozottabb figyelmet fordítanak a külföldiek ellenőrzésére. Ennek értelmében Magyarországon a rendőrség nemcsak a schengeni külső határokon végez határellenőrzést, hanem a **határterületen kívül is ellenőrizheti a külföldieket**. Ennek egyik lehetősége az úgynevezett **mélyléségi ellenőrzés**, amely a rendőrség szolgálati szabályzata³⁷ szerint a külföldiek magyarországi tartózkodása jogszerűségének megállapítására irányuló – jellemzően kockázatelemzés alapján, illetve szűrőpróbaszerűen végzett – kompenzációs rendőri intézkedés. Az intézkedés célja nem határellenőrzés, így előkészítésében és végrehajtási módjában egyértelműen eltér a külső határokon történő személyellenőrzéstől. A rendőr – önállóan vagy más hatóságokkal együttműködve – az ország területén jogellenesen tartózkodó személyek felderítése céljából a külső határon lévő határterületen kívül végez mélyléségi ellenőrzést, amely nem irányulhat a határforgalom ellenőrzésére.

A **rendőrségi törvény** szerint a rendőr feladata ellátása során **igazoltathatja azt, akinek a személyazonosságát a tartózkodása jogszerűsége megállapítása céljából kell megállapítani**.³⁸ Külföldivel kapcsolatban azonban a rendőr más, jelen lévő, ismert személyazonosságú személy közlését nem fogadhatja el igazolásként; a rendőr további intézkedés céljából elfogja és az illetékes hatóság elé állítja azt, akinek előállítását külön törvényben meghatározott feltételek alapján elrendelik, illetve aki az ország területén jogellenesen tartózkodik.³⁹

Az úgynevezett **idegenrendészeti előállítás** során azt a harmadik országbeli állampolgárt, aki a magyarországi tartózkodás jogszerűségét vagy személyazonosságát hitelt érdemlően nem tudja igazolni az idegenrendészeti hatóság elé kell állítani.⁴⁰ Emellett további, a rendőrségi előállításhoz képest speciális szabály, hogy ha az előállítás időtartama⁴¹ alatt a harmadik országbeli állampolgár tartózkodási jogcíme vagy a harmadik országbeli állampolgár személyazonossága nem állapítható meg, a harmadik országbeli állampolgárral szemben legfeljebb tizenkét óra időtartamra **vissza-tartás** intézkedést kell alkalmazni.

³⁶ Lékó Zoltán (szerk.): A migrációs jog kézikönyve. Complex Kiadó, Budapest, 2009. 267. o.

³⁷ A rendőrség szolgálati szabályzatáról szóló 30/2011. (IX. 22.) BM rendelet.

³⁸ A rendőrségről szóló 1994. évi XXXIV. törvény (Rtv.) 29. § (1) bek.

³⁹ Rtv. 33. § (1) bek. e)-f) pontja

⁴⁰ Harmtv. 67. § (4) bek.

⁴¹ Az Rtv. 33. § (3) bek. szerint a rendőrség az előállítással a személyi szabadságot csak a szükséges ideig, de legfeljebb 8 órán át korlátozhatja. Ha az előállítás célja még nem valósult meg, indokolt esetben ezt az időtartamot a rendőri szerv vezetője egy alkalommal 4 órával meghosszabbíthatja. Az előállítás időtartamáról részére igazolást kell kiállítani.

A külföldiek ellenőrzésére vonatkozóan a fenti törvények mellett külön rendelkezések találhatók a rendőrség szolgálati szabályzatában is:

- Az igazoltatás általános szabályai keretében például az intézkedés során minden esetben ellenőrizni kell az igazoltatott személy és a bemutatott okmány adatait a Schengeni Információs Rendszerben (SIS).
- Az ország területén jogellenesen tartózkodó személy előállításáról az idegenrendészeti hatóságot haladéktalanul értesíteni kell.
- Ha a fogvatartott elhelyezésére az előállító egységben kerül sor, az előállító egységben történő elhelyezés időtartama idegenrendészeti eljárásban történő visszatartás elrendelése esetén nem haladhatja meg a huszonegy órát.
- Előállító egységben – a harmadik országbeli állampolgárok által gyakorolt szülői felügyeleti jog alatt álló és vele együtt előállított, eltartott gyermekkorú személy kivételével – gyermekkorú személy nem helyezhető el.

4.3.3. Az őrizet

Idegenrendészeti eljárásban kétféle őrizet rendelhető el:

- a) idegenrendészeti és
- b) kiutasítást előkészítő őrizet.

Idegenrendészeti őrizetbe az idegenrendészeti hatóság a **kitoloncolás** vagy a **dublíni eljárásban történő átadás vagy visszaadás**⁴² (a továbbiakban együttesen: átadás) végrehajtásának biztosítása érdekében veheti azt a harmadik országbeli állampolgárt, aki

- a hatóság elől elrejtőzött, vagy a kitoloncolás vagy az átadás végrehajtását más módon akadályozza;
- a távozást megtagadja, vagy más alapos ok miatt feltehető, hogy a kiutasítás vagy az átadás végrehajtását késlelteti vagy megghiúsítja (szökés veszélye);
- a kötelező tartózkodásra kijelölt helyen az előírt magatartási szabályokat súlyosan vagy ismételten megsértette;
- a számára előírt megjelenési kötelezettséget felszólításra sem teljesítette, és ezzel akadályozza az idegenrendészeti vagy a dublíni eljárás lefolytatását;
- szándékos bűncselekmény elkövetése miatt kiszabott szabadságvesztés-büntetésből szabadult.

Az idegenrendészeti őrizetet az idegenrendészeti hatóság **azonnal végrehajtandó határozattal, legfeljebb hetvenkét órára rendeli el**. Ezt az időtartamot az őrizet helye szerint illetékes **helyi bíróság** a harmadik országbeli állampolgár **kitoloncolásáig vagy átadásáig, alkalmanként legfeljebb harminc nappal meghosszabbíthatja**. Az idegenrendészeti őrizet hat hónap elteltével további, **legfeljebb hat hónappal meghosszabbítható**, ha a kiutasítás végrehajtása minden szükséges intézkedés megtétele ellenére azért tart tovább hat hónapnál, mert az érintett harmadik országbeli állampolgár nem működik együtt a hatósággal, vagy

⁴² Lásd a 3.3 fejezetben.

a kitoloncoláshoz szükséges okmányok beszerzése a harmadik országbeli állampolgár származási országának, vagy az őt visszafogadási egyezmény alapján visszafogadni vagy egyébként befogadni köteles állam hatóságainak eljárása miatt elhúzódik.

Az idegenrendészeti őrizetet **meg kell szüntetni**, ha

- a kiutasítás vagy átadás végrehajtásának **feltételei biztosítottak**,
- nyilvánvalóvá válik, hogy a kiutasítást vagy az átadást **nem lehet végrehajtani**,
- az őrizet elrendelésétől számítva **hat hónap**, egyes – fentiekben említett – feltételek fennállása esetén **tizenkét hónap eltelt**.

Az idegenrendészeti hatóság az idegenrendészeti eljárás lefolytatása érdekében **kiutasítást előkészítő őrizetbe veheti** azt a harmadik országbeli állampolgárt, akinek **személyazonossága vagy tartózkodásának jogszerűsége nem tisztázott**, vagy kétoldalú visszafogadási egyezmény alapján az Európai Unió más tagállama részére **visszaadása folyamatban van**.

A kiutasítást előkészítő őrizetet **határozattal kell elrendelni**, és azt a közléssel egyidejűleg végre kell hajtani. Időtartama **legfeljebb hetvenkét óra**, amelyet az őrizet helye szerint illetékes **helyi bíróság** a harmadik országbeli állampolgár személyazonosságának vagy tartózkodása jogszerűségének tisztázásáig, de **legfeljebb harminc nappal meghosszabbíthat**.

41

4.3.4. A kijelölt helyen való tartózkodás

A kijelölt helyen való tartózkodás kétarcú jogintézmény: egyrészt a személyi szabadság korlátozásával az őrizethez hasonlóan a **kiutasítás biztosításának funkcióját tölti be**, másrészt viszont a **személyi szabadságot kevésbé szigorúan korlátozza**, és bizonyos esetekben humanitárius megfontolásként lehetővé teszi szállás és étkeztetés biztosítását az olyan harmadik országbeli állampolgár részére, aki ezt önmagának nem képes megteremteni.⁴³

Az idegenrendészeti hatóság a harmadik országbeli állampolgár **kijelölt helyen való tartózkodását rendelheti el**, ha

- a harmadik országbeli állampolgár visszairányítását vagy kiutasítását Magyarország nemzetközi egyezményben vállalt kötelezettsége miatt nem lehet elrendelni, illetve végrehajtani;
- kiskorú, és vele szemben őrizet elrendelésének lenne helye;
- vele szemben őrizet elrendelésének lenne helye, és vele együtt a belföldön tartózkodó kiskorú gyermeke az őrizet elrendelése esetén felügyelet nélkül maradna;
- az őrizet határideje letelt, de az őrizet elrendelésének oka továbbra is fennáll;
- a harmadik országbeli állampolgár humanitárius célú tartózkodási engedéllyel rendelkezik, vagy
- kiutasítás hatálya alatt áll, és megélhetéséhez szükséges anyagi és lakhatási feltételekkel nem rendelkezik;
- vele szemben idegenrendészeti őrizet elrendelésének lenne helye, és az őrizet rá nézve – különösen egészségi állapotára, életkorára tekintettel – aránytalanul súlyos hátránnyal járna.⁴⁴

⁴³ Lékó Zoltán (szerk.) A migrációs jog kézikönyve. Complex Kiadó. Budapest, 2009. 298. o.

⁴⁴ Harmtv. 62. § (1) bek.

Kötelező tartózkodási helyként kijelölhető:

- a harmadik országbeli állampolgár bejelentett szálláshelye,
- meghívás esetén a meghívó lakóhelye, tartózkodási helye vagy a meghívó által biztosított szálláshely,
- a karitatív szervezetek által rendelkezésre bocsátott szálláshely,
- indokolt gyógykezelés céljából fekvőbeteg ellátást nyújtó egészségügyi intézmény, valamint
- az igénybevétel egyéb jogszabályi feltételeinek megfelelő harmadik országbeli állampolgár esetén személyes gondoskodást nyújtó szociális intézmény.⁴⁵

Kötelező tartózkodási helyet közösségi szálláson vagy befogadó állomáson lehet kijelölni, ha a harmadik országbeli állampolgár magát eltartani nem képes, megfelelő lakással, anyagi fedezettel vagy jövedelemmel, eltartásra köteles meghívóval, eltartásra kötelezhető hozzátartozóval nem rendelkezik. Ha a közösségi szálláson vagy befogadó állomáson történő kötelező tartózkodás elrendelésétől tizenhét hónap eltelt, de az elrendelés alapjául szolgáló körülmény a harmadik országbeli állampolgárnak fel nem róható okból továbbra is fennáll, a harmadik országbeli állampolgár számára más tartózkodási helyet kell kijelölni, kivéve, ha a harmadik országbeli állampolgár a közösségi szálláson vagy befogadó állomáson való további tartózkodást kéri, és azt humanitárius okból engedélyezik a számára.⁴⁶

4.3.5. A kiutasítás és a beutazási és tartózkodási tilalom

A kiutasítás a **belépés vagy tartózkodás szabályainak megsértése vagy bűncselekmény elkövetése** miatt hozott hatósági döntés, amely az **ország területe elhagyásának kötelezettségét és az oda visszatérési tilalmát** foglalja magában. A kiutasítás az annak önként eleget nem tevő külföldi esetében hatósági kényszerintézkedés (őrizetbe vétel és kitoloncolás) útján kikényszeríthető.

Az idegenrendészeti hatóság önálló beutazási és tartózkodási tilalmat rendel el azzal az ismeretlen helyen vagy külföldön tartózkodó harmadik országbeli állampolgárral szemben:

- akinek beutazására és tartózkodására vonatkozó tilalom érvényesítésére Magyarország nemzetközi jogi kötelezettséget vállalt, vagy akinek a beutazására és tartózkodására vonatkozó tilalom érvényesítéséről az Európai Unió Tanácsa döntött;
- akinek a beutazása és a tartózkodása a nemzetbiztonságot, a közbiztonságot vagy a közrendet sérti vagy veszélyeztet;
- aki a magyar állam által számára megtérítési kötelezettséggel megelőlegezett költséget nem térítette vissza;
- aki a kiszabott helyszíni bírságot, szabálysértési bírságot az előírt határidőig nem fizette meg, illetve annak behajtására nincs lehetőség vagy az sikertelen volt.⁴⁷

A rendőrség jogosult elrendelni az önálló beutazási és tartózkodási tilalmat, ha az általa elrendelt idegenrendészeti kiutasítás költségeit a harmadik országbeli állampolgár nem térítette vissza.

⁴⁵ A harmadik országbeli állampolgárok beutazásáról és tartózkodásáról szóló 2007. évi II. törvény végrehajtásáról szóló 114/2007. (V. 24.) Korm. rendelet (Harmvhr.) 130. § (1) bek.

⁴⁶ Harmtv. 62. § (3) és 63. § (1)-(2) bek.

⁴⁷ Harmtv. 43. § (1) bek.

Emellett a szóban forgó tilalom elrendelésére alapvetően jogosult **Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal** a rendőrség javaslatára rendelheti el azt, ha a harmadik országbeli állampolgár beutazása és a tartózkodása a nemzetbiztonságot, a közbiztonságot vagy a közrendet sérti vagy veszélyezteti. Úgyszintén a rendőrség – mint szabálysértési hatóság – tesz javaslatot akkor is, ha a harmadik országbeli állampolgár a pénzbírságot, illetve a helyszíni bírságot nem fizette meg.⁴⁸ Az idegenrendészeti hatóság idegenrendészeti kiutasítást rendel el azzal a harmadik országbeli állampolgárral szemben,

- aki jogellenesen lépte át Magyarország államhatárát, vagy azt megkísérelte;
- aki a Harmtv-ben meghatározott tartózkodási feltételeket nem teljesíti;
- aki előírt munkavállalási engedély vagy a Harmtv-ben előírt engedély nélkül folytatott keresőtevékenységet;
- akinek a beutazása és tartózkodása a nemzetbiztonságot, a közbiztonságot vagy a közrendet sérti vagy veszélyezteti, vagy
- akinek a beutazása és tartózkodása a közegészséget sérti vagy veszélyezteti.

A rendőrség jogosult a kiutasítást elrendelni azzal szemben, aki jogellenesen lépte át vagy kísérelte meg átlépni Magyarország államhatárát, amennyiben a cselekményt a Schengeni határ-ellenőrzési kódex 2. cikk 9. pontjában meghatározott határellenőrzési tevékenység kapcsán, a határterületen észlelte, és a harmadik országbeli állampolgár kiutasításának végrehajtására visszafogadási egyezmény alapján kerülhet sor. Ezen utóbbi feltételek hiányában a rendőrség az ilyen személyek kiutasítására csak javaslatot tehet a Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal részére.⁴⁹

4.3.6. A kitoloncolás

A kitoloncolás a **visszairányítást, illetve a kiutasítást** elrendelő idegenrendészeti **hatósági határozat hatósági kísérettel történő végrehajtását** jelenti. Ezt akkor kell fogatosítani, ha a harmadik országbeli állampolgár

- szándékosan elkövetett bűncselekmény miatt kiszabott szabadságvesztés büntetésből szabadult;
- idegenrendészeti őrizet alatt áll;
- kiutazásának ellenőrzése a nemzetbiztonság, nemzetközi szerződésben vállalt kötelezettség érvényesítése, illetve a közbiztonság vagy a közrend védelme érdekében szükséges;
- a kiutasító határozatban meghatározott határnapot követő napig az Európai Unió tagállamainak területét nem hagyta el.⁵⁰

A kitoloncolást a **rendőrség fogatosítja**, de elrendelni csak a visszairányítás végrehajtása érdekében, illetve abban az esetben jogosult, ha a kiutasítást a fentiekben taglalt módon rendelte el. A kitoloncolás szabályait kell alkalmazni abban az esetben is, amikor az idegenrendészeti hatóság a harmadik országbeli állampolgárt kiutasítás helyett visszaadja annak az Európai Unió tagállamának, amely 2009. január 13-át megelőzően kötött visszafogadási egyezmény alapján a

⁴⁸ Vö. Harmvhr. 114. § (3) bek. c) pont és (4) bek. a) pont és 115. § (1) bek.

⁴⁹ Vö. Harmvhr. 114. § (2) bek. és (4a) bek. a) pont.

⁵⁰ Harmtv. 65. § (1) bek. Az idegenrendészeti őrizet alatt álló személy kiutasításának kitoloncolással való végrehajtása Harmtv. jogharmonizációs célú módosítása nyomán nem lesz kötelező.

személyt visszafogadni köteles.⁵¹ Szintén a kitoloncolás szerint kell eljárni, ha a menedékjogi eljárást kérelmező személyt olyan dublini rendeleteket alkalmazó más államba kell visszaadni, ahol már korábban ilyen eljárást kezdeményezett.⁵²

A kitoloncolást Magyarország államhatáráig, amennyiben a kitoloncolt személy kíséret nélküli utazása a repülés biztonságára veszélyt jelentene, vagy azt nemzetközi szerződés (visszafogadási egyezmény) kötelezően előírja, a harmadik országbeli állampolgár származási államáig, illetve más visszafogadásra köteles államig kell elrendelni.⁵³

4.4. Az intézkedés során korlátozható emberi jogok érvényesülésének biztosítása, hatósági segítése

4.4.1. A külföldi jogállása, alapvető emberi jogai

A külföldi jogállását tekintve megállapítható, hogy

- **alanya azon emberi jogoknak,** amelyek tiszteletben tartására az állam, amelynek éppen a területén tartózkodik, nemzetközi kötelezettségei és belső joga alapján köteles;
- **alávetettje a területi állam jogrendszerének** (beleértve az idegenrendészeti szabályokat is), továbbá
- **a származási országa állampolgáraként,** az abból fakadó kötelezettségek is elkísérik, bár jogvédelemre is számíthat a konzuli jog révén.⁵⁴

Az emberi jogok zöme az államok joghatósága alá tartozó valamennyi személyre kiterjed tekintet nélkül arra, hogy jogszerűen vagy jogszerűtlenül tartózkodik az ország területén. Általános szabály, hogy a külföldieket is **diszkriminációtól mentesen,** így állampolgárságuktól, bőrszínüktől, nyelvüktől, vallásuktól, nemüktől, származásuktól, stb. függetlenül kell megítélni. A jogszerű tartózkodás általában a mozgás, a tartózkodási hely szabad megválasztásával és az ország elhagyásának szabadságával párosul. A nemzetközi migrációval kapcsolatban – még a jogszerűtlenül tartózkodó személyek esetében is – irányadóak az alábbi szempontok:⁵⁵

- **Tilos a külföldiek önkényes és/vagy csoportos kiutasítása.** A kiutasítás egyéniesített körülményeinek követelménye magában foglalja az indokolást, a külföldi érdemi jogorvoslati jogát.
- **Tilos a kínzás, embertelen vagy megalázó bánásmód és a halálbüntetés,** így az olyan országba való kiutasítás, visszaküldés, visszairányítás, kiadatás is, ahol ilyen bánásmódban lenne része a külföldinek.⁵⁶
- **Tilos önkényesen beavatkozni a családi életbe.** A magánélethez, a családi életéhez való jog gyakran összekapcsolódik a honosok és külföldiek családi viszonyaiba való állami beavatkozással, ezért e jog korlátozása csak nemzetbiztonsági, bűnüldözési, közbiztonsági, közegészségügyi érdekből, a közkerkölcsök védelme, illetve az ország gazdasági jóléte vagy mások jogainak megóvása érdekében lehetséges.

⁵¹ Harmtv. 45/B. §

⁵² Harmvhr. 121/B. § (1) bek.

⁵³ Harmtv. 143.§ (1) bek.

⁵⁴ Tóth Judit: Státuszjogok. Lucidus Kiadó, Budapest, 2004. 157. o.

⁵⁵ Az Európa Tanács migrációt is érintő normái közül kiemelkedik Az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló Egyezmény és annak tizenkét jegyzőkönyve. Vö. Tóth Judit: Státuszjogok. Lucidus Kiadó, Budapest, 2004. 164. o.

⁵⁶ Vö. 2. fejezet

A külföldieket az egyes jogosítványok gyakorlása és biztosítása mellett **kötelezettségek** is terhelik. Ezek egyfelől általános kötelezettségek, amelyek minden Magyarországon tartózkodó személyt terhelnek, másfelől speciális, alapvetően a külföldiekre vonatkozó kötelemeket jelentenek. Előbbi körbe alapvetően a jogszabályok tiszteletben tartását kell sorolni, illetve mindazokat az igazolási, tűrési, közreműködési és tájékoztatási kötelezettségeket, amelyek bárkit terhelnek egy közigazgatási vagy büntetőeljárás során. Külön sajátosságok a kizárólag a külföldieket terhelő kötelezettségek keretében figyelhetők meg. Ilyen például a beutazás korlátozásával, a jelentkezési kötelezettség és a tartózkodásra vonatkozó különleges szabályok előírásával kapcsolatos kötelezettségek, illetve mindazok az eljárási kötelezettségek, amelyeknek az idegenrendészeti eljárás a külföldinek során eleget kell tennie.

Az őrizetbe vett harmadik országbeli állampolgárookra vonatkozóan külön kötelezettségcsoportot találunk.⁵⁷ Ennek értelmében az ilyen külföldi köteles:

- az őrizet végrehajtására szolgáló létesítmény rendjét megtartani, az ezzel összefüggő utasításoknak eleget tenni;
- olyan magatartást tanúsítani, amely a többi őrizetben lévő személy jogait nem sérti, nyugalmát nem zavarja;
- az általa használt helyiségek tisztán tartásában díjazás nélkül közreműködni;
- a személyét érintő vizsgálatoknak magát alávetni, a ruházat átvizsgálását és a birtokában nem tartható személyes tárgyak elvételét tűrni.

4.4.2. A migráns gyermekek jogai

Külön említést igényel a gyermekek **fokozottabb igénye a védelemre és támogatásra**. A gyermekek jogairól szóló nemzetközi dokumentumok a migráns gyermekeket a kiskorúak **különösen sérülékeny** csoportjának tekintik, és fokozott védelmük érdekében sajátos szabályokat állapítanak meg.⁵⁸ Az ENSZ Gyermekjogi Egyezményében⁵⁹ megfogalmazott fontos követelmény, hogy az államnak

[...] pozitív szellemben, emberisésséggel és kellő gondossággal kell vizsgálnia bármely gyermek vagy szüleinek családdegysítés céljából valamely részes államba való beutazása vagy onnan való távozása iránti kérelmét.

A Gyermekjogi Egyezmény és a más szervezetek (ENSZ Menekültügyi Főbiztosság, Európai Unió) által kiadott dokumentumokat vizsgálva megállapítható, hogy a migráns gyermekekre vonatkozó szabályok alapelveként fogalmazzák meg

- a gyermekek mindenek felett álló érdekének biztosítását,
- a diszkrimináció tilalmát,
- a szervezetek közötti – a gyermek érdekében történő – együttműködést,
- a gyermek állampolgárságának, (kulturális) identitásának tiszteletben tartását,
- a családok felkutatását és a kapcsolattartás jogát, valamint
- a gyermekekre vonatkozó bizalmas adatkezelést (nyilvántartásba vétel és dokumentáció).

⁵⁷ Harmtv. 61. § (4) bek.

⁵⁸ A migráns gyermek jogaival kapcsolatban lásd bővebben Rózsás Eszter: Gyermekjogok. Dialóg-Campus Kiadó-PTE ÁJK. Budapest-Pécs, 2011. 61-67. o.

⁵⁹ A Gyermekjogi Egyezményt Magyarországon a Gyermekek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezmény kihirdetéséről szóló 1991. évi LXIV. törvény keretében hirdették ki.

Önálló csoportba sorolhatók azok a jogok, amelyek a gyermeket az idegenrendészeti (vagy menedékjogi) eljárás során illetik meg. Ezek:

- az eljárásban való részvétel joga,
- a tájékoztatáshoz való jog,
- gyám (gondnok, tanácsadó) kirendelése a gyermek számára és
- a fogvatartás tilalma.

Az idegenrendészeti szabályok gyermekekre (kiskorúakra) vonatkozó szabályok közül ki kell emelni, hogy **kísérő nélküli kiskorúval szemben nem rendelhető el idegenrendészeti őrizet**. Számukra kötelező tartózkodási helyként a kiskorúak elkülönített elhelyezését szolgáló szálláshelyet, ennek hiányában gyermekvédelmi intézményt vagy magánszállást lehet kijelölni. Kötelező tartózkodási hely kijelölése szükséges (őrizet elrendelése helyett) azon személy esetében is, akinek **kiskorú gyermeke az őrizet elrendelése esetén felügyelet nélkül maradna**.

A családegyesítésre és gyermekek védelmére van tekintettel az a szabály is, hogy a kiutasítást elrendelő hatóságnak a határozat meghozatala előtt figyelemmel kell lennie a harmadik ország-beli állampolgár korára, családi körülményeire, illetve arra, hogy a kiutasításnak milyen következményei lehetnek a családtagokra nézve. Emellett a **kísérő nélküli kiskorú csak akkor utasítható ki, ha a származási államában vagy más befogadó államban a család egyesítése, illetve a kiskorú számára az állami vagy egyéb intézményi gondoskodás megfelelően biztosított**.

4.4.3. A külföldi jogainak biztosítása az idegenrendészeti eljárásban

A fentiekkel összhangban **az idegenrendészeti eljárás alá vont személy részére az alapvető emberi jogok biztosítása minden esetben alapvető követelmény**. Emellett a külföldi – jogainak érvényesítése érdekében – egyéb jogosítványokkal is élhet. Az alábbiakban ezeket vesszük számba:

4.4.3.1. Az emberi jogok tiszteletben tartása a határátkelőhelyen

Az emberi jogok biztosításának első lépcsője már a beutazás vizsgálata során értelmezhető. Egyfelől már ekkor értelmezhető az a – fentebb már említett – hatósági kötelezettség, hogy rendőrségi eljárásban az ügyfél **bármikor kinyilváníthatja azt a szándékát, hogy menedékjogot kíván kérni**. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy az ilyen személyt a rendőrség nem irányítja vissza, vagy a visszairányítást nem hajtja végre.⁶⁰ A hazai szabályozás szerint, ha a harmadik országbeli állampolgár menekültügyi eljárás alatt áll, a visszairányítás, illetve a kiutasítás csak a menekültügyi hatóságnak a kérelmet elutasító, jogerős és végrehajtható határozata alapján hajtható végre.⁶¹

Mindemellett a visszairányítás során válik először értelmezhetővé a **visszaküldés tilalma (non-refoulement elve)**, amelynek értelmében már a visszairányítás sem rendelhető el és nem hajtható végre olyan ország területére, amely az érintett tekintetében nem minősül biztonságos származási vagy biztonságos harmadik országnak, így különösen, ahol a harmadik országbeli állampolgár faji, vallási, nemzeti hovatartozása, egy meghatározott társadalmi csoporthoz tartozása vagy politikai véleménye miatt üldöztetés veszélyének lenne kitéve, továbbá olyan terület határára sem, ahol nyomós oknál fogva tartani lehet attól, hogy a visszairányított harmadik országbeli állampolgár halálbüntetésnek, kínzásnak, kegyetlen, embertelen, megalázó bánásmódnak vagy büntetésnek lenne kitéve.⁶² Emellett a beléptetés megtagadását kimondó hatósági döntés kihir-

⁶⁰ A menedékkérők hozzáférése az ország területéhez és a menedékjogi eljáráshoz a Magyar Köztársaságban (2010), Magyar Helsinki Bizottság, Budapest, 2011, 12. o.

⁶¹ Harmtv. 51. § (2) bek.

⁶² Harmtv. 51. § (1) bek. (lásd részletesen a 2. fejezetben)

detése esetén is érvényesül az **anyanyelvhasználathoz** és a **jogorvoslathoz** való jog. Előbbi tekintetében a döntést az érintett személy előtt – szükség szerint tolmács útján – az anyanyelvén, vagy az általa értett és elfogadott más nyelven közölni kell, utóbbira figyelemmel pedig az érintett harminc napon belül kérheti a határozat bírósági felülvizsgálatát. A beutazás megtagadásával szemben a Harmtv. értelmében ugyan nincs helye fellebbezésnek, így a határozat a kihirdetéssel jogerőssé válik, de a Ket. alapján mégis kell jogorvoslatot biztosítani, amely jelen esetben a halasztó hatállyal nem bíró bírósági felülvizsgálatot jelent.

A visszairányítás végrehajtásával kapcsolatban továbbá egyéb jogi garanciák is érvényesülnek. Ilyen, ha visszairányítás végrehajtására a határterületen hetvenkét óra, repülőtéren nyolc napon belül nincsen mód, hogy ne kelljen napokat eltölteni határterületen vagy a repülőtéren, ahol egyébként tartózkodni lenne köteles, be kell léptetni; ezt követően a rendőrség a személyt a **Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal regionális igazgatóságához állítja elő**, amelynek soron kívül kell intézkednie a kiutasítás elrendeléséről.

4.4.3.2. Az emberi jogok tiszteletben tartása a külföldiek ellenőrzése során

Az alapvető rendőri intézkedésekhez hasonlóan a külföldiek ellenőrzésével kapcsolatosan is indokolt **jogorvoslati** jogot biztosítani. Jogorvoslati lehetőség igénybevételére egyébként **általában a rendőri intézkedés foganatosítása után** nyílik lehetőség. Az érintetteknek – így a külföldieknek is – a jogorvoslathoz való jogát megalapozza

- a rendőrségi működés általános elveinek és szabályainak a megsértése,
- a rendőri intézkedés, vagy annak elmaradása,
- a kényszerítő eszköz alkalmazása.⁶³

Az intézkedés ellen a külföldi, amennyiben az alapvető jogot vagy jogos érdeket sértett vagy érintett, **panasszal** élhet. Az intézkedést foganatosító szervhez benyújtott panaszt a szerv vezetője a Ket. szabályai szerint bírálja el. A panaszt **harminc napon belül** lehet előterjeszteni, és harminc napon belül kell elbírálni.

Említést érdemel e tekintetben még a **Független Rendészeti Panasztestület**, amelynek alapfunkciója a rendészeti jogalkalmazás során elkövetett alapjogi normasértések kivizsgálása. A testület a rendőri intézkedések elleni jogorvoslati eljárásban megvizsgálja azokat a panaszokat, amelyeket alapjog sérelme miatt nyújtottak be. A panaszról kialakított állásfoglalását az országos rendőrfőkapitányhoz továbbítja, aki a panaszról az állásfoglalás kézhezvételétől számított tizenöt napon belül közigazgatási eljárásban dönt. Ha a határozat az állásfoglalástól eltér, ezt köteles megindokolni, egyébként e határozat ellen fellebbezésnek nincs helye, ám az eljárás kezdeményezője bírósági felülvizsgálatot kérhet.⁶⁴

4.4.3.3. Az emberi jogok tiszteletben tartása az idegenrendészeti őrizetben

Az őrizet az idegenrendészeti eljárás során alkalmazható **legszigorúbb kényszerintézkedés**, ezért annak foganatosítása során számos körülményre kell tekintettel lenni. **Kísérő nélküli kiskorú harmadik országbeli állampolgárral szemben semmilyen körülmények között sem rendelhető el őrizet.** A kiskorú gyermekkel rendelkező **családdal szemben**, a gyermek mindenek felett álló érdekét elsődlegesen figyelembe véve, csak **végso intézkedésként, legfeljebb harminc napra** rendelhető el őrizet, ha annak célja az úti okmány elvételével, avagy kijelölt helyen való tartózkodás elrendelésével nem biztosítható.⁶⁵

⁶³ Fábán Adrián – Rózsás Eszter (szerk.): Közigazgatási jog. Különös rész. PTE ÁJK, Pécs, 2010, 32. o.

⁶⁴ A Független Rendészeti Panasztestület működéséről lásd bővebben: Rtv. 6/A-6/C §

⁶⁵ Harmtv. 56. § (1)-(3) bek.

Bár a harmadik országbeli állampolgár az őrizet elrendelésére irányuló eljárás felfüggesztését nem kérheti, és az őrizetet elrendelő határozat ellen sincs helye jogorvoslatnak, az őrizetbe vett személy **kifogással** élhet, amennyiben az idegenrendészeti hatóság az őrizet végrehajtásával kapcsolatos (alább bemutatott) kötelezettségeit nem teljesíti. A kifogást az őrizet végrehajtásának helye szerint illetékes **helyi bíróság nyolc napon belül** bírálja el; a bíróság döntése alapján az elmulasztott intézkedést pótolni kell, illetve a jogsértő állapotot meg kell szüntetni.⁶⁶

Az őrizetben lévő harmadik országbeli állampolgárt jogairól és kötelezettségeiről **anyanyelvén** vagy az általa ismert más nyelven **tájékoztatni kell**, emellett az őrizetbe vételt elrendelő hatóságnak ideiglenes intézkedésként haladéktalanul gondoskodnia kell az őrizetbe vett személy felügyelet nélkül maradt vagy eltartott családtagja elhelyezéséről, illetve őrizetlenül hagyott értéktárgyainak biztonságba helyezéséről. Ezek mellett az őrizetbe vett személy kérelmére – avagy kétoldalú konzuli egyezmény értelmében – az őrizetet elrendelő hatóság az őrizetbe vételről vagy a kijelölt helyen való tartózkodás kötelezettségéről késedelem nélkül köteles értesíteni az illetékes külföldi **konzuli vagy diplomáciai képviselőt** ellátó szervet.⁶⁷ Ez alól a szabály alól természetesen **kivételt képeznek a menedékkérők**, akik esetében szigorúan tilos a származási ország hatóságaival való kapcsolatfelvétel.⁶⁸

Az őrizet végrehajtása során a házastársak kivételével a férfiakat a nőktől, valamint a kiskorú gyermekkel rendelkező családokat – a magánélet megfelelő védelmének biztosításával – a többi őrizettestől el kell különíteni.

Az őrizetben lévő harmadik országbeli állampolgár **jogosult**:⁶⁹

- elhelyezésre, ételmezésre, saját ruházat viselésére – szükség esetén az évszaknak megfelelő ruházatra –, valamint a külön jogszabályban meghatározott egészségügyi ellátásra;
- képviselőjével, illetve a konzuli képviselője tagjával ellenőrzés nélküli, valamint hozzátartozójával ellenőrzés melletti kapcsolattartásra;
- a külön jogszabályban meghatározottak szerint csomag átvételére és küldésére, levelezés folytatására és látogató fogadására;
- az ételmezésének saját költségén történő kiegészítésére;
- vallásának gyakorlására;
- a rendelkezésre álló közművelődési lehetőségek igénybevételére;
- kifogás,érés, panasz, közérdekű bejelentés megtételére;
- napi legalább egy óra időtartamú szabad levegőn tartózkodásra.

A fentiek mellett a **kiskorú őrizetes jogosult** továbbá szabadidős tevékenységek végzésére, beleértve a korának megfelelő játék- és rekreációs tevékenységeket, valamint a kiskorú őrizetes részére az őrizet időtartamának függvényében biztosítani kell a korának megfelelő oktatást.

További – az őrizetbe vett külföldi érdekeire tekintettel lévő – feltételek olvashatók ki az őrizet **végrehajtására szolgáló létesítményre vonatkozó követelményekből** is. Az őrizet olyan épületben vagy épületrészben létesíthető, ahol biztosított

⁶⁶ Harmtv. 57. §

⁶⁷ Harmtv. 60. §

⁶⁸ Met. 42. § (1) bek. a) pont.

⁶⁹ Harmtv. 61. § (3) bek.

- Az elhelyezésre szolgáló helyiségekben fejenként legalább tizenöt köbméter légtér és öt négyzetméter mozgástér; a házastársak és a kiskorú gyermekkel rendelkező családok részére különálló – a családtagok számára is figyelemmel – legalább nyolc négyzetméter mozgástérrel magában foglaló lakótér;
- az étkezés, a szabadidő eltöltésére szolgáló helyiség, beleértve a kiskorú őrizetes korának megfelelő játék- és rekreációs tevékenységet, illetve a látogatók fogadására alkalmas közösségi helyiség;
- az engedélyezett férőhelyek számának megfelelő számú, nemenként elkülönített, hideg-meleg folyóvízzel ellátott mosdó és zuhanyozó, valamint WC helyiség;
- háziorvosi minimum feltételeknek megfelelő orvosi rendelő;
- orvosi vizsgálat céljára szolgáló helyiség és egészségügyi elkülönítő helyiség;
- szabadlevegőn való tartózkodásra alkalmas terület;
- az országos településrendezési és építési követelmények és a hatósági előírások szerinti megvilágítás;
- az intézmény szünetmentes áramellátása;
- látogatók fogadására szolgáló külön helyiség;
- telefonhasználati lehetőség;
- az őrizetben lévő harmadik országbeli állampolgárok és a személyzet elhelyezésére szolgáló helyiségekben, az orvosi szobában, a látogatók fogadására szolgáló helyiségekben, az ételmezést ellátó helyiségekben, valamint a közösségi célú helyiségekben ablak és természetes szellőzés.⁷⁰

A fentebb felsorolt jogszabály biztosította jogokon felül a külföldi részére a rendőrség által üzemeltetett őrzött szállás vezetője a **házirendben** bővítheti az őrizeteseinek jogainak körét. Ez például az alábbiak szerint történhet.⁷¹

- A fogvatartott részére takarodótól ébresztőig egybefüggően nyolc óra pihenést kell biztosítani. Ettől eltérést az őrzött szállás vezetője kérelemre engedélyezhet, illetve rendkívüli esemény miatt ettől eltérést rendelhet el.
- A fogvatartottak részére napi háromszori étkezést kell biztosítani, melyből az ebéd ideje negyvenöt perc, az egyéb étkezések ideje harminc perc. Az őrizetes ételmezésénél az egészségi állapotát és – lehetőség szerint – vallásának étkezési előírásait figyelembe kell venni, erről az őrizettest befogadásakor nyilatkoztatni kell. Az étkezések időpontját turnusonként a napirend tartalmazza.
- Az őrizetes személyi felszerelésként használatra műanyag étkészletet, ivópoharat, paplanhuzatot, lepedőt, takarót és derékaljat kap. Amennyiben nem rendelkezik az alábbi felszerelési tárgyakkal két törülközőt, hálóruhát, egy pár papucsot, mosdószappant, egészségügyi papírt, fogkefét, fogkrémet, félpengés borotvát, borotvahabot kell biztosítani számára, valamint gondoskodni kell a személyi felszerelésként kiadott paplanhuzat, lepedő, hálóing és törülközők kéthetenkénti cseréjéről. Az egy

⁷⁰ Harmvhr. 129. § (1) bek.

⁷¹ Forrás: A Bács-Kiskun Megyei Rendőr-főkapitányság Őrzött Szállása házirendje (hatályos 2008. január 1-jétől).

hónapnál hosszabb időt őrizetben lévő külföldi havonta új mosdószappant, fogkrémet, borotvát és borotvahabot kap.

- Az őrizetes előzetes egyeztetés alapján látogatót fogadhat; ennek időpontját az őrzött szállás vezetője határozza meg, a látogatást írásban engedélyezi.
- Az őrizetes – ha az őrzött szállás rendjét, biztonságát nem veszélyezteti – az őrzött szállás vezető engedélyével egyidejűleg több látogatót is fogadhat.
- Az őrizetes hetente két alkalommal csomagot fogadhat. Csomagot és levelet korlátozás nélkül küldhet. A levelezés és a csomagküldés költsége, továbbá a csomag fogadásának meg nem fizetett összege az őrizettest terheli.
- Az őrizetes részére letéti pénzből biztosítani kell az őrzött szállás területén engedéllyel forgalmazott termékek, így különösen élelmiszer, dohányáru, tisztálkodási eszköz, levelezésre szolgáló cikkek és telefonkártya vásárlását. Az őrizetes a napirendben meghatározott időben és módon, saját költségén megvásárolhatja azokat a tárgyakat, amelyeket birtokában tarthat. A vásárlás részletes szabályait a napirend tartalmazza.
- Az őrizetes a kijelölt körletrészen a napirendben meghatározott időben a közművelődési és sportolási lehetőségeket igénybe veheti, rádióműsort hallgathat, a televízió műsorát nézheti.
- Az őrizetes az általa használt helyiség tisztántartásában való közreműködés kivételével más munkára nem kötelezhető.
- Az őrizettest az őrizet időtartamának lejártakor, illetve az őrizetet megszüntető jogerős rendelkezésben meghatározott napon szabadítani kell. Az őrizettest az elrendelő hatóságnak, vagy az általa szállítással megbízott hatóság képviselőjének kell átadni, vagy az elrendelő intézkedésének hiányában szabadon kell engedni.
- Az őrizetes a fogva tartás során alkalmazott intézkedés, vagy annak elmulasztása miatt panaszt terjeszthet elő. A panasznak a sérelmezett intézkedés végrehajtására – ha a jogszabály kivételt nem tesz – nincs halasztó hatálya. A fogva tartott panaszáról az őrzött szállás vezetője nyolc napon belül dönt. Az őrizetes a döntés ellen annak közlésétől számított nyolc napon belül a megyei rendőr-főkapitányhoz fordulhat, aki az ügyben tizenöt napon belül dönt. Érdemi vizsgálat nélkül el kell utasítani az ugyanazon ügyben, három hónapon belül ismételtan előterjesztett panaszt, illetve kérelmet – kivéve az őrizetes egészségi állapotának kivizsgálására irányuló kérelmet –, ha az új, addig nem ismert tény nem tartalmaz.
- Az őrizetes a fogvatartással kapcsolatos ügyben közvetlenül fordulhat a büntetés-végrehajtás törvényességi felügyeletét ellátó ügyészhez, és kérheti ügyészi meghallgatását. Az őrizetes a fogva tartással kapcsolatos ügyben közvetlenül fordulhat az illetékes országgyűlési biztoshoz, az emberi jogok védelmével foglalkozó szervezethez.

4.4.3.4. A külföldi jogai kijelölt helyen való tartózkodás esetén

A kijelölt helyen történő tartózkodás elrendelésére irányuló eljárás felfüggesztését a harmadik országbeli állampolgár nem kérheti, de az elrendelő határozat ellen kifogással élhet (jogorvoslatként, törvénysértésre hivatkozással). A kifogást az illetékes bíróság nyolc napon belül bírálja el.⁷² Ha a közösségi szálláson vagy befogadó állomáson történő kötelező tartózkodás elrendelésétől

⁷² Harmtv. 62. § (5)-(7) bek.

számított **18 hónap eltelt**, de az elrendelés alapjául szolgáló körülmény a harmadik országbeli állampolgárnak fel nem róható okból továbbra is fennáll, a harmadik országbeli állampolgár számára **más tartózkodási helyet kell kijelölni**. Ez a harmadik országbeli állampolgár kérelmére, kivételesen vagy humanitárius okból lehet közösségi szállás vagy befogadó állomás is.⁷³ Befogadó állomáson kizárólag befogadott, illetve kiskorú harmadik országbeli állampolgár és a felügyeletét gyakorló szülő helyezhető el. A kísérő nélküli kiskorú számára kötelező tartózkodási helyként kísérő nélküli kiskorúak elkülönített elhelyezését szolgáló befogadó állomást, ennek hiányában gyermekvédelmi intézményt, szerződés alapján fenntartott más szálláshelyet vagy magánszállást lehet kijelölni. A kísérő nélküli kiskorú magánszálláson a közvetlen családtagjának nem minősülő hozzátartozójánál helyezhető el, ha a hozzátartozó a kiskorú elszállásolását, ellátását, gondozását írásban vállalja, továbbá, ha nyilvánvaló, hogy a kiskorú és a hozzátartozó személyes kapcsolata alapján az elhelyezés a kiskorú érdekeit szolgálja.⁷⁴

Az a harmadik országbeli állampolgár, akinek kijelölt helyen való tartózkodását az idegenrendészeti hatóság elrendelte, az elrendelő idegenrendészeti hatóság hozzájárulásával – érvényes munkavállalási engedéllyel – jogosult arra, hogy **keresőtevékenységet** folytasson.⁷⁵

4.4.3.5. A külföldi jogorvoslati lehetőségei kiutasítás, kitoloncolás és önálló beutazási és tartózkodási tilalom elrendelésével kapcsolatban

Egy külföldi sem nyilvánítható „nem kívánatos személynek” az alapvető emberi jogi garanciák biztosítása nélkül. Ezek körében is elsősorban kell megemlíteni a **non-refoulement tilalom** vizsgálatát.⁷⁶ A **kiutasítást** elrendelő határozat ellen nincs helye fellebbezésnek, de a határozat **bírói felülvizsgálatát** annak közlésétől számított nyolc napon belül lehet kérni. A bíróság a keresetet a keresetlevél beérkezésétől számított tizenöt napon belül bírálja el.⁷⁷ A **beutazási és tartózkodási tilalmat elrendelő önálló határozat** ellen a harmadik országbeli állampolgár **fellebbezést** terjeszthet elő; a fellebbezésre adott válasz ellen további jogorvoslatnak nincs helye.⁷⁸ Semmilyen jogorvoslat sem érvényesíthető azzal a beutazási és tartózkodási tilalommal szemben, amelyet azzal az ismeretlen helyen vagy külföldön tartózkodó harmadik országbeli állampolgárral szemben rendeltek el, akinek a beutazására és tartózkodására vonatkozó tilalom érvényesítésére Magyarország nemzetközi jogi kötelezettséget vállalt, vagy akinek a beutazására és tartózkodására vonatkozó érvényesítéséről az Európai Unió tanácsa döntött.

A **kitoloncolás** intézményével kapcsolatban két jogorvoslati lehetőség merül fel: a **végrehajtási kifogás** és a **panasz**. Előbbi a kitoloncolást elrendelő önálló határozat vagy végzés ellen terjeszthető elő; a kifogást az idegenrendészeti hatóság az ügy irataival együtt haladéktalanul megküldi a végrehajtási kifogás elbírálására jogosult (általában felettes szerv) részére, mely azt nyolc napon belül bírálja el. A végrehajtási kifogás a kitoloncolás módjával szemben is benyújtható, továbbá a kitoloncolás végrehajtásának felfüggesztése is kizárólag e jogorvoslat keretében kérhető.⁷⁹ A panasz a kitoloncolás foganatosítása ellen, a foganatosítás befejezését követő nyolc napon belül írásban, postai úton terjeszthető elő. E jogáról az érintettet a kitoloncolás módja, körülményei mellett az anyanyelvén, illetve az általa értett nyelven tájékoztatni kell. A tájékoztatásnak ki kell terjednie:⁸⁰

- a foganatosítás időpontjára, amelyet légi úton történő toloncolás esetén a foganatosítás megkezdését megelőző legalább harminchat órával kell közölni;
- a célállomás megjelölésére;
- arra, hogy a foganatosítás milyen járművön, milyen kísérettel történik.

⁷³ Harmtv. 63. § (1)–(2) bek.

⁷⁴ Harmvhr. 130. § (3)–(4) bek.

⁷⁵ Harmtv. 64. §

⁷⁶ Lásd részletesen a 2. fejezetben.

⁷⁷ Harmtv. 46 § (2) bek.

⁷⁸ Harmtv. 47. § (3) bek.

⁷⁹ Harmtv. 65. § (3)–(6) bek.

⁸⁰ Harmvhr. 143. § (2)–(3) bek.

Szükség esetén **pszichológus vagy szakorvos** közreműködését kell igénybe venni, ha a kitoloncolással járó megterhelést az érintett mentális vagy egészségi állapota következtében átmenetileg nem vagy csak különleges feltételek mellett képes elviselni.

Összefoglaló kérdések

1. A vonatkozó magyar jogi szabályozás a külföldiek milyen típusait különbözteti el?
2. Melyek a beléptetés megtagadásának okai?
3. Melyek az úgynevezett idegenrendészeti előállítás legfontosabb szabályai?
4. Milyen őrizet rendelhető el idegenrendészeti eljárásban?
5. Mi jelölhető ki kötelező tartózkodási helyként?
6. Mikor rendelhet el, illetve mikor javasolhat önálló beutazási és tartózkodási tilalmat a rendőrség?
7. Mikor rendelhet el, illetve mikor javasolhat idegenrendészeti kiutasítást a rendőrség?
8. Mi a rendőrség szerepe a kitoloncolás során?
9. Milyen speciális jogok illetik meg a gyermekeket az idegenrendészeti eljárás során?
10. Mire jogosult az őrizetbe vett harmadik országbeli állampolgár?
11. Mi a különbség a kitoloncolás során előterjeszthető végrehajtási kifogás és a panasz között?

V. Sérülékeny csoportok

5.1. A trauma fogalma és következményei

A trauma szó gyökere a görög nyelvből származik, jelentése „**seb**”, „**sérülés**”. A XVII. században került be az orvosi szakirodalomba, majd a XIX. században a tömeges szerencsétlenségek, háborús élmények és a családon belüli, szexuális erőszak tapasztalatainak hatására kialakult a lelki, azaz **pszichés trauma** fogalma. Ma kulcsszerepet játszik a fogalom a pszichiátria és a klinikai pszichológia világában, emellett pedig részévé vált a hétköznapi gondolkodásnak is, gyűjtőfogalommá alakult. Gyakran a sérelem szinonimájaként alkalmazzák a mindennapokban. A hétköznapi jelentésétől abban különbözik a pszichés trauma hivatalos definíciója, hogy az „igazi” trauma mindig együtt jár a testi-lelki lét közvetlen veszélyeztetettségével, és nem relatív fogalom. A trauma **lelki törés**, amely erőszakos esemény, katasztrófa, baleset vagy kényszerítés hatására következik be, és meghaladja az ember megszokott alkalmazkodási képességét. A trauma lényege tehát, hogy elárasztja **és felülírja az áldozat pszichés és biológiai küzdő-elhárító (coping) képességét**, azaz azt a kapacitását, amivel a problémákkal megbirkózik. A külső és a belső erőforrások elégtelennek bizonyulnak ahhoz, hogy legyőzzék a külső fenyegetést. A trauma négy jellemzője felelős ezért a „mindent legyőző” természetéért:

I. **Érthetetlenség:** A kínzás során átélt gyötrelmes élmények nem összeegyeztethetőek a mindennapi élet tapasztalataival és az ember alapvető elképzeléséről a világról (miszerint a világ biztonságos és kiszámítható). Ez nagyban megnehezíti az átélt feldolgozását és beillesztését az ember meglévő sémáiba. Az érthetetlenség élményében az áldozat olyan új elkép-

zeléseket alakít ki önmagáról és a világról (például, hogy ő maga gyenge és védtelen és a világot kegyetlen hatalmak irányítják), amelyek nem szolgálják a túlélését és a lelki jólétét.

2. Megkapaszkodási képtelenség: A „mindennapi” stresszre az emberek általában úgy reagálnak, hogy keresnek egy biztos bázist, amelyben megkapaszkodhatnak. Ez lehet egy bizalmi személy vagy egy társas csoport. A kínzás traumája lerombolja az emberekbe vetett bizalmat, és ezzel együtt azt a képességet, hogy a személy másoknál keressen menedéket és megnyugvást. A szociális támasz igénybevételének képtelensége súlyos csapást jelent a személy küzdőképességére.

3. Traumás kötődés: Az erőszak hatására az áldozat kétségbeesett és kiszolgáltatott állapotában gyakran a legközelebbi „reményforrásnál” keres támaszt, vagyis az elkövetőnél, akitől az élete függ. Ilyen helyzetekben az áldozat a saját fogvatartójához kezd el kötődni; ez a kötődés rövid távon enyhítheti a rettegést, és elősegítheti a túlélést, de hosszú távon rombolja az emberi kapcsolatokat, és aláássa a mindennapi életben a traumával való küzdelem képességét. A szakirodalomban **Stockholm-szindróma** néven is emlegetik a jelenséget, elnevezését egy stockholmi túszármáról kapta.

4. Menekülési képtelenség: A traumára adott kóros válasz olyan helyzetekben jön létre, amelyek befolyásolhatatlanok, és ahonnan nincs menekvés. Állatok vizsgálata során figyelték meg, hogy amennyiben az állatnak veszélyes helyzetben nincs esélye küzdelemre vagy menekülésre (például ha folyamatosan áramütések érik, vagy ha jeges vízben kell úsznia), akkor egy idő múlva feladja, és a „holtta tettetési reflexnek” megfelelően passzív válik. Ez a depresszió legsúlyosabb stádiumának felel meg, ilyenkor veszélyes élettani változások is kimutathatóak (gyomor-bélrendszeri fekélyképződés, szív-működési- és ritmuszavarok). A jelenség hivatalos elnevezése a „**tanult tehetetlenség**”.

A trauma kialakulásának, lefolyásának, és hatásának mindig sok szereplője van, tehát minden esetben meghatározó a **szociális kontextus** szerepe. A trauma időben (generációkon át) és társadalmi szinten is kiterjedhet (kollektív trauma). A kifejezetten **kollektív trauma** abban különbözik az egyéni traumától, hogy eredete és következményei egyaránt társadalmiak: ennek hatására a sok-sok szenvedés együttes élménnyé formálódik.

5.1.1. A kínzás meghatározása és módszerei

A kínzás kihallgatási módszerként való alkalmazása nem új jelenség, a történelem folyamán mindig is az **uralkodó hatalom hivatalos információszerzési eszköze** volt. Az antik világban a jog mindennapi életre gyakorolt egyre nagyobb befolyásával párhuzamosan mind szélesebb körben terjedt el, különösen, miután megnőtt az igény az alapos bizonyító eljárásra. Az ókori Görögországban és a Római Birodalomban a városállam polgárainak, illetve a római polgároknak a megkínzása tilos volt, a rabszolgáknak ellenben csak a kínzás hatására tett vallomását fogadták el, annak a felfogásnak az alapján, hogy a rabszolgáknak a kényszerítés nélkül tett kijelentései nem hitelesek. (Lásd: <http://en.wikipedia.org/wiki/Torture>) Később változtak a törvények, lehetővé tették teljes jogú polgárok megkínzását is A középkorban és az újkor kezdetén, azaz a XII. századtól a XVIII. századig a kínzást úgy határozták meg, mint „az igazság kiderítése érdekében okozott testi gyötrelmet és szenvedést”⁸¹. A kínzás használatának hasonló mintáit követték az Európán kívüli térségekben is. Bár az iszlám a kínzást szigorúan tiltotta, az Ottomán birodalomban is éltek a kínzás eszközeivel, csakúgy, mint Japánban, ahol az ítélethozatalhoz szükséges vallomás kikényszerítésére használták.⁸²

⁸¹ Peters, E. (1985) *Torture*. New York: Basil Blackwell.

⁸² Einolf, C. J. (2007) *The Fall and Rise of Torture: A Comparative and Historical Analysis*. *Sociological Theory* 25(2), 101-121.

A XVIII. században, a Felvilágosodás korában, a kínzást mind jogi, mind erkölcsi alapon elítélték, és felismerték, hogy a kínzással kicsikart vallomás nem hiteles. Elsőként Svédországban, majd Poroszországban tiltották meg a kínzást (1722-ben, illetve 1754-ben). A Habsburg birodalomban Mária Terézia rendelte le a kínvallatás megszüntetését 1776-ban. Ezek a tilalmak nem jelentették azt, hogy a kihallgatások során ne alkalmaztak volna fizikai kényszert, büntetésként a testi fenyegetés pedig egyes országokban napjainkig fennmaradt. **A XX. században a kínzás újra elterjedt, hivatalosan tilos volt ugyan, de az önkényuralmi rendszerek széles körben alkalmazták.**

A kínzás ismételt megjelenését ellensúlyozni szándékozó nemzetközi közösség számos nyilatkozatot és konvenciót adott ki, amelyek teljes mértékben tiltották a kínzás alkalmazását.

Az ilyen nyilatkozatok ellenére a kínzás jelensége a világ számos helyén napjainkig sem szűnt meg. Rendkívül nehéz megbecsülni és felmérni a probléma nagyságát, hiszen a legsúlyosabb kínzások titokban és rejtetten történnek, a túlélőkben keltett rettegéssel biztosítva a hallgatás csendjét. A témában érintett kulcsfontosságú szervezetek azonban igyekeznek legalább rámutatni arra, hogy a jelenség létezik, és próbálják világszinten megbecsülni az áldozatok létszámát. Az **Amnesty International 2010-es jelentése szerint több mint 100 országban találtak példát a kínzásra vagy embertelen és megalázó bánásmódra.** A nevezett országok közül többen aláírták az ENSZ Kínzás és más kegyetlen, embertelen vagy megalázó bánásmód és büntetés elleni nemzetközi egyezményét. A **Kínzás Áldozatainak Nemzetközi Rehabilitációs és Kutató Tanácsa (IRCT)** becslése szerint a világ számos helyén működő - összesen 146 - trauma-központban több mint 100.000 ember részesül egészségügyi és pszicho-szociális ellátásban. Az ellátásra szoruló többsége menekült vagy menedékkérő. Számításaik szerint, a menedékkérők 20-30%-a - az őket ért kínzás vagy az erőszak más szélsőséges formái elszívódása következtében - súlyosan traumatizált.⁸³ Amennyiben ezt a százalékot a menekültek és minden érintett (menedékkérők, belső menekültek, hontalanok) teljes létszámára vonatkoztatjuk, amely az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának adatai szerint 2006-ban körülbelül 20 751 900 embert jelentett világszerte, akkor globálisan **több mint 4 millió megkínzott**ról beszélhetünk.

A kínzás konkrét célja sokféle lehet a modern világban (vallomásszerzés, büntetés, megfélemlítés), de az **általános szándék** mindig ugyanaz: **az egyén testi-lelki megtörése.** A kínzók kifejezetten „kreatívak” eljárásaikkban, mert kihasználják a legújabb pszichológiai elméleteket a kínzás tökéletesre fejlesztésére és az áldozat sebezhetőségének felismerése érdekében. Így eléri, hogy függőségben tartsák az áldozatot: tehetetlenné, kétségbeesetté, kiszolgáltatottá és együttműködővé formálják át az eredeti személyiséget.

A kínzás során a bántalmazottak a trauma különösen súlyos formáját élik meg, hiszen embertársaik **akaratlagosan és szándékkal okoznak nekik fájdalmat és szenvedést.** Ez a tény lerombolhatja bennük a bizalmat a többi emberrel szemben, ez pedig szociális kapcsolataik romlásához vezet.

A kínzás rendszerint nem egyetlen esemény, hanem **folyamat, mely általában a letartóztatással veszi kezdetét.** Számos traumatikus helyzetet von maga után, ismétlődő kihallgatásokat, elszigetelést, embertelen bánásmódot, majd hosszú börtönbüntetést.

A kínzás következményei a szabadon engedést követően hosszú távon is fennmaradnak, és az áldozat egyéni gyötrelme mellett a családtagoknak is szenvedést okoznak. A megalázó, traumatizáló helyzetekben tehát nem csak az áldozat, hanem a **családtagjai is sérülnek.** A család szerkezete átalakul (például a korábban erős és irányító családfő a trauma hatására képtelen ellátni szerepét, és a gyerekek kénytelenek gondoskodni a szüleikről).

A kínzás rendszerint nem csak a testet érintő ártalom. **Kínzás során gyakran alkalmaznak testi és pszichológiai módszereket egyaránt,** akár külön-külön, akár együttesen is. Mind-

⁸³ International Rehabilitation Council for Torture Victims (IRCT). The IRCT today. Letöltés dátuma és forrása 2012.01.14. <http://www.irct.org/about-us/what-is-the-irct-the-irct-today.aspx>

két stratégia célja az egyén testi-lelki megtörése, akaratának, személyiségének megsemmisítése. Ennek érdekében az elkövetők mindent megtesznek azért, hogy rettegésben tartsák az áldozatot, és éreztessék vele, kiszolgáltatottsága ellen semmit sem tehet. A megkínzottokról gyakran hamis orvosi szakvéleményt állítanak ki, amely minden bántalmazást tagadva mentesíti a fogvatartókat tettük felelőssége alól. **A fogvatartás halállal, a kínzás legszörnyesebb formájával is végződhet.**

5.1.2. A Poszttraumás Stressz Zavar felismerése és tünetei

A kínzás folyamata rendszerint súlyosan megtöri az áldozatot, és különösen romboló hatást fejt ki az önértékelésre, a személyiségre, a bizalomra, és a társas kapcsolatokra. A kínzás traumáját követően a leggyakrabban diagnosztizált klinikai kórkép a **Poszttraumás Stressz Zavar (PTSD)**. A PTSD mellett nagy számban fordul elő Depresszív Zavar kínzástúlélők körében.

A **Poszttraumás Stressz Zavar (PTSD)** 1980-ban lett hivatalosan elismert diagnózis, többek között az Vietnamban megjáró amerikai veteránok háborúellenes tevékenységének és lobbimunkájának köszönhetően. A PTSD kialakulásának előfeltétele, hogy a személy halállal vagy súlyos sérüléssel fenyegető eseményt személyesen él át, vagy szemtanúja egy ilyen eseménynek, és erre intenzív félelemmel, tehetetlenséggel vagy rémülettel reagál. A PTSD-t okozó traumás események közé tartoznak az erőszakos, személy elleni támadások, a természeti vagy ember által előidézett katasztrófák, balesetek, háborúk, katonai támadások és a kínzás. Más (személyiségbeli, élettörténeti) előfeltétele nincs a zavar kialakulásának, tehát az **extrém módon traumatikus események egészséges személyeknél is eredményezhetnek klinikai zavart.**

A PTSD fő tünetei három nagyobb csoportba sorolhatók:

1. **A traumás esemény(ek) akaratlan újraélése álmokban, képekben, bepillanó emlékekben („flashback-ek”), ijesztő gondolatokban.** Ez különösen zavaró jelenség, hiszen a túlélő nem képes kontrollálni az emlékek betörését, és nehéz megjósolni, hogy, milyen inger fogja legközelebb kiváltani az emlékeztést. Egy-egy tárgy, kép, gondolat, hang, vagy akár szag is visszarepítheti az embert a veszélyhelyzetbe. Ezek az élmények rendkívül intenzívek, hatásukra gondolatban és érzésben újra és újra visszakerekül a traumatizáló helyzetbe a személy. A „rohamok” hatására úgy érezheti a túlélő, hogy nem képes szabadulni az eseménytől, örökre kísérti az emléke.
2. **A traumára emlékeztető jelenségek elkerülése.** Mivel az esemény(ek)re való emlékezés fájdalmas, felkavaró és zavarja a mindennapi működést, a túlélő igyekszik elkerülni minden olyan helyzetet, személyt, élményt és tevékenységet, amely felidézheti benne a traumatikus múltat. Az elkerülő magatartás számos helyzetre kiterjed, nem csak olyan jelenségekre korlátozódik, amelyek konkrétan kapcsolódnak a traumatizáló eseményhez. Ezek következtében a PTSD-ben szenvedő személy gyakran elzárkózik sok olyan dologtól is, amik hozzátartoznak a mindennapi életéhez (pl. társasági élet, munka), és erősen beszűkül az életvitele.
3. **Fokozott éberségi állapot, amely nyugtalansággal, szorongással, félelemmel és alvászavarral jár.** Az intenzív félelem élménye nem mindig tud megszűnni a veszély elmúltával. A poszttraumás zavar egyik fő meghatározója, hogy a túlélő érzésben és testileg is készenléti állapotban marad, mintha bármelyik pillanatban megismétlődhetne a baj. Hatására a személy állandó rettegésben él, éjszaka nem képes aludni, nappal pedig koncentrálni vagy visszakapcsolódni mindennapi dolgokra, állapotba nyugtalan és irritált. A legkisebb kellemetlenségre vagy akár ártalmatlan helyzetre is haraggal, védekezéssel, kirobbanással reagálhat a sérült személy.

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy Poszttraumás Stressz Zavar tünetei sokfélék, kitartóak és látszólag ellentétes érzelmi és viselkedéses válaszokkal járnak együtt (pl. visszahúzódó magatartás – robbanékonyság). Ennek megfelelően a traumatizált személy egymással szembenálló pszichológiai állapotok között ingadozik, állapota kiegyensúlyozatlan. **Ez az ingadozás és kiszámíthatatlanság** a traumatizálóból és a segítőkől egyaránt a befolyásolhatatlanság és a tehetetlenség érzését válthatja ki. **Fontos a poszttraumás tünetek megfelelő felismerése és figyelembevétele a túlélővel való foglalkozás során.** Ha tisztában vagyunk azzal, hogy milyen tünetekkel és viselkedéssel járhat együtt a poszttraumás állapot, könnyebben őrizzük meg a nyugalmunkat, és végezhetjük a szerepünknek megfelelő feladatot a túlélővel való találkozás során. **Amennyiben a helyzet megköveteli, forduljunk a trauma-szakemberhez (orvos, pszichiáter, pszichológus), hogy megfelelően kezeljük az esetet.**

A PTSD bármilyen életkorban kialakulhat, beleértve a gyermekkor is. A tünetek jellemzően a traumatikus eseményt követő három hónap alatt alakulnak ki, bár előfordulhat, hogy csak egy évvel később jelennek meg. **A betegség súlyossága és időtartama változóan alakul,** nincs egységes lefolyása, minden esetben egyéni. A trauma jellemzői, az eseményt követő körülmények és az egyén személyisége és küzdőképessége egyaránt befolyásolják a kimenetelt.

Bizonyos tényezők további **rizikófaktor**ot jelenthetnek a poszttraumás stressz kialakulására; ezek közül az egyik legmeghatározóbb a traumás esemény súlyossága, intenzitása és terjedelme. **Minél erőszakosabb, veszélyesebb, intenzívebb és hosszabb volt a traumatizáló élmény, annál valószínűbb a tünetek megjelenése és kitartó jelenléte.** További rizikótényezőt jelent a korábbi traumatizáció vagy pszichés megbetegedés, a kor (idősebb személyek), a nem (női nem), és a társas támogatás hiánya. Egyes kutatások azt mutatták ki, hogy azoknál a személyeknél alakul ki nagyobb valószínűséggel PTSD, akik a traumás esemény alatt **disszociált állapot**ba kerültek, azaz ideiglenesen elvesztették a kapcsolatot a körülöttük lévő világgal, vagyis gondolatban és érzésben „elmenekültek” egy másik, kevésbé félelmetes és fájdalmas világba, miközben testileg a veszélyhelyzetben maradtak.⁸⁴ Ezek a vizsgálatok megerősítik azt a korábbi felismerést, hogy a traumatizálók a testükben élik újra át a rettegés pillanatait, amelyek nem kifejezhetők szavakkal.

A PTSD mint diagnózis jól rendszerezi a traumatizált személyek szerteágazó pszichés tüneteit, de nem alkalmas arra, hogy a hosszan tartó és az ember által okozott (nem természeti vagy baleseti) traumák következményeit összességükben lefedje. Azok a személyek, akik mások szándékai hatására éltek át súlyos erőszakot, visszaélést, vagy kínzást, azok a PTSD fent említett tüneteinek túl egyéb változásokat is átélhetnek. A hosszan tartó lelki és testi sérelmek ahhoz vezethetnek, hogy az ember úgy érzi, megváltozott a személyisége, sosem lesz már ugyanaz az ember, mint korábban, a trauma előtt. Számos túlélő számára meghatározó élmény tehát az, hogy **„elveszítette korábbi énjét, személyiségét”.** Sok erőszak-túlélő küzd továbbá az erőteljes **szégyen és bűntudat** érzetével, annak ellenére, hogy nem ők felelősek az eseményekért. **A Komplex Poszttraumás Stressz Zavar** diagnózisa azzal egészíti ki a hagyományos PTSD kategóriáját, hogy figyelembe veszi ezeket a szempontokat. Ennek megfelelően a Komplex PTSD hosszantartó, krónikus és extrém traumák hatására bekövetkező pszichés sérüléseknek a következményeit részletezi, és a változásoknak hat fő területét különíti el: érzelmszabályozás, tudat, önészlelés (ez a dimenzió felel meg az személyiségváltozás érzésének), az elkövető észlelése, emberi kapcsolatok, és jelentésrendszerek.

A PTSD-ben szenvedő személyeknél egyéb pszichés zavarok is kialakulhatnak, mintegy társulva

⁸⁴ Herman, J. L. (2003) Trauma és gyógyulás. Bp., Háttér Kiadó – Kávé Kiadó – NANE Egyesület.

a poszttraumás tünetekhez. Gyakori a **depresszió, a szorongás, a pánikzavar, és az alkohallal vagy más szerrel való visszaélés** a traumatizált túlélőknél. Emellett **számos szomatikus (testi) zavar is jellemző a PTSD esetében**: fejfájás, gyomor-bélrendszeri panaszok, immunrendszeri problémák, szédülési hullámok, mellkasi fájdalom, és a test egyéb részeinek fájdalma. Nehezebb a kezelést, hogy sok esetben nem mutatható ki testi (szervi vagy működési) elváltozás a panaszok hátterében. Továbbá gyakran az orvosok sincsenek tudatában a tünetek mögött meghúzódó PTSD-nek, amikor kezelik a páciensét. A sikeres kezelés esélye nő, ha ezeket az egyéb zavarokat is helyesen felismerik és már korai fázisban megfelelően kezelik.

5.2. A bántalmazás áldozatai

Különbséget kell tenni a kriminális események áldozatai és a politikai áldozatok között. Az irodalomban külön foglalkoznak az elkövetők lélektanával, az elkövető és az áldozat közötti kapcsolattal, az áldozat személyiségjegyeivel és szociális jellemzőivel, tipizálásával.

Az áldozat lehet a bántalmazás **direkt** vagy **indirekt** elszennvedője, aszerint, hogy annak közvetlen, vagy közvetett (az áldozat hozzátartozója, rokona, azonos népcsoportból, vallási közösségből, stb. származó személy volt) hatását érzékelte.

A trauma tehát nemcsak közvetlen, a személyre vonatkozó súlyos és késői hatásokkal jelentkezik, hanem akár több generáción keresztül károsítja az utódokat (**vertikális trauma-átadás**), vagy kiterjedhet a tágabb szociális környezetre (**horizontális trauma-átadás**). Ennek megfelelően minden traumatikus eseménynek számos, nehezen felbecsülhető, közvetett áldozata is van.

Megkülönböztetik az áldozatokat a trauma után észlelt **reakciómódjuk** szerint is. Az egyik típusú áldozatnál a korábbi személyiségszerkezetben vélük felfedezni a traumatizáló eseményben való részvétel és a hibás coping (küzdő-elhárító) mechanizmusok okát, a másik típusba tartozó áldozatok esetén az élményre adott kórosan hibás reakció fixációjáról van szó. A kriminológiában az áldozat mélyebb ismerete azért is nélkülözhetetlen, mert sok esetben úgy tűnhet (pl. szexuális bűncselekményeknél), hogy az áldozat együttműködött korábban az elkövetővel, és ezzel mintegy „kihívta maga ellen” a bűnelkövetőt. Gyakran halljuk megerőszakolt nők rendőrségi vizsgálata után, hogy „úgy beszéltek velem, mintha én követtem volna el valamit”, vagy „mintha én lettem volna az oka annak, hogy megerőszakoltak”.

A kriminológiai szakirodalomban **áldozatokról** beszélnek, ami passzív, szenvedő beállítottságra utal, a politikai eseményekkel és a természeti katasztrófákkal kapcsolatosan inkább a **túlélők** elnevezést használjuk.

5.2.1. Az azonosítástól a kezelésig

Egy feltételezett áldozat/túlélő megvizsgálása szakértelmet és képzettséget igényel. A traumatizáció és következményeinek azonosítása **komplex orvosi-pszichológiai folyamat** során megy végbe, amibe beletartozik a szomatikus (testi) és a pszichológiai vizsgálat is. A pszichológiai vizsgálat során a szakember alkalmazhat sztenderd poszttraumás tüneteket mérő teszteket, vagy félig strukturált interjút. A megfelelő vizsgálati módszer kiválasztása mellett fontos a **bizalom teli légkör** kialakítása, amelyben a vizsgált személy nem érzi fenyegetőnek a környezetét és az őt körülvevő személyeket.

Ebben az alfejezetben azokat a jellegzetes testi, mentális és viselkedési jeleket, jellemzőket ismer-tetjük, amelyek segítséget nyújtanak a „bántalmazottság” felismeréséhez.

A) A tünetek

Bár a bántalmazás súlyos testi és lelki következményekkel jár, igen nehéz egyértelműen meghatározni a tüneteit, mert a világ különböző országában különböző kínzási módokat, módszereket alkalmaznak.

A szakirodalom különbséget tesz a kínzás rövid távú, illetve hosszú időn át fennmaradó testi-lelki következményei között. A menekülteket ellátó szakemberek a befogadó országokban többnyire csak a hosszú távú hatásokkal szembesülnek, hiszen általában hosszabb idő telik el, mire az áldozatnak sikerül elmenekülnie hazájából, majd eljutnia abba az országba, ahol végül menedéket kér. Ezért a továbbiakban főként a kínzás hosszú időn át fennmaradó tüneteivel foglalkozunk.

Testi jelek

Ahogy az előző részben már szó esett róla, az elkövetők a bántalmazás legkülönbözőbb válfajait és módjait alkalmazzák különböző kombinációkban. Így a kialakuló testi tünetek is nagy változatosságot mutathatnak. A kínzás során átélt fizikai fájdalom nemcsak a mindennapi életet teszi nehezzé és megterhelővé, hanem folyamatosan emlékezteti az áldozatot a szörnyűséges élményre. A testébe vésett kegyetlen és eltűntethetetlen mementók csak növelik pszichés problémáit.

A leginkább jellemző testi következmények az alábbi szerveket, szervrendszereket, testtájakat érintik: **bőr, vázizomrendszer, idegrendszeri zavarok (szédülés, migrén, fülcsengés, fülzúgás), érzékszervek (látás-, halláskárosodás), emésztőszerv-rendszeri zavarok, húgy-ivarszervi tünetek és szexuális működészavarok, szív- és érrendszeri megbetegedések, légúti rendellenességek, pszichoszomatikus (szervi elváltozásra nem visszavezethető) zavarok.** Egy nagy esetszámmal (mintával) dolgozó kutatás becslése szerint legnagyobb arányban a vázizom- és az idegrendszeri rendellenességek fordulnak elő a sok ütés, az áldozatra kényszerített rendellenes testhelyzetek, az éheztetés és a mozgás korlátozása következtében.⁸⁵

Pszichés tünetek

Jóllehet a testi tünetek esetenként nagyon súlyosak és jelentősen akadályozhatják a megszokott, egészséges életvitelt, mégis leggyakrabban a **lelki problémák a bántalmazás legsúlyosabb következményei.** Igen sokféle pszichés tünet jelentkezhet, amelyek – mint már említettük – hosszú időn át megmaradnak. Ahogy korábban szó esett róla, a kínzás célja az áldozat személyiségének a megtörése. Következésképpen a kitörölhetetlen élmények után **a túlélők gyakran úgy érzik, hogy teljesen megváltozott a személyiségük.**

A bántalmazottak gyakran élük meg azt, hogy elveszítették az embertársaikba vagy önmagukba vetett bizalmat, aminek hátterében a gyengeség érzése és az önbizalomhiány áll. Mintha kicsúszna a lábuk alól a talaj, elveszítik életük értelmét, megszűnik a világhoz tartozás érzése és az az elképzelés is, hogy a világ jó és kiszámítható. Az **eltávolodottság élménye** mellett gyakran **bűntudat és szégyenérzet** is gyötri az áldozatot amiatt, hogy ő túlélte a borzalmakat, a hozzártartozói pedig esetleg belehaltak a kínzásba, vagy azért, mert kierőszakoltak belőle valamilyen információt a családtagjairól, ismerőseiről, akiknek emiatt bajuk eshet. A megkínzottaknál gyakran jelentkeznek **alvászavarok, rémálmok, koncentrációs nehézségek.** Ezek a tünetek

⁸⁵ AVRE (2008) Treating Torture Victims: a Guide for Practitioners. Paris: Association pour les Victimes de la Répression en Exil. 32. old.

csökkentik a munkaalkalmasságukat, a tanulási képességeiket. Nyilvánvaló, hogy ezek a problémák igencsak megnehezítik a munkába állást, a családba és társadalomba való visszailleszkedést. Számos túlélő kerül **menekültként** külföldre, ahol még nehezebben tud újra „normális életet” élni, illetve új identitást kialakítani magának. A bántalmazott személy különböző bonyodalmakkal találja szemben magát a hazájából való menekülés során, miközben mindent maga mögött hagy, ami stabilitást és állandóságot jelentett az életében. Ráadásul az **oltalomkeresés nehézségei** még súlyosbíthatják a kínzás okozta traumát. 1986-ban a WHO (az Egészségügyi Világszervezet) Európai Munkacsoportja megállapította, hogy „... mivel a gyökérvizsgálat és a száműzetés (az otthon kényszerű elhagyása) a szervezett erőszakkal szoros kapcsolatban áll, **minden menekültet a szervezett erőszak áldozatának érdemes tekinteni**”.⁸⁶

Összefoglalásképpen a kínzás az alábbi pszichés problémákat okozhatja:

- **A személyiségben bekövetkező változások** közé sorolható az identitás megváltozásának érzése, az összpontosítási képesség romlása, a „zavarodottság” érzése, dezorientáltság, az alacsony önértékelés, a mások iránti bizalom elvesztése, az élet értelmének és a céljának elvesztése.
- **A kognitív működés romlása:** gondolkodási és értelmi zavarok, a figyelmi és az emlékezeti funkciók rendellenességei.
- **Az érzelmi életben beálló változások:** pánikszerű érzések, szorongás, félelem, fóbák, depresszió, fokozott ingerlékenység, a nemi élet zavarai.
- **Az alvászavarok** körében kialakulhatnak rendszeres rémálmok, illetve zavart / nyugtalan alvási minták.
- **A társas kapcsolatok zavarai:** problémák alakulhatnak ki a bántalmazott személy párkapcsolatában, a gyermekeihez fűződő, illetve egyéb rokoni és baráti kapcsolataiban.
- **Szomatizáció:** a kliens testi fájdalmakat él meg, amelyek hátterében nincs szervi elváltozás.

Összefoglalva: a bántalmazott áldozatokat **akut traumás élmény** éri annak következtében, hogy más személy(ek) szándékosan testi és lelki szenvedést okoz(nak) nekik. A túlélő megpróbálja magában, a gondolataiban rendezni a történeteket és élni tovább az életét. A gondolatait, az érzéseit és a cselekedeteit azonban behálózzák a megélt élmények: szenved, és szenvedését azokkal a leküzdő-elhárító mechanizmusokkal próbálja enyhíteni, amelyeket a kínzás idején is alkalmazott. **A bántalmazás esetén az elme és a test olyan válaszai, mint például az alvászavar, az abnormis körülményekre adott normális, természetes reakcióknak tekinthetők.** Azonban ha az ilyen működésmódok a kínzás megszűnése után is hosszú időn át megmaradnak, illetve az életvezetést zavaróvá vagy lehetetlenné teszik, akkor szakember segítségére van szükség ahhoz, hogy az áldozat megszabaduljon ezektől a küzdő-elhárítói módszerektől. Csak így térhet vissza a megszokott életviteléhez, illetve gyógyulhat meg a korábbi traumából.⁸⁷

⁸⁶ World Health Organization (WHO). (1986). The Health Hazards of Organized Violence. Report on a WHO Meeting. Veldhoven 22-25 April, 1986.

⁸⁷ Staehr, A. & Staehr, M. (1995) Counselling Torture Survivors. Copenhagen: IRCT. 25. old.

B) A kezelés

Mivel a kínzás a mai világban folyamatosan jelen van, fontos, hogy tisztában legyünk a következményei kezelésével. A fentiek alapján láthattuk, hogy a traumás tünet-együttes összetett és bonyolult jelenség, és ennek megfelelően igényel **komplex és gondosan folytatott gyógy-módot**. A kínzás - a testi tünetek mellett - állandó pszichés sebeket okoz, amelyek az egyént az eredeti eseményt követően még évek múlva is gyötörhetik. A sebek rehabilitáció, tanácsadás és gondoskodás segítségével gyógyíthatóak, de nem megfelelő kezelés hatására újra felszakadhatnak, sőt, súlyosbodhatnak. A megfelelő kezelés alapja, hogy átfogó, vagyis magába foglalja a **biológiai, pszichés, társas, társadalmi szintet** egyaránt. A menekült túlélők terápiájában a **kulturális szempontok** is nagy jelentőséggel bírnak.

A hosszan tartó, súlyos, és ember által okozott traumák (pl. a kínzás) komplex kezelésének három fő fázisa különíthető el:

1. A biztonság megteremtése, testi-lelki stabilizáció

Traumatizáltak esetében minden segítségnyújtás, kezelés vagy terápia alapja és előfeltétele a **biztonságérzet kialakítása**. Ehhez hozzátartozik a **biztonságos (fizikai és társas) környezet** megteremtése, amelyben a túlélő nem érez fenyegetést vagy veszélyt. Amennyiben egy szobában kerül sor a találkozóra, kerüldendő minden, ami kihallgatásra emlékeztetné a személyt (például erős szembe világító fény, parancsoló hangnem stb.). A biztonságérzet kialakításának másik feltétele a **testi-lelki biztonság**. Ehhez hozzátartozik a jelentős tünetek (alvászavar, szorongás, étvágyzavar, koncentrációs zavar, nyugtalanság) orvosi/pszichológiai kezelése, illetve a test és lélek feletti kontroll és öngondoskodás visszaállítása.

2. Emlékezés, gyász

Amennyiben már biztosított a testi funkciók megfelelő működése, biztonságban érzi a túlélő magát a környezetében, és képes gondoskodni önmagáról, megkezdődhet a kezelés következő fázisa, a traumára való emlékezés és az emlékek feldolgozása. Ennek egyik alapköve a **veszteségek meggyászolása**, hiszen a traumatikus tapasztalatok számos veszteséggel járnak, és az élet sosem lesz már ugyanolyan, mint a trauma előtt. A veszteségek egyrészt személyekhez köthetők: közeli hozzátartozók, barátok, családtagok elvesztésével járhat egy-egy trauma. Ezen túl érezheti úgy a túlélő, hogy bizonyos – önmagáról és a világról alkotott – elképzeléseit és értékeit is kénytelen volt feladni. Végül, ha menekült túlélőről van szó, akkor hátrahagyta a szülőföldjét, és ezzel együtt a számára ismerős nyelvet, kultúrát, közösséget. Fontos, hogy a túlélő képes legyen elengedni azt, ami már nem hozható vissza, és ne kerüljön a bosszú- és/vagy kárterítési fantáziák csapdájába. A veszteségek feldolgozása sosem lehet teljes, de a sérelmek átdolgozása elengedhetetlen a lelki jóllétéhez. Egy másik fő feladat a **traumára való emlékezés helyreállítása**, vagyis, annak elérése, hogy képes legyen úgy visszaemlékezni a túlélő, hogy már nem érzi magát veszélyben, nem árasztják el közben negatív érzések, hanem nyugodtan és a megfelelő összeszedettséggel el tudja beszélni a történetét. (A következő részben tárgyaljuk a traumás emlékezet azon tulajdonságait, amelyek megnehezítik a történetek egésszes és logikus felidézését.) Az emlékezés átdolgozása mellett az énről alkotott elképzeléseket is fontos átalakítani, hogy a **megváltozzon a túlélő traumatizált, szégyennel és büntudattal átitatott identitása és negatív önértékelése**. A feldolgozás hatására egy **új trauma-narratíva (történet)** alakul ki, amely

beleilleszthető a személy általános élettörténetébe, és amelyben a bántalmazott már nem tehetetlen és megalázott áldozat, aki maga felelős a történetekért, hanem büszke túlélő, akinek a legjobb tudása szerint sikerült megküzdenie az eseményekkel.

3. Visszkapcsolódás a mindennapi életbe

Végül fontos szakasz az **embertársakhoz való viszony helyreállítása, a környezethez való visszkapcsolódás**. Ennek szerves része a sérült bizalom, az intimitás, és a kötődés újjáépítése és átalakítása. Ennek következtében a túlélő eléri, hogy megbékél önmagával és másokkal is, és újra megtanul küzdeni saját magáért. Ennek köszönhetően pedig megnyílik az út a jövő felé, és megteremtődik a közösségbe és a társadalomba való integráció alapfeltétele.

5.2.2. A hivatalos eljárás orvosi-pszichológiai szemmel: memóriazavar és interjú, traumás emlékek és szavahihetőség, testi panaszok és munkaképesség.

A menekültügyi eljárások egyik központi kérdése minden olyan országban, amelyek menekülteket fogad, annak megítélése, hogy a **menedékkérővel szemben követtek-e el erőszakot**, bántalmazást vagy kínzást. Csakhogy még a gyakorlott szakemberek számára sem könnyű feladat azt eldönteni, hogy a kliens bántalmazott áldozat-e vagy sem. A testi nyomok és a hegek idővel begyógyulhatnak, maga a megkínzott pedig, a lélek önvédő mechanizmusai miatt, gyakran nem tudja pontosan visszaidézni az eseményeket. Ezen kívül a menedékkérő számára a hivatalos helyzetben bizonyos kínzásformákról (pl. szexuális bántalmazás) beszélni túl nagy lelki fájdalommal jár, vagy kulturálisan elfogadhatatlan.

Nagy súlya van annak a döntésnek, hogy egy adott személyt bántalmazás áldozatának tekintenek-e, hiszen - ha elutasító választ kap a menedékjogi kérelmére - visszakérülhet a hazájába, ahol esetleg további kínzás vár rá.

A trauma rendőrségi vagy bírósági tárgyalása a traumatizációt ismét az áldozat tudatába idézi, és ez ismételt traumatizációt jelenthet, amit **másodlagos viktimizációnak**⁸⁸ nevezünk.

Memóriazavar és interjú, traumás emlékek és szavahihetőség

Az emberi emlékezet összetett és törekeny rendszer, amely korántsem annyira megbízható és pontos, mint ahogy azt gondolnánk. Memóriánk kulcsszerepet játszik a mindennapokban és élettörténetünk kialakításában, azonban rendkívül érzékeny bizonyos hatásokra. Az aktuális tudatállapotunk, az érzelmeink nagyban befolyásolhatják, hogy mire emlékezünk és mire nem, illetve az emlékezés módját is meghatározhatják. Számos kutatás bizonyította, hogy **negatív érzelmek** (pl. harag, szomorúság, félelem stb.) **akadályozzák az emlékezet munkáját, a fájdalmas élményekre való emlékezést**.

Emlékezeti torzítások nem csak negatív érzelmek hatására alakulnak ki, hanem a mindennapi emlékezés során is. Az emlékezet ugyanis nem az események egyszerű megismétlését jelenti, hanem azok újraalkotását. Ennek alapján megállapították a kutatók, hogy az **emlékezet rekonstruktív természetű**, vagyis korábbi tapasztalataink és tudásunk felhasználásával idézünk fel számos dolgot az életünkben.

Előfordul, hogy valamilyen sérülés vagy pszichés trauma hatására komolyabb zavart szenved az emlékezet. Az emlékezet részleges vagy teljes elvesztését **amnéziának** nevezzük, a kiváltó ok alapján két fő csoportba rendezhetők az amnézia típusai:

⁸⁸ Outlaw, M., Ruback, B., & Britt, C. (2002). Repeat and multiple victimizations: The role of individual and contextual factors. *Violence and Victims*, 17(2), 187–204.

1. **Organikus amnézia:** zárt koponyasérülés hatására bekövetkező emlékezeti kiesés vagy zavar, amely vonatkozhat a baleset előtti eseményekre és tudásra; a baleset emlékére; vagy a balesetet követő tanulásra és emlékezeti funkciókra.
2. **Pszichogén amnézia:** stressz vagy trauma hatására kialakuló emlékezetzavar, nem mutatható ki idegrendszeri károsodás a hátterében. A pszichogén amnézia egyik fajtája a **disszociatív amnézia**, ebben az esetben a személy képtelen visszaemlékezni egy vagy több olyan eseményre, amelyet trauma vagy stressz kísért. Az úgynevezett **Fuga állapot**ban nemcsak képtelen az illető visszaemlékezni a korábbi eseményekre, hanem bizonytalan a személyiségét illetően is.

A Poszttraumás Stressz Zavar (PTSD) – ahogy a fentiek alapján láthattuk - számos olyan tünettel jár, amelyek rontják az emlékezet működését: akaratlan emléketörések, a fájdalmas emlékek tudatos elkerülése illetve elfojtása, érzelmi elszárasodás, depresszív reakció, koncentrációs és figyelmi zavar, disszociatív működés. **A PTSD-hez kapcsolódó memóriazavar pszichogén és organikus** egyaránt. Pszichogén, mert pszichés stressz váltja ki, és számos pszichés tünettel fonódik össze. Emellett organikus is, mert a hosszantartó stressz megnöveli a szervezetben a kortizol nevű **stresszhormon** szintjét, amely károsítja azt az agyi rendszert (hippokampusz), amely az önéletrajzi emlékek tárolásáért, összerendezéséért, és szavakba öntéséért felelős. A trauma szenzoros emléke azonban nem sérül, így az élmény szorongásos, félelmi, és izgalmi reakciók formájában nyilvánul meg; konkrét, kifejezhető emlék nélkül. Ennek megfelelően **a traumás emlék nem szilárdul meg az emlékezetben összefüggő történetként**, hanem rendezetlen foszlányokból áll, nem köthető térhez, időhöz, és konkrét személyekhez, hanem főként érzékszervi élményekből áll össze (meghatározó képekből, szagokból, hangokból, és testi érzetekből).

A fentiek alapján megállapítható, hogy még „egészséges” embereknek is pontatlan az emlékeztük, a **traumatizálók emlékezete pedig számos további oknál fogva is sérül** (zavaró tünetek, fájdalmas emlékek elnyomása, disszociatív állapot, az emlék torz agyi reprezentációja). Fontos ezeket a szempontokat figyelembe venni, amikor bántalmazottal kerülünk kapcsolatba. Ha az illető nem képes odafigyelni, visszaemlékezni, vagy zavarosak az emlékei, akkor nagy valószínűséggel nem tudatosan viselkedik így, hanem a poszttraumás állapot következtében. **A menekültügyi meghallgatás gyakran újraaktiválja a túlélőben a traumatikus múlt emlékeit érzésekben és testi érzetekben** (pl. félelem, szorongás, kiszolgáltatottság). Emiatt különösen fontos a nyugodt és türelmes bánásmód, hiszen a stressz-szint növelése egy ilyen helyzetben együtt jár a tünetek, valamint az emlékezeti zavar és gátoltság fokozódásával.

Összefoglalva: Amennyiben meghallgatása során zavart és feszült az ügyfél, valamint az emlékei csapongóak és nehezen követhetőek, nem szabad rögtön megkérdőjelezni a szavahihetőségét! Emlékezzünk vissza milyen tünetekkel és emlékezeti sajátosságokkal jár a traumatizáltság, és ennek megfelelően járjunk el!

Testi panaszok és munkaképesség

A pszichés tünetek (pl. koncentrációs- és figyelmi zavar, emléketörések, ingerlékenység, nyugtalanság, elkerülő magatartás) valamint a testi panaszok (pl. a hát- és gerinc problémák, hallási- és látási zavar, súlyos fejfájás és migrén, szívpanaszok, a testi koordináció sérülése) nagyban károsítják a túlélő munkaképességét, akár szellemi, akár fizikai munkáról van szó. A **komplex testi-lelki-szociális rehabilitáció segítségével többnyire vissza lehet állítani a bántalmazott személy munkaképességét**, illetve olyan új kompetenciákkal is gazdagodhat az illető, amelyek

a megváltozott körülmények között lehetővé teszik számára a munkavállalást és az aktív életmódot. A túlélő boldogulása, a lelki gyógyulása és az önbecsülése szempontjából egyaránt alapvető fontosságú az aktív munkavégzés. Amennyiben egy bántalmazott nem képes ellátni a munkáját, nem szabad rögtön motivációhiányt keresni a probléma háttérében, hanem szemügyre kell venni azokat a testi és lelki zavarokat, amelyek a bántalmazás következtében alakultak ki, és nagyban csorbíthatják a munkaképességet.

Összefoglalva: A kínzás és embertelen bánásmód súlyos következményekkel jár; számos (testi, pszichés, szociális, családi, társadalmi) szinten, és hosszan tartó módon okoz zavart a túlélők körében. A sérelmek kezelése és a túlélők rehabilitációja ennek megfelelően komplex megközelítést igényel, valamint kitartást, türelmet, és nagy lelki erőt a túlélő és a környezete részéről egyaránt. A bántalmazott, a családtagjai, a segítői, és a tágabb környezete összefogásával elérhető a trauma feloldása, a gyógyulás, és van remény a további fejlődésre, kibontakozásra.

5.3. Gyermek, családtagjaiktól elszakított kis- és fiatalkorúak⁸⁹

63

Felnőtt hozzátartozóitól elszakított gyermeknek – az idegenrendészeti, menekültügyi terminológiában **kísérő nélküli kiskorúnak** - tekintjük azt, aki **18. életévét még nem töltötte be, a származási országán kívül tartózkodik, elszakítva szüleitől**, vagy a jog, szokásjog szerinti elsődleges gondviselőitől. Egyesek teljesen magukra maradnak, míg mások távoli rokonokkal élnek. Valamennyi ilyen gyermek felnőtt hozzátartozó nélkülinek minősül, s mint ilyen, számos nemzetközi és regionális jogi norma értelmében nemzetközi védelemre jogosult. A felnőtt hozzátartozóitól elszakított gyermekek kérhetnek menedéket üldözés miatti félelmükben, vagy az országukban fennálló emberi jogi jogsértések okozta védelemhiány, fegyveres konfliktus vagy zavargások miatt. Lehetnek emberkereskedők áldozatai, akik prostituálni, vagy más módon kihasználni akarják őket, és előfordulhat, hogy súlyos nélkülözés elől menekültek Európába.⁹⁰

Közös jellemzője ezeknek a gyerekeknek, hogy nélkülözik szüleik védelmét és gondoskodását, és ez által **társadalmi és pszichés hátrányt** szenvednek azokhoz a gyerekekhez képest, akik családjukban lehetnek.

Fontos, hogy **egy kísérő nélküli kiskorút elsősorban gyermekként kezeljünk**, ugyanúgy, mint magyar kortársait, és csak másodsorban tekintsünk rá menedékkérőként, határsértőként, külföldiként, hiszen életkorából fakadóan a magyar gyerekekhez, fiatalokhoz nagyon hasonló szükségletei vannak.

A szüleiktől elszakított kísérő nélküli kiskorúak esetében nemzetközi védelemre van tehát szükség, mert el kellett hagyniuk eredeti közösségüket, és hazájukat, hogy akár kontinenseken is átutazva Európába jussanak. Helyzetük megnyugtató rendezése mind hazájukban, mind az őket jelenleg befogadó országban kiemelt figyelmet igényel.

Ahogy a fenti fejezettrészből láthattuk, a trauma súlyos következményekkel jár az áldozat lelki működése, személyisége, mindennapi életvitele, valamint az emberekhez és a világhoz való vi-

⁸⁹ A témát a Separated Children in Europe Program Állásfoglalás példaértékű gyakorlatról (2004) című kiadványa alapján ismertetjük. A dokumentum letölthető innen: http://www.separated-children-europe-programme.org/separated_children/good_practice/native/index.html

⁹⁰ Egyezmény a Gyermek Jogairól 1. és 22. cikk; 1996. évi Hágai Gyermekvédelmi Egyezmény, 6. cikk; Főbiztossági irányelvek 3.1. cikk; ECRE állásfoglalás a menekült gyermekekről 8. és 11. cikk; EU állásfoglalás a kísérő nélküli kiskorúakról - 1997, I(1) cikk; ENSZ Jegyzőkönyv az emberkereskedelem, különösen a nők és gyermekek kereskedelme megelőzéséről, visszaszorításáról és büntetéséről 2a és 3d cikk; Jegyzőkönyv a migránsok szárazföldön, tengeren és légi úton történő csempészéséről 14. és 19. cikk.

szonya szempontjából. A felnőtt érintettek is nehezen birkóznak meg a komplex trauma hatásaival, a **gyermek áldozatok különösen sérülékenyek**, ugyanis nem rendelkeznek még jól kidolgozott küzdőképességgel, megfelelően integrált személyiséggel, és stabil belső érzelmszabályozó kapacitással. Fontos további szempont a **biztonság** érzése, amely gyermekeknél még fejlődésben van és labilis, és ezáltal komoly károkat szenved interperszonális trauma esetében. Mindezek miatt különösen veszélyes, ha a bántalmazás fiatal életkorban történik.

Gyerekek az erőszak **közvetlen** vagy - a szüleiken, rokonaikon keresztül - **közvetett** áldozataivá válhatnak. Közvetett kínzásáldozatoknak nevezzük azon gyermekeket, akiket az elkövetők erőszakos cselekedetek, különösen a szüleiket, rokonaikat érintő gyilkosság, verés és szexuális erőszak végignézésére kényszerítettek. A politikailag bizonytalan és erőszakos légkörben a gyermeket érintő közvetlen kínzás valószínűsége a családtól és a közösségtől való elszakadás függvényében nő. Az elkövetők szándéka lehet egyrészt a szülők feletti kontroll gyakorlása, vagy a jövőbeli ellenállás megtörése.

A kínzás minden formája negatív hatással van a gyermek jövőbeli testi, lelki és társas fejlődésére. Mindezekben túl a gyermekek, amennyiben szüleiket vagy családtagjaikat megkínózták, **másodlagos traumatizáció áldozatai** is lehetnek. A megkínzottak családjában a kínzás eredményeképp a családon belüli szerepek, kapcsolatok megváltoznak, a családi fejlődés folyamata felborul.

Trauma és életkor

Egy gyermek esetében a trauma sajátos hatást gyakorolhat fejlődésére. A gyermekkorban tapasztalt trauma következtében kialakuló **tünetek széles spektrumot fednek le**, és részben különböznek a PTSD felnőttkori tüneteitől. Fontos kiemelni, hogy ha különösen fiatal korban történik a traumatizáció, az élmények nehezen verbalizálhatóak, és a tünetek ennek megfelelően alakulnak.

- Az élmények újraélése szimbolikus formában nyilvánul meg, pl. játék, rajz, mese
- A személyiség megváltozása: ingerlékenység, túlzott érzékenység, nyugtalanság, állandó ijedtség
- Magatartászavar: agresszív, fenyegető viselkedés, engedetlenség
- Testi betegségek (has- és fejfájás), lassúbb fejlődés
- A mindennapi rutin zavara: alvás- és étvágyzavar
- Koncentrációs- és tanulási nehézségek, iskolai teljesítményromlás
- Regresszív tünetek: ujjszopás, ágybevezelés, csimpaszkodás, éretlen személyiség
- Szorongásos tünetek: tik, dadogás
- Kapcsolatépítési problémák: elmagányosodás, verekedések.

5.3.1. A gyermekjogi alapelvekről röviden

A gyermekvédelem nemzetközi jogi alapdokumentuma 1989-es ENSZ Egyezmény a Gyermekek Jogairól (a továbbiakban: Gyermekjogi Egyezmény), amelyet a magyar országgyűlés a 1991. évi LXIV. törvénnyel hirdetett ki. A gyermeki jogok kiemelt védelme több szempontból is szükséges: egyre gyakoribb jelenség világszerte gyermekkatónák bevonása a fegyveres konfliktusokba, valamint folyamatosan nő az emberkereskedelem gyermekkorú áldozatainak száma (kényszermunka, gyermekprostitúció, gyermekkereskedelem stb.). A Gyermekjogi Egyezmény jelentősége az, hogy világszerte kötelező érvényű jogi dokumentum-

ba foglalja a gyermeknek mint a család, a társadalom és egyben az emberiség jövőendő reménységének a védelmét. Az Egyezmény központi fogalma és alapelve a **gyermek mindenek felett álló érdeke – best interest of the child** - (3. cikk), amelynek fogalmát ugyanakkor nem határozza meg pontosan, hiszen ennek konkrét tartalma minden esetben eltérő lehet a gyermek **egyedi körülményeinek** (kor, érettség, szülők jelenléte, stb.) függvényében.

A gyermekkel kapcsolatos valamennyi intézkedés során a gyermek mindenek felett álló érdeke jelenti az elsőleges szempontot.

A gyermek mindenek felett álló érdeke, mint a Gyermekjogi Egyezmény központi fogalma, az egyezmény egészének értelmezéséhez és alkalmazásához nyújt segítséget, minden rendelkezést azzal a szemlélettel kell a konkrét, egyedi helyzetben vizsgálni, hogy az megfelel-e a gyermek mindenek felett álló érdekének.⁹¹ Azáltal, hogy a Gyermekjogi Egyezmény ezt az alapelvet, mint értelmezési keretet állítja minden, a gyermekekkel foglalkozó jogalkotó, minden állami hatóság vagy civil szervezet elé, olyan helyzetekben is eligazítást nyújt a jogalkalmazóknak, amelyeket nem nevesít külön az Egyezmény.

Bár szükségszerűen általános és nem teljes, de használható első lépés lehet a meghatározás felé, hogy a gyermek mindenek felett álló érdekét **az egyezmény normáinak összessége** jelenti. Ez többek között azt jelenti, hogy a gyermek mindenek felett álló érdekét szolgálja, hogy:

- faj, bőrszín, nem, vallás, születési vagy társadalmi helyzet, nemzetiségi származása stb. szerinti **hátrányos megkülönböztetése** (diszkrimináció) **tilos** (2. cikk),
- **oktatásban** részesüljön (28. cikk);
- **családi kapcsolatait** megtartsa (8. cikk);
- **ismerje szüleit**, és, hogy ők neveljék (7. cikk);
- **véleményét** kikérjék a rá vonatkozó kérdésekben (12. cikk);
- **tiszteletjék**, és önálló személyként bánjanak vele (16. cikk).

Az egyezmény azt is meghatározza, mi az, ami ellentétes a gyermek mindenek felett álló érdekével. Például, ha:

- **törvénytelenül vagy önkényesen megfosztják szabadságától** (37. cikk)
- bármiféle **erőszaknak** van kitéve (19. cikk);
- **elszakítják szüleitől** (9. cikk);
- bármely olyan hagyományos gyakorlatnak vetik alá, mely **egészségét veszélyezteti** (24. cikk);
- olyan **munkát** kell végeznie, amely **veszélyes és káros** (32. cikk);
- vagy más módon **kizsákmányolás** illetve **bántalmazás** áldozatává válik (33-36. cikk).⁹²

⁹¹ „A guide to the interpretation of other articles. It is significant that in its Concluding Observations the Committee seldom refers only to one article. It has instead tended to see the Convention as a comprehensive set of interdependent rules with the best interests of the child as an overarching principle.”
Forrás: Thomas Hammarberg, Európa Tanács Emberi Jogok Biztosa), cím: The Best Interests of the Child - what it means and what it demands from adults; Varsó 2008. május 30. Id: <http://www.crin.org/resources/infoDetail.asp?ID=17649>

⁹² Előadasként elhangzott Gyulai Gábor Kiutasítás és Emberi Jogok c. – az Európai Visszatérési Alap támogatásával megvalósult, a Magyar Helsinki Bizottság által lebonyolított - képzésén 2009.06.29-én és 07.06-án a Magyar Bíróképző Akadémián. Forrás: Thomas Hammarberg, Európa Tanács Emberi Jogok Biztosa), cím: The Best Interests of the Child - what it means and what it demands from adults; Id: <http://www.crin.org/resources/infoDetail.asp?ID=17649>

Ezek bekövetkeztét az Egyezményben részes államoknak meg kell akadályozniuk, illetve ha valamilyen kényszerintézkedés elkerülhetetlen, arra csak törvényes keretek, bírói döntés alapján kerülhessen sor.

5.3.2. A gyermeki jogok érvényesülése az idegenrendészeti munka során – példaértékű gyakorlat⁹³

I. Kiutasítás és hozzáférés az állam területéhez, a kísérő nélküli kiskorú, mint önálló védelmi kategória az idegenrendészetben

A menekültügyi eljárásban szerezhető védelmi kategóriákon (ld. 3. fejezet) kívül a felnőtt **családtagjaiktól elszakított gyermekek pusztán életkoruk miatt is védelemre jogosultak Magyarországon területén**. Hazánk nemzetközi kötelezettségeivel összhangban a Harmtv. 29. § (1) bekezdése szerint „humanitárius célból tartózkodási engedéllyel kell ellátni (...) azt a harmadik országbeli állampolgárt, aki a Magyar Köztársaság területén született és azt követően a magyar jog szerint érte felelős személy felügyelete nélkül maradt, illetve a kísérő nélküli kiskorút”.

További garancia, hogy a Harmtv. 45. § (5) bekezdés értelmében „**Kísérő nélküli kiskorú csak akkor utasítható ki**, ha a származási államában vagy más befogadó államban a **család egyesítése, illetve az állami vagy egyéb intézményi gondoskodás megfelelően biztosított.**” Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy a kísérő nélküli kiskorúakat szélesebb körű kiutasítás elleni védelem illeti meg, mint a felnőtteket, **hiszen kiutasításukra csak a másol biztosított, valódi védelem esetén nyílik lehetősége a hatóságoknak**. Ez a gyermek legfőbb érdekét szem előtt tartva egyben azt is jelenti, hogy az idegenrendészeti hatóságok kötelesek proaktívan eljárni és megvizsgálni, hogy mi vár kiutasítása esetén a kiskorúra, visszakerül-e a családjába vagy más – megfelelő – intézményi gondoskodásban részesül-e.

A kísérő nélküli kiskorúak kiutasítással szembeni védelme tehát szélesebb esetkört ölel fel, mint az Emberi Jogok Európai Egyezményében biztosított 3. cikk szerinti védelem, amely a kínzás, embertelen megalázó bánásmód tilalmát jelenti, mert nem szükséges, hogy ilyen bánásmód veszélye álljon fenn a kiskorúval szemben. Mind a magyar, mind a nemzetközi jogszabályok⁹⁴ és ezek példaértékű alkalmazásának joggyakorlata megerősíti tehát, hogy a kísérő nélküli kiskorúak különösen sérülékenyek és különleges bánásmódot igényelnek. Ugyanígy, nem szükséges a kiskorúnak menedékkérelmet benyújtania ahhoz, hogy az eljáró hatóság kötelező jelleggel vizsgálja a kiskorú kiutasítása, visszairányítása esetén az elérhető intézményi gondoskodás lehetőségét és a család egyesítést. A határozatban választott alternatíva minden esetben a gyermek mindenek felett álló érdekét kell, hogy szolgálja.

Az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága és a Save the Children nevű szervezet ajánlásai szerint⁹⁵:

Egyes hozzátartozóitól elszakított gyermekek egyedül, migránsként utaznak és keresnek segítséget, hogy megszabaduljanak a szegénységtől, nyomortól és nélkülözéstől. A hatóságok látóköréből bekerülő hozzátartozóitól elszakított migráns gyermekeket nem szabad az országból eltávolítani a származási országukban uralkodó helyzet körülmények vizsgálata nélkül. Lehetővé kell tenni számukra, hogy menedékjogi vagy tartózkodási kérelmet nyújthassanak be. Minden hozzátartozóitól elszakított gyermek számára biztosítani kell a hozzáférést a gyermekjóléti intézményekhez, oktatási és egészségügyi szolgáltatásokhoz.

II. Életkor-meghatározás

A határizleti tevékenységet ellátó hatóságok munkája során több olyan helyzet is felmerülhet,

⁹³ Forrás: a Separated Children in Europe Program Állásfoglalás példaértékű gyakorlatról (2004), 18. old.

⁹⁴ Harmtv. 45. § (5) bekezdése; a Gyermekjogi Egyezmény 6., 37. cikk b) pontja; A menekültek helyzetéről szóló 1951-es Genfi Egyezmény 33. cikke; Emberi Jogok Európai Egyezménye 3. cikk.

⁹⁵ Separated Children in Europe Program Állásfoglalás példaértékű gyakorlatról (2004), 14. old.

amikor a fenti általánosan érvényes jogelvek és rendelkezések tiszteletben tartásával járnak el jogszerűen. A gyakorlatban előfordulhat például, hogy egy feltételezhetően 18 év alatti külföldi személyt von eljárás alá a rendőrség, ám személyazonosító okmányok hiányában nehézségekbe ütközik a kiskorú pontos életkorának – ezáltal kiskorúi minőségének – megállapítása, valamint személyes adatainak rögzítése.

Több nemzetközi kutatás tapasztalatai szerint abban az esetben, ha a kísérő nélküli kiskorú életkorának megállapítása szükséges, az eljáró hatóságok az alábbiak tiszteletben tartásával kötelesek eljárni:

- az **életkor meghatározása komplex folyamat**, amely **fizikai, fejlődési, pszichikai, érzelmi és kulturális tényezőket** foglal magában, semmiképpen sem pusztán egy röntgenfelvétel;
- kétség esetén a magát 18 év alattinak valló személyt az ellenkező bizonyításáig ilyennek kell tekinteni (kétség esetén a kérelmező javára elv – principle of the benefit of the doubt), az ennek megfelelő jogkövetkezményekre is tekintettel;
- amennyiben az életkor meghatározása szükségesnek tűnik, az eljárást olyan **független szakértőnek** kell lefolytatnia, aki rendelkezik **megfelelő szaktudással és a gyermek etnikai, ill. kulturális közegének megfelelő ismeretekkel**;
- a vizsgálatot nem szabad kényszerrel, illetve a gyermek kultúrkörében elfogadhatatlan módon elvégezni (pl. férfiak ne vizsgáljanak kislányokat).

Az Egyesült Királyság Belügyminisztériumának útmutatója szerint például az életkor meghatározásnál a döntéshozóknak nem szabad kizárólag a fizikai jellemzőket alapul vennie, kivéve, ha ezek alapján egyértelműen felnőtt korú a kérelmező - és ennek egyértelmű jeleit rögzítik a hatóság munkatársai.⁹⁶

Végezetül, mivel a kormeghatározás nem egzakt tudomány, fontos megjegyeznünk, hogy még egy, a fentiek figyelembevételével lefolytatott életkor-meghatározási eljárás sem adhat pontos születési dátumot, hanem hozzávetőlegesen az életkor 2-4 éves valószínűsíthető intervallumát.

III. Őrizet

A magyar idegenrendészeti szabályozás egyik alapköve, hogy **18 év alatti személyeket nem lehet idegenrendészeti őrizet keretében fogva tartani**, így minden kiskorú nélküli kiskorú esetében gondoskodni kell arról, hogy megfelelő gyermekvédelmi gondoskodásban és elhelyezésben részesüljön. Több nemzetközi kutatás is alátámasztotta azt a feltételezést, amely szerint a fogvatartás bármely formája súlyosan megviseli az egyébként önmagáról gondoskodni képes és egészséges felnőtt embereket is, ez kiváltképp/hangsúlyozottan igaz a kis- és fiatalkorúakra.⁹⁷

Abban az esetben, ha tévedésből mégis sor kerül az őrizet elrendelésére - vagy például utóbb sikerül megszerezni a kiskorú személyazonosításra alkalmas okmányait, amely igazolja 18 év alatti

⁹⁶ UK Home Office: Assessing Age, 10. old., elérhető itt: <http://www.ind.homeoffice.gov.uk/sitecontent/documents/policyandlaw/asylumprocessguidance/specialcases/guidance/assessing-age?view=Binary>

⁹⁷ A sérülékeny menedékkérők fogvatartásával kapcsolatban számos aggodalom fogalmazódik meg jelenleg Európában, egyrészt mivel ezek a személyek a tapasztalat szerint sokkal inkább ki vannak téve a sérelmes bánásmód veszélyének, másrészt mert a tagállamok egyre nagyobb számban tartanak őrizetben menedékkérőket. A fogvatartott nőket például gyakran fenyegetheti a fizikai vagy nemi erőszak veszélye a férfi fogvatartottak vagy fogdaőrök részéről. A nők, például a terhesség alatt, további különleges ellátásra és figyelemre szorulnak. A súlyos egészségi problémákkal küzdő fogvatartottak esetében gyakran szükség van szakszerű, rendszeres vagy folyamatos egészségügyi kontrollra és ellátásra. További információ a kutatás eredményeiről: Jesuit Refugee Service (JRS): Becoming vulnerable in Detention, 2010, elérhető angol nyelven: http://detention-in-europe.org/images/stories/DEVAS/jrs-europe_becoming%20vulnerable%20in%20detention_june%202010_public_updated%20on%2012july10.pdf

életkorát - **minden érintett hatóság köteles haladéktalanul gondoskodni arról, hogy az érintett kiskorú mihamarabb szabaduljon** és a szükségleteinek megfelelő gyermekvédelmi gondoskodásban részesüljön. Ezek elmaradása felvetheti a jogellenes fogvatartás⁹⁸ tényállását, és így az eljáró hatóságok esetleges felelősségre vonását.⁹⁹

A kísérő nélküli kiskorúak helyzetétől eltérően nyert szabályozást a kiskorú gyermekkel érkező családok idegenrendészeti őrizete. Ebben az esetben ugyanis a Harmtv. 56. § (3) bekezdése szerint a kiskorú gyermekkel rendelkező családdal szemben, **a gyermek mindenek felett álló érdekét elsődlegesen figyelembe véve, őrizet csak végső intézkedésként, legfeljebb harminc napra rendelhető el**, ha az idegenrendészeti hatóság megállapítja, hogy az őrizet elrendelésének célja az úti okmány elvételével (Harmtv. 48. § (2) bekezdés) és a kötelező tartózkodási hely kijelölésével (Harmtv. 62. § (1) bekezdés) nem biztosítható.

IV. Családtagok felkutatása, kapcsolattartás a szülőkkel

A Gyermekjogi Egyezmény 9. cikkének megfelelően az ENSZ Menekültügyi Főbiztosság ajánlásai szerint a családtagok felkutatását a lehető leghamarabb meg kell kezdeni, de csak abban az esetben és úgy, hogy az ne veszélyeztesse a gyermek biztonságát vagy a gyermek családtagjait a származási országban. A családtagok, szülők felkutatása kizárólag bizalmas körülmények között történhet. A felkutatásban résztvevő hatóságoknak együtt kell működniük az ENSZ intézményeivel, a **Vöröskereszt Központi Kereső Szolgálatának Nemzetközi Bizottságával**¹⁰⁰ és a **Nemzetközi Szociális Szolgálattal**¹⁰¹ (ISS). A felnőtt hozzátartozóitól elszakított gyermekeket a családtagjai felkutatásáról megfelelően és számára érthető módon kell tájékoztatni, a véleményét ki kell kérni, és figyelembe kell venni az eljárás során.

V. Ügygondnok

Általános érvényű alapelv, hogy **a gyermekekkel foglalkozó minden szakembernek** (pedagógus, szociális munkás, ügyintéző, rendőr, ügygondnok, orvos stb.) tisztában kell lenniük a gyermek speciális, más ügyfélkörtől eltérő **szükségeivel és gyermekbarát módon kell eljárniuk**. A Gyermekjogi Egyezmény 3. cikke előírja, hogy az államok gondoskodnak arról, hogy a gyermekvédelemmel, illetve ellátással foglalkozó intézmények és szolgálatok megfeleljenek a vonatkozó szabályoknak, többek között rendelkezzenek a feladatok elvégzésére alkalmas munkatársakkal és megfelelő ellenőrző mechanizmussal.¹⁰² A gyermek érdekeinek leghatékonyabb képviselője céljából **az eljáró hatóságoknak ügygondnok kirendeléséről kell intézkedniük**, miután megállapították, hogy az eljárásban szereplő külföldi kísérő nélküli kiskorú.¹⁰³ Ahhoz, hogy az ügygondnok valóban a gyermek segítségére legyen és hatékonyan lássa el feladatát, annál többre van szükség, minthogy pusztán jelen legyen a különböző eljárási cselekményeknél.

⁹⁸ A Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény 228.§

⁹⁹ 114/2007. (V. 24.) Korm. rendelet a harmadik országbeli állampolgárok beutazásáról és tartózkodásáról szóló 2007. évi II. törvény végrehajtásáról, 128/A. §

¹⁰⁰ A Magyar Vöröskereszt Keresőszolgálatáról bővebb információ itt található: <http://www.keresoszolgalat.hu/>

¹⁰¹ A Nemzetközi Szociális Szolgálat (International Social Services) azon családoknak és gyermekeknek segít, akik kényszervándorlásuk, menekülésük következtében szembesülnek szociális nehézségekkel és elszakadtak egymástól. Bővebb információ elérhető itt: <http://www.iss-ssi.org/2009/index.php?id=1>

¹⁰² Erről a Separated Children in Europe Program Állásfoglalás példaértékű gyakorlatról (2004), című kiadvány a következőket jegyzi meg: „A felnőtt hozzátartozóitól elszakított gyermekekkel foglalkozóknak megfelelő képzést kell kapniuk az ilyen gyermekek szükségleteiről/igényeiről. A határőrség, az idegenrendészet és a bevándorlási hivatal munkatársait képezni kell gyermek-barát meghallgatási technikák terén” 10. old.

¹⁰³ 114/2007. (V. 24.) Korm. rendelet, 72.§ (2) bekezdése szerint a kísérő nélküli kiskorú érdekeinek védelmében az idegenrendészeti hatóság köteles ügygondnok kirendelése iránt az eljárás megindításakor haladéktalanul intézkedni.

Az ügygondnok összetett feladatai közé tartozik, hogy:

- biztosítsa, hogy minden döntést a gyermek mindenek felett álló érdekének szem előtt tartásával hoznak meg;
- **biztosítsa**, hogy a felnőtt hozzátartozóitól elszakított **gyermek megfelelő gondoskodásban, elhelyezésben, oktatásban, nyelvi segítségben és egészségügyi ellátásban részesüljön**;
- biztosítsa, hogy a menedékjogi, ill. idegenrendészeti eljárásban **megfelelő jogi képviselő**hez jusson;
- **adjon tanácsot**, ill. **konzultáljon** a gyermekkel;
- járuljon hozzá a gyermek mindenek fölött álló érdekeit szolgáló, hosszú távú megoldás kidolgozásához;
- létesítsen kapcsolatot a gyermek és azon szervezetek között, amelyek szolgáltatást nyújthatnak a gyermek számára;
- szükség esetén **képviselje a gyermek érdekeit**;
- tárja fel a **család felkutatásának** és egyesítésének lehetőségét;
- segítse a gyermeket a családjával történő kapcsolattartásban.¹⁰⁴

Összefoglalva tehát:

1. A Magyarországra érkező, családtagjaiktól elszakított 18 év alatti kiskorúaknak speciális védelemre és különleges, a gyermek szempontjait maximálisan tiszteletben tartó bánásmódra van szüksége. Ezek a gyerekek és fiatalok elsősorban gyermekként és másodsorban migránsként, menedékkérőként vagy határsértőként kezelendők.
2. Ez egyben kötelezettséget ró az eljáró idegenrendészeti és gyermekvédelmi hatóságokra, hogy eljárásuk során a gyermek mindenek felett álló érdekét szem előtt tartva hozzák meg a gyermek sorsát érintő döntéseiket.
3. Kísérő nélküli kiskorút csak abban az esetben lehet Magyarországról kiutasítani, ha származási államában vagy más befogadó államban a család egyesítése, illetve az állami vagy egyéb intézményi gondoskodás megfelelően biztosított.
4. Ha kétség merül fel a kiskorú életkorát illetően, akkor körültekintő módon, a fizikai, pszichikai és a kulturális szempontokat is tekintetbe véve lehet indokolt az életkor-meghatározási vizsgálat lefolytatása, megfelelő szaktudással rendelkező szakemberek bevonásával. Fontos megjegyezni, hogy az életkor meghatározására irányuló leg-
alaposabb vizsgálat sem adhat pontos születési dátumot, a „hibahatár” 2-4 év is lehet.
5. Mindaddig, amíg a szakértői vizsgálat a felnőtt életkor megállapításával zárul, gyermekként kell kezelni az adott kiskorút.
6. 18 év alatti külföldi idegenrendészeti őrizetét nem lehet elrendelni, ehelyett gyermekvédelmi intézményben kell elhelyezni.
7. Az eljáró hatóságok kötelesek felkutatni a hozzátartozóitól elszakított kiskorú családtagjait, úgy, hogy ez ne járjon a gyermek érdekeinek sérelmével.

¹⁰⁴ Separated Children in Europe Program Állásfoglalás példaértékű gyakorlatról (2004), 16 old.

5.4. A nők és a társadalmi nem (gender) kérdése

5.4.1. A nőkkel való bánásmód

- Óvatos nemzetközi becslés szerint élete során minden harmadik nőt megvertek már.
- 1995 és 2000 között az emberkereskedelem mintegy 50%-kal nőtt.
- Több mint 90 millió afrikai leánygyermek és nő vált nemiszerv-csonkítás áldozatává.
- Tömeges nemi erőszakra derült fény Boszniában, Kambodzsában, Libériában, Peruban, Szomáliában és Ugandában. Az Európai Unió tényfeltáró delegációjának becslése szerint több mint 20 000 nőt erőszakoltak meg a boszniai háborúban.
- Sierra Leonében a menekült háztartásokban élő nők 94%-a számolt be szexuális bántalmazásról, kínzásról és szexuális rabszolgaságról. 250.000 és 500.000 közöttire tehető azon nők száma, akiket megerőszakoltak a ruandai népirtás során.¹⁰⁵

70

Tény, hogy a nők általában sokkal inkább ki vannak téve emberi jogi sérelmeknek, mint a férfiak. Ez összefügg azzal, hogy az élet sok területén kiszolgáltatottak az egyenlőtlen hatalmi helyzetük, és ebből következően a gyengébb érdekérvényesítő képességük vagy lehetőségeik miatt. Gyakran válnak áldozatává erőszaknak, szexuális erőszaknak. Meghatározott politikai kontextusban, háborús, polgárháborús körülmények között a szexuális erőszaknak jelképes jelentősége is van: az erőszaktevő csoport fölényét fejezi ki a legyőzöttek, a megszállt terület lakossága, valamely nemzeti kisebbség felett. Egyes esetekben fegyverként alkalmazzák a nők elleni erőszakot, ezzel alázza meg és gyengítve az ellenség férfi táborát. Büntetésként is megjelenhet az erőszak. A közösen elkövetett erőszak (és bűnrészesség) csapatépítés célját is szolgálhatja, de jutalomként is funkcionál. A nemi erőszak stigmatizálja az áldozatot. A Nemzetközi Büntetőtörvényszék Római Alapokmánya (1998) emberiség elleni bűncselekménynek minősítette az erőszakos közöszlést, a szexuális rabszolgaságot, a kényszerprostitúciót, a kényszerterhességet, a kényszersterilizációt és a szexuális erőszak más hasonló súlyú formáját.

A traumatizáló tapasztalatok bekövetkezhetnek már a származási országban (politikai, etnikai, vallási vagy egyéb indíttatású üldözés következtében), menekülés közben, lehet maga az utazás traumatizáló hatású az elszervezésénél megaláztatás, kihasználás, visszaélések miatt. Az sem ritka, hogy a menedéket nyújtó ország(ok)ban következik be a trauma különböző visszaélések miatt. Különösen emeli a kockázatot az embercsempészek és emberkereskedők közreműködése, akik nélkül igen sokan nem is tudnák elhagyni üldöztetésük helyszínét, ugyanakkor a „szolgáltatók” pénzhétsége miatt nem egy élet veszett oda.

A sérülékenységet erősítő tényezők: terhesség, traumatizáció és ha a gyermekeit egyedül neveli az anya.

Ami a bánásmódot illeti, lehetőség szerint a nőkkel nők foglalkozzanak, legyen az ügyintézés, meghallgatás, motozás vagy szociális tanácsadás. Figyeljünk a traumatizációra utaló árulkodó jelekre, szükség esetén kérjük szakember segítségét (pszichiáter, pszichológus, jogász, szociális munkás). Az elhelyezés megszervezésénél fontos, hogy védeltséget biztosítsunk a nőknek, lányoknak és a gyermekeiket egyedül nevelő anyáknak. Ez történhet egy védett, csak a számukra nyitva álló épület vagy épületrész rendelkezésre bocsátásával. Helyes, ha állandó ügyeletet biztosítunk

¹⁰⁵ Forrás: Violence Against Women: The Hidden Health Burden (World Bank 1994), A Statistics for Action Sheet (L. Heise, IWTC, 1992), Progress of the World's Women (UNIFEM, 2000).

szociális munkás (ok) révén, akik szintén nők. Alakítsunk ki működőképes rendszert az erőszak megelőzésére illetve következményeinek kezelésére. Fontos a mielőbbi megfelelő reagálás, kezelés biztosítása, hogy az eljárásokat érdemben és megfelelően lehessen lefolytatni, az érintett teljes értékű közreműködésével. Mindig kérdezzünk rá, hogy az érintett maga mit lát megfelelőnek az adott helyzetben.

Trauma és életkor

Az ENSZ (Declaration on the Elimination of Violence against Women, DEVW, 1993), a „**nők elleni erőszakot**” a következőképpen definiálja: „Bármely nemi alapú erőszak, mely fizikai, szexuális, vagy pszichológiai szenvedést okoz vagy okozhat nők számára, beleértve ezen tettekkel való fenyegetést, kényszerítést, és az önkényes szabadságkorlátozást, mely történhet nyilvánosan vagy a személyes szférán belül” (Unesco 1999). A kiáltvány három formáját különbözteti meg a nők elleni erőszaknak: **családi, közösségi és állami.**

A nőkkel szemben alkalmazott kínzás módjai a **szexuális, a testi és a lelki kínzást** is magukban foglalják. A szexuális kínzás módszerei közé tartozik a szexuális zaklatás vagy abúzus; a módszeres erőszak; az ismétlődő erőszak; a csoportos erőszak; az elektrosokk; az intim testrészek bántalmazása. A lelki kínzásnak is lehet szexuális hangvétele, amikor a kínzók gúnyt űznek a megkínzott nő testéből, és szóban előre bemutatják a szexuális kínzás részleteit.

A **háborús konfliktus során elkövetett szexuális erőszak** a nemi diszkrimináció példája, a háborúk erőteljesen gender egyenlőtlenségen alapszanak. Számos kutatás beszámolt arról, hogy a nők és gyermekek a háború kiszolgáltatottjai. A konfliktuszonákban vagy háborús övezetekben élő nőknek számos többlet-traumával kell megbirkózniuk: erőszakkal vagy szexuális bántalmazással, gyermekeik meggyilkolásával, családjuk szétrombolásával és a túlélésért folytatott küzdelemmel. A szexuális kínzást sokkal nagyobb arányban alkalmazzák nők, mint férfiak esetén, a nőkkel szemben elkövetett szexuális erőszak gyakran az ellenség elnyomásának és megalázásának eszköze, mint ahogyan azt a ruandai és a boszniai népiirtás esetében is láthattuk, ahol a megerőszakolások aránya különösen magas volt. A nők tömeges megerőszakolása a délszláv háborúban kiváltotta a női jogi szervezetek erőteljes fellépését és az ENSZ beavatkozását.

A kínzás formáival foglalkozó szakértők megállapították, hogy a **háborúk során elkövetett tömeges nemi erőszak** mögött számos jelenség rejlik; az indítékok közé tartozik a civil lakosság menekülésre késztetése, elűzése vagy kiirtása, nemzedékeken átívelő bosszú vagy büntetés, nőgyűlölet, vagy a nemzeti, etnikai felsőbbrendűség kifejezése. Az ellenség női populációjának megsemmisítése, és maradandó sérülések okozása tehát **a pszichológiai hadviselés egy formája.**

Az szexuális erőszak következményei között elkülönítették a fizikai és lelki zavarokat, illetve a szexuális problémákat. A pszichológiai zavarok közé sorolhatóak az alábbiak:

- súlyvesztés, az étvágytalanság vagy étvágycsökkenés
- különböző testi fájdalmak, a saját test elutasítása, az áldozat undora a saját testétől
- koncentrációs nehézségek, emlékezeti zavarok
- fáradékonyság, az érdeklődés jelentős csökkenése fontos tevékenységek iránt
- a biztonságérzet csökkenése, túlérzékenység, nyugtalanság
- a szexuális erőszak gyakori újraélése bizonyos ingerek hatására vagy álomban
- félelem és szorongás a szexualitással kapcsolatosan; aszexualitás; és szüléstől/gyerekvállalástól való rettegés (mely gyakran abortuszhoz vagy sterilizációhoz vezet).

Számos tanulmány beszámol arról, hogy a **szexuális erőszak nyomán gyakoribb a PTSD**, mint az erőszak egyéb formái esetén. A háborúban elkövetett szexuális erőszak áldozatainál is nagy arányban diagnosztizálnak PTSD tüneteket; a szakértők kiemelik, hogy a nemi bántalmazásnak jellegzetes következménye az identitás sérülése is.

A szexuális erőszak természeténél fogva magában hordozza a bűnrészesség téves gondolatát, a megerőszakolt nők gyakran még a legbrutálisabb esetekben is hibásnak és felelősnek érzik magukat, és nehezen szabadulnak a bűntudat kínzó érzésétől. A traumatizációt és bűntudatot felerősíti a **környezet elutasító és ignoráló attitűdje**, mely főleg a patriarchális és a szexet tabuként kezelő társadalmakra jellemző. Szélsőséges esetben a családok ki is közösjük a megerőszakolt nőket. A nemi erőszak mellett fizikai bántalmazást is elszenvedett nők nagyobb valószínűséggel élnek át intenzív bűntudatot, illetve a 'csúfítás' (amikor az elkövető az áldozat arcán és/vagy testén maradandó nyomokat hagy étetéssel, vágással stb.) átélt nők esetében különösen gyakori a szociális távolságtartás vagy kirekesztés a közösség részéről. **A szociális környezetnek meghatározó szerepe van tehát a szexuális erőszak feldolgozásában és a gyógyulás folyamatában.** Mivel a bántalmazás traumája nemi szerephez és etnikai jellemzőkhöz kötött jelenség, a nőknél más és eltérő súlyosságú tünetek mutatkozhatnak, mint a férfiaknál, vagy mint más etnikumhoz tartozó női csoportoknál.

5.4.2. A Szexuális orientáció és nemi identitás, mint sérülékenységi tényező

I. Fogalmak

Európa évente a – pontos adatok híján – becslések szerint több ezer leszbikus, meleg, biszexuális, transz- és interszexuális (LMBTI) menedékkérő érkezik. A nemzetközi jog szerint **védelem illeti azokat, akiket hazájukban szexuális orientációjuk vagy nemi identitásuk miatt üldöznek.**

Mit is jelentenek ezek a **fogalmak**?

- 1. Leszbikus:** Az a nő, aki fizikailag és érzelmileg vele azonos nemű ember (ek)hez vonzódik.
- 2. Meleg:** Aki fizikailag és érzelmileg azonos nemű ember (ek)hez vonzódik. Leggyakrabban a kifejezést olyan férfi vonatkozásában használjuk, aki férfiakhoz vonzódik, ugyanakkor meleg/leszbikus nő esetében sem helytelen a kifejezés alkalmazása.
- 3. Biszexuális:** Olyan személy, aki fizikailag, érzelmileg mind férfiakhoz, mind nőkhez vonzódik.
- 4. Transz:** A „transz” összefoglaló kifejezés. Azokra az emberekre használjuk, akiknek nemi identitása és/vagy nemiségüknek kifejezése különbözik a biológiai nemüktől. Így tehát például transz ember a férfi nemi szervekkel rendelkező személy, aki férfiként öltözik és viselkedik, azonban önmagát nőnek tekinti, és ugyancsak transz az az ember, akinek női nemi szervei vannak, nőként gondol magára, de a közösségi életben férfiként viselkedik, így öltözik (transzvesztia). A transz emberek saját döntésüktől – és nem fizikai megjelenésüktől vagy viselkedésüktől – függően nők vagy férfiak, de az is előfordulhat, hogy nem tudják magukat egyik kategóriába sem besorolni. A transz emberek – ezt engedő szabályozás esetén – dönthetnek testük hormonális vagy műtéti úton történő megváltoztatásáról.
- 5. Interszexuális:** Az interszexuális személy olyan nemi – anatómiai - jegyekkel rendelkezik, amely sem a férfiak, sem a nők esetében nem szokványos. Az „interszexuális” összefoglaló kifejezésként is alkalmazható: magában foglalja az anatómiai fejlődés nemi vonatkozású rendhagyó eseteit. Az „interszexuális” kifejezés jelentése nem egyezik meg és nem felcserélhető a „transz” fogalommal.

E fogalmak kezdőbetűjéből áll az LGBTI betűszó.

- 1. Szexuális orientáció:** A szexuális orientáció vagy irányultság egy ember mély érzelmi és szexuális vonzalmát jelenti, illetve intim kapcsolatára vonatkozik, amelyet másnemű vagy azonos nemű vagy egynél több nemmel/nemiséggel rendelkező személlyel létesít vagy létesítene.
- 2. Nemi identitás:** A nemi identitás az egyes embernek a saját neméhez kapcsolódó legmélyebb belső és személyes érzékelése, tapasztalata. A nemi identitás és a biológiai nem nem feltétlenül egyezik meg. A nemi identitás a testről való személyes tudatot, érzékelést (ide értve adott esetben, ha ez szabadon választott, a külső megjelenés vagy testfunkció orvosi, műtéti vagy más úton történő megváltoztatását), a nemiség kifejeződését, például a ruházatot, beszédet és viselkedésformákat jelenti.

A szexuális orientációnak vagy a nemi identitásnak nem feltétele, hogy az adott személynek partnere vagy egyáltalán szexuális tapasztalata legyen.

73

A leszbikus, meleg, biszexuális, transz és interszexuális emberekkel kapcsolatos fogalmak egymáshoz való viszonyát az alábbi táblázat tartalmazza:

szexuális orientáció			nemi identitás	
leszbikus	meleg	biszexuális	transz	interszexuális

Egy LGBTI embertől – sem származási országában, sem a befogadó országban – **nem elvárható, hogy elrejtse szexuális irányultságát vagy nemi identitását** azaz, hogy diszkréten éljen. Ez alapvető emberi jogának megtagadását jelentené. Azoknak az LGBTI embereknek, akik megalapozottan félnek attól, hogy a társadalmi csoportba való tartozásuk miatt üldöznék őket, nemzetközi védelmet kell biztosítani.

II. Az LGBTI emberek megítélése

Az LGBTI embereket gyakran a bennünk kialakult **sztereotípiák alapján ítéljük meg**. Helytelenül azt gondoljuk, hogy például a meleg férfiak mind nőiesen néznek ki, vagy, hogy minden transz ember nemi átalakító beavatkozást vesz igénybe, illetve, hogy egy leszbikusnak nem lehet gyermeke.

Az LGBTI emberek – különösen, ha távoli szociális, kulturális környezetből jönnek – **nem feltétlenül tudják** szabatosan, az Európában ismert fogalmakkal, akár még a tolmács segítségét igénybe véve sem, **jól kifejezni magukat**, problémáikat pontosan megfogalmazni.

A szocio-kulturális eltérések és a nyelvi nehézségek súlyos félreértésekre adhatnak okot: előfordulhat például, hogy a migráns által használt nyelvben a nem heteroszexuális irányultságú emberekre a „szexmunkás” kifejezést használják, holott az, akire használják nem prostituált.

Ahogy a heteroszexuális emberek **nemi és érzelmi érése is különböző** formában, ütemben történik, ennek külső kifejeződése is eltérő, így az LGBTI emberek is más és más külső jegyeket, magatartásformákat mutathatnak.

III. Az LGBTI emberek sérülékenysége és védelmük

A származási országukból szexuális irányultságuk vagy nemi identitásuk miatt üldözött migránsok **súlyos diszkrimináció vagy emberi jogi jogsértések áldozatai** lehetnek:

- a világ 76 országában¹⁰⁶ büntetéssel sújtják az azonos neműek közötti szexuális kapcsolatot, 7 országban¹⁰⁷ ezt halállal büntetik;
- hatóságok, nem állami szereplők (szomszédok, bűnbandák, stb.) erőszakot, szexuális bántalmazást, kínzást követhetnek el az LGBTI emberekkel szemben;
- súlyos diszkrimináció, kirekesztés érheti az LGBTI embereket: az egészségügyi ellátáshoz, oktatáshoz, munkához és szociális ellátásokhoz való hozzáférésüket megtagadhatják.

A tapasztalatok szerint az LGBTI menedékkérők a biztonságos országokba történő befogadásukkor is jelentős nehézségekkel kénytelenek szembe nézni: a homofób és transzfób zaklatás és erőszak gyakran előfordul az őrizetben és befogadó államokban.¹⁰⁸ Bár az LGBTI emberek nem mindig minősülnek sérülékeny csoportba tartozónak, sokuk mégis különösen kiszolgáltatott az általuk elszenvedett súlyos üldözési cselekmények miatt. Továbbá az LGBTI menedékkérőket a befogadó országban is súlyos diszkrimináció és tabuk fenyegetik. E két tényező miatt gyakran valóban **sajátos befogadási igényeik** lesznek.

Az LGBTI migránsok gyakran **félnek felfedni menekülésük okát** (t.i. szexuális irányultságukat vagy nemi identitásukat) a velük azonos országból vagy közösségből érkező menedékkérők előtt, akiket velük azonos szálláson helyeztek el, mert tartanak attól, hogy társaik kiközösítik, megbélyegzik őket, erőszakot követnek el ellenük, illetve származási országukba való visszaküldésük esetén környezetük – akaratuk ellenére – értesül e tulajdonságukról. Ez a félelem akadályát képezheti annak is, hogy az LGBTI emberek érkezésüket követően rövid időn belül a hatóságoknak beszámoljanak homoszexualitásukról vagy a többségtől eltérő nemi identitásukról.

Az LGBTI emberek védelmére a **hatóságoknak kiemelt figyelmet kell fordítaniuk, diszkrétan kell eljárniuk**, nem hozhatják harmadik személyek tudomására a külföldi szexuális irányultságát vagy nemi identitását, mert ezzel lelki és testi egészségét veszélyeztethetik. Az őrizetben (és más szálláshelyeken) biztosítani kell a homofób és transzfób támadások megelőzését, az ellenük való védelmet. Ha az LGBTI emberek zaklatásnak vagy erőszaknak lennének kitéve, akkor biztosítani kell a biztonságos helyen történő elhelyezésüket, illetve az elkövetőt vagy veszélyeztetőt kell áthelyezni.

A leszbikus, meleg, biszexuális, tranz és interszexuális emberekkel való emberséges bánásmódot és környezetet akkor lehet megfelelően kialakítani, ha az LGBTI emberek vagy szervezeteik közreműködhetnek benne.

¹⁰⁶ Eddie Bruce-Jones and Lucas Paoli Itaborahy: State-sponsored Homophobia, A world survey of laws prohibiting same-sex activity between consenting adults, The International Lesbian, Gay, Bisexual, Trans and Intersex Association, 2011. május, http://old.ilga.org/Statehomophobia/ILGA_State_Sponsored_Homophobia_2010.pdf, utolsó hozzáférés: 2011. november 4.

¹⁰⁷ Ezek az országok: Irán, Jemen, Nigéria északi államai, Mauritánia, Szaud-Arábia, Szomália déli része, Szudán.

¹⁰⁸ Sabine Jansen, Thomas Spijkerboer: Fleeing Homophobia. Asylum Claims Related to Sexual Orientation and Gender Identity in Europe, 2011. Elérhető itt: http://www.rechten.vu.nl/nl/Images/Fleeing%20Homophobia%20report%20EN_tcm22-232205.pdf, utolsó hozzáférés: 2011. november 4.

Összefoglaló kérdések

1. Mi a PTSD és mik a fő tünetei?
2. Milyen egyéb pszichés és fizikai következményekkel jár a súlyos traumatizáció?
3. A traumatizáltak kezelésében milyen szempontokat kell figyelembe venni?
4. Mik a traumás emlék jellemzői, hogyan befolyásolják a történet visszaidézését és megosztását?
5. Mely okok, illetve körülmények állhatnak a gyermekek kényszervándorlása mögött?
6. Hol kell elhelyezni a kísérő nélküli kiskorúakat az idegenrendészeti eljárás lefolytatásának időtartamára?
7. Mit jelent a gyermek mindenkinek felett álló érdekének szem előtt tartása? Hozzon gyakorlati példákat, mely esetekben merülhet ez fel?
8. Mely körülményeket köteles az idegenrendészeti hatóság figyelembe venni a kísérő nélküli kiskorúval szemben lefolytatott kiutasítási eljárásban?
9. Ön szerint igaz a következő állítás: a tudomány mai állása szerint pontosan meghatározható bármely személy életkora? Kérjük, indokolja válaszát.
10. Milyen szerepe van az erőszaknak háborús, polgárháborús körülmények között?
11. Mikor, hol következhet be traumatizáló esemény?
12. Melyek a legfőbb szempontok a nőkkel kapcsolatos eljárások és bánásmód terén?
13. Melyek azok a legfontosabb speciális elvárások, amelyeknek az LMBTI migránsokkal való munka során a határ- és idegenrendészeti tevékenységben meg kell felelni?

75

Ajánlott szakirodalom

Menekültek, hazatérők és belső menekültek elleni szexuális és nemi alapú erőszak: megelőzés és a következmények kezelése - Irányelvek, UNHCR, Budapest, 2003

Herman, J. (2003). Trauma és gyógyulás. Háttér Kiadó – Kávé Kiadó – NANE Egyesület., Budapest.

VI. Interkulturális kommunikáció

Miért nem eszi meg egy pakisztáni állampolgár a szalámit, indiai társa pedig a marhapörköltet? Miért ragaszkodnak egyes muzulmán asszonyok a fejkendő viseléséhez, míg mások nem? Miért érzi megaláztatónak egy vietnami ember, ha az Európában szokásos kézmozdulattal hívjuk magunkhoz? Miért van az, hogy két afgán sokszor nem ért szót egymással? Célszerű idegenrendészeti őrizetben egy zárkában elhelyezni egy ibó és egy hausza etnikumhoz tartozó nigériai állampolgárt? Miért van a közel-keleti arab embereknek olyan sok neve? A határőrizeti és idegenrendészeti munka során számtalan ilyen kérdés merül föl.

A rendészeti eljárásokban – különösen ott, ahol **eltérő kulturális háttérű emberekkel**, mint például migránsokkal vagy romákkal kell dolgozni – elengedhetetlen, hogy a hatósági személyek tisztában legyenek az **interkulturális kommunikáció** alapjaival, és ismereteiket megfelelően alkalmazzák. Ez nem pusztán emberiességi szempontból lényeges: a határőrizeti és idegenrendészeti munka során a hatóság számára is csak **így biztosítható a kommunikáció (és ezáltal a**

rendőri munka) hatékonysága, illetve a konfliktusok elkerülése. A továbbiakban áttekintjük azokat az alapfogalmakat és készségeket, amik segíthetnek a kulturális különbségek megértéséhez, és hozzájárulhatnak a sikeres interkulturális kommunikációhoz.

6.1. A kultúra és az interkulturális kommunikáció

Az **interkulturális kommunikációt** kétféle módon határozhatjuk meg. Az egyik meghatározás szerint az interkulturális vagy kultúráközi kommunikáció egyszerűen annyit jelent, hogy különböző kulturális háttérrel rendelkező emberek kommunikációt folytatnak egymással (pl. beszélgetnek, leveleznek, tárgyalnak, ügyintéznak, stb.). A másik meghatározás szerint egy ilyen helyzet önmagában még nem interkulturális, csak akkor válik azzá, ha bizonyos feltételek teljesülnek. Vagyis az utóbbi megközelítés szerint attól még nem válik egy interakció interkulturálissá, hogy például különböző etnikumú vagy vallású emberek vesznek benne részt. Ahhoz, hogy ez a találkozás interkulturálissá váljon, minden félnek bizonyos készségekkel kell rendelkeznie, és erőfeszítést kell tennie annak érdekében, hogy a kommunikáció mindenki számára hatékony, biztonságos és sikeres legyen.

Az interkulturális kommunikáció legfontosabb alapfogalma a **kultúra**. De vajon mit is jelent pontosan és milyen szerepet játszik a kultúra személyes és közösségi életünkben? A kultúráról a legtöbb embernek először az irodalom, a színház vagy a festészet jut az eszébe. Vagy valami olyasmi, mint az „ókori görög kultúra” vagy a „francia borkultúra”. De talán még az is, hogy „kulturált ember”, vagy „kulturális program”. Aztán eszünkbe juthat még a „magas” vagy „alacsony” kultúra, a „cigány kultúra”, a „nagyvárosi kultúra”, a „hagyományos paraszti kultúra” és még sorolhatnánk. E kifejezések egy részében a kultúra egyfajta értéket hordoz. Például egy „kulturált” ember pozitívabb megítélésben részesül, mint egy „kulturálatlan”. Ebben az esetben a kultúra egyfajta műveltséget jelent. A „kulturális program” esetében használt definíció inkább a művészetek felé közelít. Az ókori görög vagy a cigány kultúra esetében valami olyanra gondolunk, ami a népek táncait, művészetét, szokásait, irodalmát és nyelvét foglalja magában. Ezekre a kifejezésekre nemcsak az jellemző, hogy beszűkítik a kultúra jelentését, hanem az is, hogy gyakran csak olyan ellentétpárokban léteznek, ahol az egyik a másik nélkül elveszíti jelentését és értéktartalmát. Például „alacsony” kultúra nincsen „magas” nélkül, „városi” kultúra nincsen „falusi” kultúra nélkül, stb. A kultúra tehát valami olyasmi, ami szorosan kapcsolódik egy-egy társadalom vagy csoport működéséhez és összefügg az emberek mindennapi vagy különleges szokásaival.

Amikor interkulturális kommunikációról beszélünk, a **kultúra társadalomtudományos meghatározását** használjuk, ami sok szempontból **eltér a fenti köznapi jelentéstől**. A kulturális antropológia a köznyelvel ellentétben a **kultúrára, mint az emberi lény egyetemes jellemzőjére** tekint. Vagyis a kultúra önmagában **nem hordoz pozitív vagy negatív** tartalmat, viszont a kultúra létrehozása és gyakorlása az emberi lény egyik legfontosabb jellemzője. Ralph Linton antropológus megfogalmazásában: „nincsenek kulturálatlan társadalmak vagy egyének. Minden ember kulturált abban az értelemben, hogy valamely kultúra részese”. E szerint a megközelítés szerint az alacsony és magas kultúrára vonatkozó elképzelések maguk is csupán egy bizonyos kulturális vagy gondolkodási rendszer termékei. A kulturált vagy kulturálatlan ember képzetei olyan eszközök, amelyekkel egy-egy társadalom tagjai értelmezik az őket körülvevő világot, és osztályozzák önmagukat és a társadalom más tagjait.

Edward Tylor, a kulturális antropológia mint tudományág megalapítója szerint **„a kultúra [...] összetett egész, amely magában foglalja a tudást, hiedelmet, művészetet, törvényt,**

hagyományt és mindazon egyéb képességet és szokást, amelyre az embernek a társadalom tagjaként szüksége van”. Ennek a meghatározásnak több fontos eleme is van:

- Az első, hogy a kultúrát **rendszerként** határozza meg, amelynek belülről értelmezhető és kívülről leírható jelentései és összefüggései vannak. Egy kultúrában **minden mindennel összefügg**, és így mindent csak a lehető legtöbb szempont figyelembe vételével érthetünk meg. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy egy közösség tevékenységei nem értelmezhetők a kultúra többi részétől elszigetelten. A közösség bármely megnyilvánulása szorosan összefügg többek között a vallással, a gazdasággal, a családi struktúrával, a szokásokkal, a politikai rendszerrel, stb. Gondoljunk csak saját karácsonyi ünnepkörünkre. A karácsony jelenségét csak úgy lehet megérteni, ha figyelembe vesszük annak gazdasági (vásárlás, fogyasztás, csereügyletek), vallási (pogány, zsidó és keresztény gyökerek és rítusok), rokonsági (családi szálak megerősítése), politikai (szabadnap, ünnepnap) és rituális (közös vacsora, a felszolgált ételek, a karácsonyfa) aspektusait. Ha például egy marslakónak akarnánk elmagyarázni, hogy mit is jelent nálunk a karácsony, legalább ezeket a szempontokat figyelembe kell vennünk, hogy a „karácsonyt” a maga teljességében bemutathassuk.
- A fenti kultúra-meghatározás fontos eleme még, hogy a kultúra magában foglal mindent, amit az ember a közösség tagjaként csinál, gondol, érez vagy hisz. Vagyis a kultúra nemcsak egy kiemelt társadalmi réteg szórakozása, vagy néhány kiemelt emberi megnyilvánulás, hanem **minden emberi cselekedetet és gondolatot körbevesz**.
- Végül, a kultúrát az ember a társadalom tagjaként sajátítja el, vagyis a kultúra **nem veleszületett** tulajdonságunk, hanem valami, amit gyerekkorunkban a szocializáció során, és később a különböző közösségekben megtanulunk.

6.2. A kulturális különbségek

Nagyon leegyszerűsítve: a kultúra befolyásolja, mit és hogyan csinálunk, miről és hogyan gondolkozunk, és hogy mit és hogyan érzünk. A kultúra határozza meg például, hogy **kihez hogyan kell szólnunk** (például, hogy magázunk vagy tegezzük), vagy hogy milyen **gesztusokat** használunk, és azok mit jelentenek. A mosolygás például nem mindenhol jelent feltétlenül örömet: sok ázsiai kultúrában a mosoly azt jelzi, az illető zavarban van. De hozhatnánk példának a felmutatott hüvelykujjat is, ami Magyarországon általánosan 1-et jelent, a világon nagyon sok helyen azt jelenti: oké, minden rendben, de Japánban például ezzel jelölik azt, hogy „férfi” és az 5-ös számot is. A kultúra tanult jellegéből fakad, hogy erősen befolyásolja viselkedésünket. Jól példázza ezt, hogy hol étkezzünk: a földön vagy az asztalnál. Noha a két viselkedés önmagában csupán ugyanannak az alapvető fizikai igénynek a kielégítésére irányul (evés), mi az adott kultúra parancsainak megfelelően alakítjuk viselkedésünket, és vagy a földön vagy az asztalnál étkezzünk. A rendszer zártsága folytán pedig természetesnek vesszük azt, amit saját kultúránkban elsajátítottunk: „az a normális, ha az ember az asztalnál eszik, késsel-villával” – hangzik egy magyar ember szájából. Más kulturális rendszerek tagjai azonban ennek éppen az ellenkezőjét gondolják: „az a normális, ha az ember a földön eszik, és a kezét használja” – mondja egy indiai férfi. Mindkét kultúra tagjai meg vannak győződve saját szokásaik természetességéről, miközben csupán arról van szó, hogy eltérő szabályrendszereket követnek. Noha ezeket a szabályokat gyerekkorban megtanuljuk normálisnak elfogadni, **valójában egyik sem „normálisabb” mint a másik, csupán más**. A kultúra olyan természetesnek érzett dolgokat is befolyásol, mint hogy **hogyan használjuk**

a minket körülvevő teret. Bizonyos dél-európai kultúrákban az emberek sokkal közelebb állnak vagy ülnek egymáshoz, mint például Magyarországon. A magyarok ezt a közelséget gyakran tolakodónak érzik, míg dél-európai partnereink udvariatiannak tartják a távolságtartást. Híres az amerikai E. T. Halltól származó példa is: amikor egy összejövetelen egy amerikai és egy japán beszélget, a japán ember folyamatosan előre fog lépni, míg az amerikai hátrál. Ha felgyorsítanánk ezt a jelenetet, olyan lenne, mintha táncot lejteneének körben a szobában. Ennek a furcsa viselkedésnek az oka az ideális távolságról alkotott elképzelések különbözősége: míg a japán mindig közelebb, addig az amerikai egyre távolabb próbál kerülni beszélgetőtársától ahhoz, hogy elérje a számára megfelelő távolságot.

Az olyan egyértelműnek tűnő dolog is, mint hogy **milyen ételeket találunk ízletesnek, vagy mely állatokat tekintünk ehetőnek**, kultúránként változó. A franciák például jó étvággal fogyasztják el az éti csigát, míg a magyarok közül ezt sokan meglehetősen gusztustalannak találják. De a jellegzetesen magyar szokásnak tekintett szalonasütés is sok külföldi számára nehezen elfogadható, és nem értik, mi lehet olyan finom a tűzön megolvasztott zsírban. Vagyis az ételekkel kapcsolatos szabályok is kultúránként eltérőek és az étkezési szokások is egyértelműen a tanult viselkedési formák közé sorolhatók.

Az, hogy **mit tekintünk „normálisnak” és elfogadhatónak, értéknek vagy bűnnek** rendkívül eltérő a különböző kulturális közösségekben. Például a Fülöp-szigeteki illongotok között – egy közeli rokon halálakor a gyász során érzett harag leküzdése és a halott rokon halálának meg nem történtté tétele érdekében – a fejdácsolat (vagyis a rituális emberölés, ahol az áldozat fejét leválasztják a testről) bevett és elfogadott szokás volt. De gondolhatunk a hagyományos iszlám büntetőjog által (például házasságtörés esetén) alkalmazott megkövezésre és az Egyesült Államokban még mindig érvényben lévő halálbüntetésre is. Máshol, például, az európai kultúrákban – sem a fejdácsolat, sem a megkövezés sem pedig a halálbüntetés nem megengedett, és mivel mindhárom az emberölés kategóriájába tartozik, ezért teljesen elfogadhatatlannak tartják. Az arról alkotott elképzelések, hogy mit szabad és mit nem, vagy, hogy mi a jó és mi a rossz, mély érzelmi és erkölcsi töltettel bírnak. Nem véletlen, hogy ezeken a pontokon a legmélyebbek a különböző kultúrákból érkező emberek közötti választóvonalak.

A társadalmak háttérben meghúzódó **alapértékek** szintén kultúránként eltérőek. Ilyen például az úgynevezett **individualista és kollektivist** felfogások különbsége. Míg az individualista társadalmakban inkább az egyén boldogulása a fontos, és ezért az egyén bizonyos szempontból magára hagyva kell, hogy túléljen, addig egy kollektivist társadalomban az egyén mint a közösség tagja működik, annak hűséggel tartozik, és egyben attól védelmet és támogatást várhat. Persze ezeket a jellegzetességeket csak összehasonlításban fedezhetjük fel. Önmagukban nem léteznének kollektivistaként leírható társadalmak, ha nem lennének olyanok, amelyeket velük szemben individualistaként írhatnánk le. Vagyis a kultúrák egyes jellemzői, a rájuk „aggatott” kategóriák csak egymáshoz viszonyított különbözőségeik mentén kristályosodnak ki. Egy konkrét példával élve: az amerikai társadalomhoz képest az olasz még ma is meglehetősen kollektivistának fogható fel. Olaszországban a fiatalok – az amerikaiakhoz képest – nagyon későn (a húszas éveik végén vagy még később) költöznek el szüleik házából, és életük végéig számíthatnak a család támogatására, ezért cserébe annak hűséggel tartoznak. Ezzel szemben az amerikai társadalomban az olasz helyetthez képest fiatalon (tizennyolc évesen) válnak le a fiatalok a családjukról. Ezt erősíti az is, hogy a társadalom az egyéni törekvést és az egyéni ambíciókat támogatja, az egyén sokkal kevésbé számíthat a közösség támogatására, ugyanakkor kevésbé is van oda „bezárvá”. Elképzelhető, hogy mekkora nehézségekkel nézhet szembe egy olyan ember, aki egy kollektivist társadalomból származik, miközben egy individualista társadalomban próbál boldogulni vagy fordítva.

6.3. Identitás és kultúra

Mindezen példák után könnyen eshetünk abba a hibába, hogy a kultúrát homogén dologként képzeljük el, amely az emberek minden cselekedetét, gondolatát meghatározza. Ez azonban egyáltalán nincs így. A kultúra és az egyén viszonya dinamikus és állandóan változó. **Minden ember számos kultúrának, csoportnak, közösségnek a tagja, és minden kultúrához, amelyhez tartozunk, számos identitás, szerep és státusz tartozik.** Fogalmazhatnánk úgy, hogy az egyes emberek már önmagukban is nagyon erősen multikulturálisak: nagyon sok különféle jelet, jelentést, szokást, viselkedést, szerepet hordoznak magukban, és ezek részévé válnak lenyűnknek. Az egyes ember nap, mint nap kultúrát vált azokban a közegekben, amelyekben el kell igazodnia (például iskola, család, munkahely, közterek, stb.), és amelyeknek mind megvannak a maguk viselkedési kódjai, szabályai. Ezzel együtt az ember identitásait, szerepeit és viselkedését is folyamatosan, az éppen aktuális helyzetnek megfelelően használja és változtatja. Vagyis valaki, aki szakmája szerint határőr, lehet egyszerre apa, férfi, barát, vásárló, páciens, devizahiteles, csongrádi és nótafa is attól függően, hogy élete melyik színterén tartózkodik. A különböző mindennapi helyzetek mellett egy ember sokkal több közösségnek is lehet tagja attól függően, hogy honnan származik, milyen etnikumú, milyen korú vagy milyen vallású. Vagyis a sokféle kultúrához, ami körülvesz bennünket, számos identitás és szerep tartozik, amiket naponta felvesszünk és eljuttunk. Fontos leszögezni, hogy **nincs két egyforma ember:** nincsen olyan, hogy „tipikus” magyar vagy lengyel. Természetesen mindannyiunknak vannak viselkedései és szokásai, amelyek egy adott közösségre vagy csoportra jellemzőek (például Magyarországon mindenkinek van egy vezetéknéve és egy, maximum két keresztnéve, míg Portugáliában mindenkinek minimum két vezetéknéve és két keresztnéve van, meghatározott sorrendben). Ezzel együtt minden ember sajátos elegye a különböző, őket felépítő kultúráknak és saját személyiség-jegyeinek. Vagyis az egyes ember saját „kultúrája” egyedi és megismételhetetlen: ezt mindenkinek saját élettörténete, szokásai, gesztusai, gondolatai, érzelmei, referencia-csoportjai, stb. határozzák meg és alakítják ki.

Amikor egy cigány származású magyar rendőr és egy afgán illegális határátlépő találkozik, és kommunikációt folytat egymással, akkor a fent leírt identitás-rétegek és kultúrák azok, amelyek valójában találkoznak. Egészen másfajta találkozás történne kettejük között, ha a magyar rendőr éppen Afganisztánban a bazárban próbálná egy termék árát lealkudni, hogy családjának hazavihessen. Margalit Cohen-Emerique szociálpszichológus referencia-keretnek nevezi azoknak az egyéni, kulturális és társadalmi elemeknek az összességét, ami az emberek viselkedését és gondolkodását meghatározza, és amit mindenki magával hordoz élete során. **A referencia-keret magában foglalja azokat az értékeket, szerepeket, tudásokat, identitásokat és csoport-hovatartozásokat, melyek mindannyiunkat kulturális lényvé és egyben egyedivé tesznek.** A referencia-keret segítségével vagyunk képesek a különböző helyzetekben önmagunkkal összhangban viselkedni, gondolkodni és reagálni. Ez adja saját identitásunk, integritásunk alapját. A referencia-keret valójában maga a kultúra és éppen olyan, mint a víz, amelyben a hal úszik: létezését csak akkor veszi észre, amikor megfosztják éltető közegétől.

Noha nagyon ritkán vagyunk tudatában, tény: **amikor különböző emberek kommunikálnak, valójában referencia-kereteik találkoznak egymással.** Bizonyos szempontból mindannyian saját kultúránk foglyai vagyunk, hiszen attól a látásmódtól és értékrendszertől, amit különböző kultúránk belénk itattak, szinte sohasem tudunk (teljesen) megszabadulni. Ezt nevezik etnocentrizmusnak. **Az etnocentrizmus az a tendencia, hogy mindenre saját kultúránk szempontjából tekintünk, és azt tartjuk természetesnek, sőt morálisan felsőbbrendűnek és a gyakorlatban is jobbnak.** A hétköznapi etnocentrizmus megnyilvánulása, amikor a budapestiek lenézik a vidékieket falusias szokásaik miatt, amikor a civilizálatlan arabokról beszél valaki, vagy amikor azt mondják, hogy a magyarok le vannak maradva a Nyu-

gathoz képest. Noha mindegyik állítás rendkívül elfogult és az érintettek számára a legtöbbször elfogadhatatlan, Charles Taylor, a multikulturalizmus filozófiájának egyik megalapítója szerint „ön-ámítás lenne azt gondolni, hogy nem mindig az általunk helyesnek tartott erkölcsi nézőpontból ítéelkezünk”. Az etnocentrizmus nem elkerülhető, hiszen kultúránk csecsemőkorunktól épült belénk, és részünké vált. Mivel etnocentrizmusunktól megszabadulni olyan lenne, mintha a saját bőrünket kellene levetnünk és gondolatainkat, értékeinket elfejtenünk, ezért **csupán arra törekedhetünk, hogy ezt a tulajdonságunkat - amely minden emberben közös – tudatosítsuk, észben tartsuk, megértjük, és megtanuljuk kezelni.**

6.4. Az interkulturális kompetencia

Mind a kulturális különbségek sokasága, mind az etnocentrizmus hatással van arra, mennyire értjük meg egymást és mennyire hatásosan tudunk úgy együttműködni, hogy a résztvevő felek a lehető legkisebb mértékben sérüljenek. **Az interkulturális kompetencia lényege az etnocentrizmusból adódó viselkedések és érzések tudatosítása és az ezekből eredő negatív megnyilvánulások minimalizálása** – még ha ez olyan kényszerhelyzetben fordul is elő, mint a hatósági eljárás vagy a fogvatartás. Az interkulturális kompetencia képesség arra, hogy úgy boldoguljunk egy kulturálisan heterogén környezetben, hogy eközben megvalósítsuk önmagunkat, és **együttműködünk** másokkal. Ezen kívül, képesség arra, hogy **sikeresen kommunikáljunk** eltérő kulturális háttérrel (tudásokkal, értékekkel, előfeltevésekkel) rendelkező partnerekkel. Az interkulturális kompetencia képesség az **önvizsgálatra** és a saját kulturális identitásunk vagy identitásaink tudatosítására saját magunkban és másokban, valamint képesség arra is, hogy megértsük az etnocentrizmus, a sztereotípiaképzés, az előítéletek és a diszkrimináció jelenségeit és működési mechanizmusait. Emellett az interkulturális kompetencia képesség arra, hogy megértsük a világban található **kulturális sokféleség eredetét és következményeit**, és hogy a kulturálisan heterogén találkozásokat egyfajta **tanulási lehetőségként** fogjuk fel. Összefoglalva, az interkulturális kompetencia megléte többek között azt jelenti, hogy valaki sikeresen képes boldogulni egy olyan helyzetben, ahol a kulturális különbségek elég nagyok ahhoz, hogy jelentős konfliktushoz vezessenek.

Az interkulturális találkozások leglényegesebb eleme az úgynevezett **kulturális sokk**. Kulturális sokknak azt az állapotot szokták nevezni, amikor valaki egy számára ismeretlen társadalmi környezetben, kultúrában egyfajta meglepetéssel és idegességgel kevert zavarodottságot érez. Margalit Cohen-Emerique **a kulturális sokkot identitás-sokként írja le, ami azt jelenti, hogy egy kulturális sokk során az érintett úgy érzi, hogy legalapvetőbb értékei kérdőjeleződnek meg, és hogy identitását támadás érte.** Ezt érzi például egy muszlim házaspár, akinek a lányát az iskola az osztállyal együtt uszodába viszi, és akinek így szinte meztelenül kell mutatkozni a fiúk előtt. De kulturális sokkot él át ebben az esetben az osztályfőnök is, akinek elfogadhatatlan, hogy valaki nevetségesnek tűnő indokkal mentse ki magát a kötelező iskolai foglalkozáson. Hasonló sokkot él át az az előállított is, aki „kényeskedik” és visszautasítja a felajánlott ételt (pl. löncshús), vagy az a muszlim férfi is, akinek számára teljesen idegen módon egy nőtől kell utasításokat elfogadni az idegenrendészeti fogdában, és a női fogdaőr is, aki pedig nincsen ahhoz hozzászokva, hogy a fogvatartottak nem a tartják tiszteletben.

Noha a rendészeti eljárások során a **szélsőséges hatalmi viszonyok** miatt ezek a helyzetek még inkább kiéleződnek, és több feszültséget hordoznak, mint a hétköznapi interkulturális találkozások, itt is nagy a tétje annak, hogy a hatósági személy mekkora interkulturális kompetenciával rendelkezik. Ezekben a helyzetekben gyakran minden érintett destruktívan vagy passzívan reagál, mert foggal-körömmel védi „hadállásait” – vagyis identitása, referencia-kerete alapvető sarokköveit. Egy-egy ilyen szituációban (és ez lehet előállítás, őrizet vagy akár meghallgatás) gyakran érez-

hetjük úgy: nem érdekel minket az oly sokszor hangoztatott tolerancia, elfogadás és nyitottság, mert itt nem a másokról, hanem rólunk van szó – meg kell védenünk önazonosságunkat („nem csinállok magamból hülyét!”). Ezért szólnak az interkulturális konfliktusok és maga az interkulturális kommunikáció is legfőképpen az önmagunkról való tanulásról: a konfliktus bennünk keletkezik, a „másság”, a „kulturális különbség” nem egy objektív, rajtunk kívül álló, adott dolog, hanem abból születik, amit mi másnak, eltérőnek, furcsának, veszélyesnek látunk – saját magunkra nézve.

Ahhoz, hogy egy helyzetben interkulturálisan kompetens módon viselkedjünk, nagyon sok szempontot figyelembe kell venni a kommunikáció során. Ezek közül a legfontosabb, hogy soha semmit ne vegyünk adottnak. Nagyon sokszor előfordul, hogy egy bizonyos viselkedés értelmetlennek vagy irracionálisnak tűnik. Mégis, általában minden viselkedésnek megvan az értelme, csak nem feltétlenül a mi kulturális közegünkben. **Ahhoz, hogy kulturálisan kompetensen léphessünk fel egy-egy helyzetben, elengedhetetlen, hogy tudással rendelkezünk azoknak az embereknek a kulturális szokásairól, akikkel kapcsolatba kerülünk.** A másik ember megismerése és megértése mellett **elengedhetetlen azonban a saját kultúránk és identitásunk elemzése és ismerete is, hogy tudjuk, minket mi mozgat, mi miért teszünk így vagy úgy, vagy számunkra mi az elfogadható nem elfogadható viselkedés és miért.** Figyelem: saját referencia-keretünk kritikus elemzése gyakran nehezebb, mint a másik fél helyzetének átlátása és megértése, ezért nagyon sok kérdést kell saját magunknak feltenni. Például miért zavar engem, ha nem néz a szemembe valaki a meghallgatás közben? Mit jelent ez számomra? Vajon mit jelenthet ez a másik félnek? Noha Magyarországon a szemkontaktus az őszinteséget jelenti, van ahol ez a kihívást vagy éppen a dacot jelzi. Léteznek olyan kultúrák is, ahol a szemkontaktus elkerülése a tisztelet jele. **Minél több kérdést teszünk fel, annál több választ kaphatunk, ami lehetővé teszi, hogy egy adott helyzetből a legtöbbet hozzuk ki** – például egy rendészeti meghallgatásnál megbízható információkat szerezzünk, és így informált és átgondolt döntést tudjunk hozni – nem pedig olyat, amit a kulturális különbségek a felismerhetetlenségig torzítnak, és így nagyon messze áll az igazságosságtól és elfogulatlanságtól. A kérdésfeltevés és a helyzetelemzés néha fárasztónak, sőt adott esetben kivitelezhetetlennek is tűnhet, hiszen nem mindig van annyi idő, hogy mindezeket a szempontokat végiggondoljuk, hogy beleképzeljük magunkat a másik ember helyzetébe és jól informált, megfontolt és érzékeny módon reagáljunk. Mégis megéri erre törekedni, mert az interkulturális kompetencia éppen olyan, mint az idegennyelv-tudás: minél többet gyakorolja az ember, annál élesebbek lesznek az interkulturális képességei, és így azokat egyre könnyebben tudja majd használni a munkája során, még a legnehezebb helyzetekben is.

6.5. Gyakorlati megfontolások a határőrizeti és idegenrendészeti munka során

Az alábbiakban a teljesség igénye nélkül bemutatjuk az interkulturális kompetencia-fejlesztés néhány olyan **gyakorlati kérdését**, amelyek nagyban elősegíthetik a határőrizeti és idegenrendészeti munka hatékonyabbá és konfliktus-mentesebbé tételét. Mindenekelőtt azonban essék néhány szó **a korlátok elfogadásának** fontosságáról. Lényeges, hogy az idegenrendészeti munkát ellátó rendőrök és az idegenrendészeti fogdákon szolgálatot teljesítők megértssék: lehetetlen a kulturális különbségek teljes tárházának megismerése, és ez nem is lehet elvárás. A fogdaőr vagy a határvadász nem kulturális antropológus, de még csak nem is nyelvész. Emellett a kulturális nyitottság nem jelent egyet az európai emberi jogi normák és alapértékek (mint például a férfiak és a nők közötti egyenlőség) feladásával. Mindez azonban cseppet sem kérdőjelezi meg az interkulturális készségfejlesztés elengedhetetlenségét.

Az interkulturális kompetenciák körüli konfliktusok és frusztráció gyakori oka, hogy a kér-

dést „mindent vagy semmit” alapon közelítik meg, ami például olyan kijelentésekben nyilvánul meg, mint hogy „Az már csak nem várható el, hogy a világ minden nyelvén megtanuljak!” vagy, hogy „Nehogy már nekem kelljen az ő szokásaihoz alkalmazkodni!”. Természetesen egyik sem lenne reális vagy megalapozott követelmény, ahogy az sem, hogy például minden muzulmán országból érkező vagy a férfi-női szerepekről az európaítól eltérő módon gondolkodó külföldi férfit csak férfi rendőr állíthasson elő vagy hallgathasson ki. Ugyanakkor tény, hogy a migránsok jelentős többsége Magyarországra néhány jól meghatározható országból vagy régióból érkezik, így néhány szó megtanulása az ezekben az országokban beszélt nyelveken nagyban segítheti a kommunikációt, a bizalomépítést és a konfliktusok megelőzését. Ha a legtöbb idegenrendészeti őrizetben levő külföldi muzulmán, akkor e vallás alapvető ismérveinek és életviteli követelményeinek ismerete segítheti az őrizetben jellemzően magas fokon jelentkező feszültség csökkentését. Néhány tipikus sértő gesztus kerülése, vagy a tudatos felkészülés a női-férfi szerepek eltéréséből fakadó ellentétek kezelésére szintén könnyítheti a rendőr munkáját és egyúttal emberiesebbé teszi az eljárást. Lássunk néhány gyakorlati példát!

1) Nyelv

A nyelv a kommunikáció talán **legfontosabb közvetítő eszköze**, és nincs ez másként az idegenrendészeti munkában sem. A világon **sok ezer különböző nyelv** létezik, melyek további dialektusokra, tájszólásokra és változatokra tagolódnak. A nyelvek számtalan alapvető dologban különböznek: a latin, kínai vagy japán nyelvben nincs például egyértelmű szó arra, hogy „igen” vagy „nem”. Magyarországon Európában **az egyik legalacsonyabb az idegen nyelven beszélők vagy értők aránya**, így az idegenrendészeti munka egyik nagy kihívása a nyelvi akadályok leküzdése. Ezen csak részben segít a tolmács jelenléte a hivatalos eljárási cselekményeknél (nyilván nem lehet minden előállított, kiutasításra váró vagy őrizetben levő külföldi mellé napi 24 órában tolmácsot állítani). Az alábbi ötletek segítséget nyújthatnak:

- Fontos megérteni, hogy számos országnak **nincs egységes nemzeti nyelve**. Nincs „afgán”, „indiai” vagy „nigériai” nyelv, az utóbbi kettőben például több száz különböző nyelvet beszélnek, és mindkét helyen legtöbbször az angol nyelv szolgál közvetítőként. Fontos tisztázni tehát, hogy a külföldi pontosan milyen nyelvet, milyen dialektust ért – a származási ország gyakran önmagában nem segít ezt eldönteni.
- A széles körben, akár több országban beszélt nyelveknek gyakran **nagyon eltérő dialektusai, helyi változatai** vannak. Egy marokkói és egy iraki nem biztos, hogy megérti egymást, hacsak nem beszélnek az inkább csak a művelt felsőbb rétegek által használt irodalmi arab nyelvet. A tolmács kirendelésénél és az egyes kommunikációs helyzetekben erre is figyelemmel kell lenni.
- Egyes nyelveknek **több különböző neve** is lehet, például a perzsa nyelvet Iránban fárszinak, Afganisztánban dárinak hívják.
- Különböző erőfeszítés nélkül is lehetséges **néhány egyszerű szó elsajátítása** a migránsok által leggyakrabban beszélt nyelveken. Egy általános üdvözlés, a „tolmács”, „orvos” vagy a „nyugodj meg” kifejezések megtanulása angol, orosz és arab nyelven egy előállításkor vagy az idegenrendészeti őrizet során nagyban elősegíthetik egyfajta „kommunikációs híd” kialakulását és a kedélyek lenyugtatását. Egyes hasznos szavak ráadásul „multifunkcionálisak”, a „szálám” szó (vagy annak egy változata) bevett üdvözlés arabul, perzsául, törökül, urduul, pastuul és számos afrikai nyelven. Az „ügyvéd” pedig ugyanúgy „vekil” (vagy annak egy változata) arabul, perzsául vagy tamil nyelven.
- Az **angol** nyelvet a világon több mint kétnyílmilliárdan beszélik már; és gyakori, hogy az angolul nem beszélők is legalább alapszinten értik a legfontosabb angol szavakat. Így e nyelv alapfokú elsajátítása is nagyban segítheti a kommunikációs akadályok leküzdését.

- A magyar jogszabályok lehetőséget nyújtanak a **menedékkérelem** bármilyen formában és nyelven történő benyújtására, bármikor.¹⁰⁹ Ennek „megértése” nem kis kihívás, a menekült szó például minden nyelven eléggé eltérően hangzik (például angolul refugee [refjúdzsi], franciául réfugie [réfűzsié], oroszul [bezszenyec], arabul [láázsi], törökül pedig múlteci [mültedzsi]). Mivel a szóbeli menedékkérelem megértése olyankor is kötelessége a hatóságoknak, amikor éppen nem áll rendelkezésre tolmács, az ezzel kapcsolatos néhány szó elsajátítása szintén fontos segítség lehet.

2) Név és személyi adatok

Az Európán és Észak-Amerikán kívüli világ jelentős részén a személyazonosság igazolásának és a személyi adatoknak sokkal kisebb jelentősége van, mint Magyarországon. Míg egy magyar ember megszokja, hogy élete során **számtalan azonosító dokumentummal és számmal** (adószám, TB-azonosító, személyi szám, személyi igazolvány, lakcímkártya, útlevel, ügyfél-azonosítók, PIN-kódok, stb.) rendelkezik, ez **teljességgel szokatlan** például egy afrikai országban. A legalapvetőbb személyi adatok jelentősége is gyakran jóval kisebb: egy szomáliai vagy afgán migráns jó eséllyel nincs tisztában a saját pontos születési dátumával sem, egyrészt mert ez nem bír a származási országban olyan jelentőséggel, mint Európában, másrészt mert nem is volt megfelelő állami hatóság, amely az ezzel kapcsolatos igazoló dokumentumokat ki tudta volna állítani. Ez az egyik oka annak, hogy a hivatalos regisztráció során olyan sokakat regisztrálnak január 1-i születési dátummal. A személyi adatok különbözőségéért nem is kell messzire menni: a Magyarországon bevett „anya neve” kategória Európában is viszonylag egyedülálló. A „vezetéknev/családnév” és „keresztnev/utónév” kategóriája sem alkalmazható a világ számos nyelvére és országára:

- A nyelvek többségében a „keresztnévhez” közel álló névtípus általában a „vezeték-névhez” köthető típusok elé kerül sorrendben. Ez alól Európában csak a magyar nyelv a kivétel, de Kelet-Ázsiában ez jóval gyakoribb (a magyarhoz hasonló a sorrend a kínai, japán és vietnami nyelvben is).
- A spanyol és portugál nyelvben mindenkinek két keresztnév és két családnév van. Az utóbbiakból a spanyolban az első az apa vezetéknév, a második pedig az anyáé, míg a portugálban a sorrend fordított.
- Az orosz nyelvben a keresztnév és a vezetéknév közé beékelődik egy „apai név” is, amelyet az apa keresztnéből képeznek.
- A vietnami nevek szintén háromtagúak: a vezetéknév és a „keresztnévnek” megfelelő megnevezés közé beékelődik egy középső név, amely utalhat a szűkebb családi hovatartozásra vagy az illető generációjára. A vietnamiak mintegy 40%-ának Nguyen a vezetéknév.
- Különösen a közel-keleti, muzulmán arab nevek gyakran sok tagból állnak. A magyar utónévnek megfelelő megnevezés után tartalmazhatják az apa és a nagyapa nevét is, majd ezt követi a családi/törzsi megnevezés (ez is lehet több elemű). E hosszú névsor egyes elemeit nem feltétlenül használják mindig. Az észak-afrikai vagy keresztény arab nevek struktúrájukban már közelebb állnak az Európában szokásoshoz.
- Előfordul, hogy egy adott társadalomban (például Afrikában vagy a Közel-Keleten) a nők neve csupán egyelemű (leginkább a magyar utónévnek megfelelő).

A személyi adatok regisztrációja során mindezekre figyelemmel kell lenni. Így elkerülhető, hogy visszaélésnek tekintsük, ha egy öttagú vietnami csoportban mindenkinek Nguyen a vezetéknév, vagy ha egy szomáliai fiatalember anyja nevéként rendre csak a Fatima szót ismételgeti.

¹⁰⁹ Lásd a 3.2 fejezetet.

3) Öltözködés

Az öltözködési normák **térben és időben jelentősen változnak**. Jó példa erre, hogy néhány évtizede még Európában is szokatlan volt, ha egy nő nadrágot hordott. Számos muzulmán vallású társadalomban vonatkoznak speciális, gyakran szigorú szabályok a nők öltözködésére. Ezeket azonban a helyi hagyományok legalább annyira befolyásolják, mint a vallási alap, és a szabályrendszer semmiképpen sem egységes. A még az arcot is teljesen eltakaró afgán burka és a török vagy libanoni nagyvárosi öltözet (ami akár miniszoknya is lehet) között nyilvánvaló az eltérés. Mindazonáltal a **test egyes részeinek felfedése** (különösen a másik nemhez tartozók előtt) a legtöbb afrikai és ázsiai társadalomban jóval inkább **tabunak** számít, mint Európában vagy az amerikai kontinensen. Egy hithű, fejkendőt viselő muszlim nő számára a kendő levétele férfiak előtt ugyanolyan megalázó lehet, mint egy magyar ember számára meztelenre vetkőzni idegenek előtt.

4) Étkezés

Különösen az idegenrendészeti **örizet** végrehajtása során lényeges a valláshoz vagy szokásokhoz kötődő **étkezési előírások** betartásának lehetővé tétele. Míg a vallási előírásokat követő muzulmánok és zsidók nem ehetnek sertéshúst, a hinduk számára a marhahús fogyasztása tilos. Egyes vallásokban vagy népcsoportokban (például Dél-Indiában) a hús fogyasztása általában véve nem megengedett. Ráadásul egy kongói vagy mongol ember számára a sertéspörkölt vagy a tejbegríz pont ugyanolyan bizzar étel, mint egy magyar számára a sült tengerimalac vagy a főtt óriáscsiga. Természetesen nem lehet mindenki számára az otthon megszokott étkezést biztosítani, azonban lényeges, hogy a legfontosabb vallási előírások betartásán túl az őrizetet végrehajtók e tekintetben törekedjenek a **rugalmasságra**. Például az Európában mindenhol fogyasztott kenyér sokszor ismeretlen ebben a formában az afrikai vagy ázsiai migránsok számára, akik sokkal inkább rizs vagy valamilyen sült lepény formájában fogyasztanak szénhidrátot. Ennek ismeretében felmerülhet például a magyar étkeztetésben igencsak „felülreprezentált” kenyér egy részének helyettesítése főtt rizzsel. Gyakori problémát okoz a sertéshús-származékok jelenléte szinte minden magyar húskészítményben (beleértve a baromfiból vagy marhából készült felvágottakat, hús- vagy májkrémet is). A muzulmán vallási előírások ez utóbbiak fogyasztását is kizárják.

A tapasztalat szerint az étkeztetéssel kapcsolatos problémák az őrizetben kialakuló **feszültség** (és az ebből származó erőszakos cselekedetek) **egyik legfontosabb forrását** jelentik, így a fentiek megfontolása az őrizetet végrehajtók alapvető érdeke. Jelentős segítséget nyújthat szakértőknek vagy akár maguknak az őrizeteseeknek a bevonása az étkeztetés megtervezésébe (például visszajelzéseik figyelembe vétele, az egyéni ételvásárlás lehetőségének biztosítása).

A példák sora természetesen folytatható, az interkulturális kompetenciafejlesztés mindenképpen a jövő egyik komoly kihívása az idegenrendészeti területen dolgozók számára.

Összefoglaló kérdések

1. Mi a kultúra?
2. Mi az az interkulturális kommunikáció?
3. Mondjon gyakorlati példákat a kulturális különbségekre!
4. Mi az az etnocentrizmus és hogyan befolyásolja a viselkedésünket?
5. Mi az interkulturális kompetencia és hogyan fejleszthető?
6. Az egyes világvallások milyen ételek fogyasztását tiltják?
7. Mondjon példákat arra, hogy a név milyen elemekből és hogyan épül föl az egyes nyelvekben!

VII. A határmegfigyelés gyakorlati tapasztalatai

Ez a fejezet megtörtént esetek és az elmúlt évek tapasztalata alapján szemlélteti a korábbi fejezetekben leírt elvek érvényesülését a gyakorlatban. A Magyar Helsinki Bizottság (Bizottság), a Határőrség Országos Parancsnoksága (Határőrség), illetve annak jogutódja, az Országos Rendőr-főkapitányság (Rendőrség) és az ENSZ Menekültügyi Főbiztosság Regionális Képviselő (UNHCR) között 2006. december 28-án kötött háromoldalú megállapodás (Háromoldalú Megállapodás) alapján kivitelezett Határmegfigyelő Program keretében gyűjtöttük az alábbi eseteket. Minden esethez kapcsolódnak kérdések, amelyek visszautalnak a korábbi fejezetekben leírtakra. A fejezet célja az, hogy elősegítse az elméleti tudás gyakorlati alkalmazását.

7.1. Jogesetek ismertetése

1. eset

A repülőtér tranzitterületén található hatósági átszállító helyiségben, illetve a visszairányított személyek szálláshelyül kijelölt helyiségben észlelte a határmegfigyelést végző ügyvéd, a Genfi Egyezmény 31. cikk (1) bekezdésének alkalmazásához kapcsolódó esetet. 2007. november 16-án találkozott a megfigyelő egy iraki állampolgárral a repülőtér őrzött szállásán, aki október 24-én érkezett Damaszkusból. Érkezésekor nem jelezte, hogy menedékjogot szeretne kérni. Ugyanezen a napon 16.00 órakor kilépésre jelentkezett a Malév stockholmi járatára. Ellenőrzése során kiderült, hogy az útlevelében található francia schengeni vízum utánzott, ezért előállították. Október 27-én közokirat-hamisítás miatt főbüntetés helyett kiszabott mellékbüntetésként kiutasításra ítélte a Budapesti XVIII–XIX. Kerületi Bíróság. Az iraki férfi a bíróság által elrendelt kiutasítás végrehajtásának előkészítése okán volt idegenrendészeti őrizetben. A büntetőeljárás során nem hivatkozott üldözésre. Az iraki férfi az őrzött szálláson hozzáfért az UNHCR és a Magyar Helsinki Bizottság által kiadott tájékoztató füzetéhez. Az ügyvéd látogatásakor ezt olvasgatta, majd az ügyvéddel folytatott rövid beszélgetés után előadta, hogy Bagdadban rálóttek, komoly problémái voltak hazájában, ezért kellett menekülnie. Menedékkérelmet nyújtott be, először a nyírbátori közösségi szállásra, majd a debreceni befogadó állomásra került. A BÁH 2008. januárban menekültként ismerte el.

Kérdés:

Mire vonatkozik a Genfi Egyezmény 31. Cikk (1) bekezdése?

Milyen (fontos) momentumok segítették elő a külföldi hozzáférését a védelemhez?

2. eset

Az ukrán–magyar határszakaszon megfigyelést végző ügyvéd látogatása alkalmával értesült arról, hogy a hatóság elrendelte egy bangladesi állampolgár visszairányítását. Meghallgatásra még nem került sor, mivel nem állt rendelkezésre tolmács. Az eljárás során felmerült nyelvi probléma miatt nem sikerült az eljáró hatóságnak tisztázni a tényállást, illetve a külföldi szándékát. Az ellenben kiderült, hogy a bangladesi állampolgár kísérő nélküli kiskorú. Ezért a Rendőrség a bangladesi állampolgár ügyében gondoskodott ügygondnok kirendeléséről.

Kérdés:

Ha a külföldi menedékkérelme benyújtásának szándékával érkezett Magyarországra, akkor visszairányítása révén vajon sérülnek-e a jogai vagy sem?

Az eset megítélésén változtat az a tény, hogy az illető bangladesi állampolgár valószínűleg 18 év alatti?

Mi az UNHCR iránymutatása az ukrainai menekültügyi helyzetről illetve javaslata a harmadik országbeli menedékkérők Ukrajnába való visszaküldését illetően?

3. eset

2007. július 20-án Damaszkuszról budapesti átszállással Göteborgba utazott egy iraki nő, akit hamisított okmányai miatt visszaküldtek, azonban nem a kiindulási helyre, hanem a célállomásra, Svédországba. Az ügyeletes tiszt elmondása szerint azért, mert számára Svédországot biztonságosabbnak tekintették. Az iraki nő egy napig tartózkodott a visszairányítottak szálláshelyén, majd továbbutazott Svédországba.

Kérdés:

Számít az a fenti esetben, hogy egyedül utazó nőről volt szó?

Milyen tényezők játszhattak szerepet a hatóság azon döntésében, hogy az iraki nőt Svédországba irányították?

Mit jelent a biztonságos származási ország fogalma?

4. eset

A határmegfigyelést végző ügyvéd 2007. november 30-i látogatásán, a nemzetközi repülőtérén találkozott egy szír állampolgárságú személlyel, aki a hatósági átszállító helyiségben tartózkodott. Mivel az illető csak arabul beszélt, személyes elbeszélgetésre a helyszínen nem volt lehetőség. Az ügyeletes tájékoztatása szerint a szír állampolgárságú személy aznap érkezett a damaszkuszi járatral, hamis vízummal. Tolmács, illetve közvetítő nyelv hiányában metakommunikáció útján tudatta a határőrökkel, hogy nem kíván Szíriába visszatérni, mert ott megölnék. Ezt észelve a határőrök telefonon kapcsolatba léptek egy arab tolmáccsal, aki telefonon keresztül próbált a személlyel beszélni; a külföldi megerősítette, hogy nem kíván visszatérni származási országába, mert ott az élete veszélyben lenne. Ezt a határőrök menedékkérelemként értékelték, és megindították az eljárást, kérelmének jegyzőkönyvezése még aznapra volt várható.

Kérdés:

Milyen módjai vannak a menedékkérelem benyújtásának?

Szükséges feltétele-e a menedékkérelemnek a 'menedék/refugee/asylum' szó elhangzása?

5. és 6. eset

A Magyar Helsinki Bizottság ügyvédje képviselt egy afgán családot, akiket 2008 karácsonyán hamis iratokkal fogtak el a ferihegyi repülőtérén. A szülők és az apa tizenöt éves öccsének előzetes letartóztatását elrendelte a bíróság, míg a házaspár három (kettő, négy és hat éves) kislányát a Fővárosi Területi Gyermekvédelmi Szolgálat Alföldi utcai otthonában helyezték el. A legidősebb kislány súlyos izomsorvadásos betegségben szenvedett, a Heim Pál Kórházban több alkalommal speciális orvosi kezelést kapott. A családfő feleségére és testvérére is kiterjedő, 2008. december 31-én írt menedékkérelme 2009 februárjában jutott el a BÁH-hoz, miután a Bizottság ügyvédje meghatalmazást vett fel. Az előzetes letartóztatásban lévő szülők az általános szabályoknak megfelelően havonta egyszer találkozhattak gyermekeikkel. A Bizottság ügyvédjének szabadlábra helyezési kérelmét a bíróság többször elutasította, szökés, elrejtőzés veszélyére hivatkozva. Végül a büntetés-végrehajtási intézetben a felnőttek között elhelyezett tizenöt éves testvér előzetes letartóztatását 2009. április 24-én a XVIII. és XIX. kerületi ügyészség megszüntette, illetve ugyan-csak megszüntette ügyészi megrovás mellett a büntetőeljárást is. Mire a szülők 2009. június 22-én a békéscsabai befogadó állomásra kerültek gyermekeikkel együtt, az édesapa testvére megszökött a bicskei kísérő nélküli kiskorúak otthonából. A legidősebb kislány orvosi kezeléséről a békéscsabai befogadó állomáson nem sikerült gondoskodni, ezért állapota fokozatosan romlott. Végül a család 2009. július 28-án ismeretlen helyre távozott. A szülőket az elsőfokú bíróság távollétükben pénzbüntetésre ítélte.

A Bizottság megfigyelőjét 2009. május 19-i látogatása alkalmával a helyszínrre érkezésekor arról tájékoztatták az idegenrendészeti osztály munkatársai, hogy a bünygyi osztály éppen kihallgat egy afgán családöt, akiket hamis úti okmányokkal fogtak el a reptér tranzit területén átszállás közben, így rögtön büntetőeljárásöt indítottak ellenük. A munkatársak tájékoztatása szerint azonban a bünygyi osztály nem kezdeményezte az előzetes letartóztatásukat, hanem a közben benyújtott menedékkérelmükre tekintettel a békéscsabai befogadó állomásra kerültek még asnap.

Kérdés:

Hasonlítsa össze a két fenti esetet és mutassa meg mely pontokon alakult másképp a két család sorsa. Ezek a különbségek mihez vezettek?

Sérülékeny csoportok esetében mire kell az intézkedő hatóságnak különös figyelmet fordítania?

7. eset

2010 novemberében három kísérő nélküli, szomáliai állampolgárságú kiskorút fogtak el a szerb-magyar határon. A kiskorúak elmondták, hogy a hazájukban zajló háború elől menekültek el, melyben több családtagjuk is meghalt. Mindannyian azt mondták, hogy biztonságos helyet keresnek.

Kérdés:

Milyen lépéseket kell tennie a hatóságnak ebben az esetben?

Milyen különleges bánásmódban kell részesíteni a háborús térségekből érkező kísérő nélkül kiskorúakat?

8. eset

Egy kameruni férfit fogtak el az ukrán-magyar határon és tolmács segítségével előzetes meghallgatásra került sor. A meghallgatás alatt a férfi mindvégig került a hatóság ügyintézőjének tekintetét, fejét időnként felkapta az erősebb hangokra, nem volt képes odafigyelni a kérdésekre, kezei remegtek, beszéde akadozott és zavart volt. Végül a tolmács biztatására annyit volt képes elmondani, hogy nem tud visszatérni a hazájába, és Franciaországba szeretni menni. A visszatérést akadályozó okról nem tudott nyilatkozni, és a sorozatos kérdések hatására egyre izgatottabbá vált.

Kérdés:

Mi lehet az oka a férfi zavartságának?

Milyen lépéseket kell tennie a hatóságnak ebben az esetben?

Ez a kiadvány és egyes részei külön engedély nélkül terjeszthetők és reprodukálhatóak nem kereskedelmi célú kutatás, tanulmány és híradás céljából, a szerzői jog jogosultjainak feltüntetése mellett.

A kiadvány létrejöttét az Európai Visszatérési Alap Nemzeti Allokációja által finanszírozott „Visszatérés emberi jogi garanciákkal” című, EVA/2010/3.3.2.2. számú projekt tette lehetővé.

ISBN 978-615-5215-05-6

Készült az Európai Unió **Európai**
Visszatérési Alapjának támogatásával.